

4 / 2 0 2 1

Rakkaus

Idäntutkimus on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tieteellinen aikakauskirja. Julkaisija on Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry.
4. numero 2021
28. vuosikerta

TILAUKSET JA OSOITTEENMUUTOKSET

Idäntutkimus
Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry
Puh. 044 5442203
e-mail: viets-idantutkimus@helsinki.fi

Vuositilaus 38 €, ulkomaille 40 € ja opiskelijat 18 €. Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran jäsenet saavat vuositilauksen jäsenmaksua vastaan (35 €, opiskelijat 16 €).

Koko sivun ilmoitus 170 €, ½ sivua 85 € ja ¼ sivua 43 €.

TOIMITUS

Aleksanteri-instituutti
Unioninkatu 40 (PL 24)
00014 Helsingin yliopisto

Päätoimittaja:
Katja Lehtisaari
Tampereen yliopisto
puh. 050 409 8845
e-mail: katja.lehtisaari@helsinki.fi

Toimitussihteeri:
Jari Parkkinen
Jyväskylän yliopisto
e-mail: jari.v.parkkinen@jyu.fi

Dragana Cvetanović
Helsingin yliopisto
e-mail: dragana.cvetanovic@helsinki.fi

Emma Hakala
BIOS-tutkimusyksikkö
Ulkopoliittinen instituutti
e-mail: emma.hakala@fiia.fi

Meri Kulmala
Helsingin yliopisto
e-mail: meri.kulmala@helsinki.fi

Sirke Mäkinen
Helsingin yliopisto
e-mail: sirke.makinen@helsinki.fi

Jukka Pietiläinen
Helsingin yliopisto
e-mail: jukka.pietilainen@helsinki.fi

Mika Pyly
Helsingin yliopisto
e-mail: mika.pyly@helsinki.fi

Saara Ratilainen
Tampereen yliopisto
e-mail: saara.ratilainen@tuni.fi

Riku Toivola
Helsingin yliopisto
e-mail: riku.toivola@helsinki.fi

Jaakko Turunen
Södertörn University
e-mail: jaakko.turunen@sh.se

TOIMITUSNEUVOSTO
Idäntutkimus-lehden toimitusneuvostona toimii Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry:n hallitus.

Lehden ulkoasu:
Asmo Koste / Nastamuumio oy

ISSN 1237-6051
Grano 2021

Seuraavien numeroiden teemat:
1/2022: Vapaa teema. Vertaisarvioidut artikkelit deadline 5.11.2021, muut tekstit 15.1.2022
2/2022: Ylirajaisuus. Vertaisarvioidut artikkelit deadline 1.2.2022, muut tekstit 31.3.2022
3/2022: Valko-Venäjä. Vertaisarvioidut artikkelit deadline 15.4.2022, muut tekstit 31.7.2022
4/2022: Ääni. Vertaisarvioidut artikkelit deadline 15.8.2022, muut tekstit 1.10.2022

Näkökulmia rakkauteen

Tähän *Idäntutkimuksen* Rakkaus-teemanumeroon kutsuimme kirjoituksia, joissa teemaa voi lähestyä eri tieteenalojen ja metodien näkökulmasta. Tämä tuottikin mielenkiintoisen yhdistelmän, jossa pääsemme tutustumaan muun muassa tuoksujen merkitykseen Mihail Kuzminin poetiikassa Aleksandra Pahomovan artikkelissa ja sijaisvanhemmuuden ammatillistumista koskeviin näkemyksiin nyky-Venäjällä Žanna Tšernovan ja Meri Kulmalan artikkelissa. Lisäksi saamme tästä numerosta lukea esimerkiksi Eero Lahelman kirjoituksen neuvostoloikkarin ja helsinkiläisen leskirouvan kohtaamisesta sekä kolumnisti Mia Tadićin ajatuksia serbien ja Serbian rakastamisesta.

Tämä on viimeinen pääkirjoitukseni *Idäntutkimuksen* päätoimittajana, joten käytän tässä tilaisuutta kiitoksiin. Ensinnäkin kiitän lehteä kanssani tehnyttä toimituskuntaa kaikesta upeasta työstä ja yhteistyöstä jota olette lehden eteen tehneet – erityiskiitos toimitussihteerinä toimineille Saara Ratilaiselle ja Ira Österbergille. Jari Parkkinen aloittaa puolestaan uutena toimitussihteerinä tästä numerosta alkaen. Kiitos kuuluu tässä kohtaa tietenkin myös lehden kirjoittajille, arvioijille, lukijoille ja muille eri tavoin lehden teossa mukana olleille syksystä 2014 alkaneella päätoimittajakaudellani.

Kun *Idäntutkimus* täytti 25 vuotta vuonna 2019, kirjoitin siitä, miten olimme juuri alkaneet vastaanottaa käsikirjoituksia Journal.fi-alustan kautta – nyt sähköisen alustan kanssa toimiminen on arkipäivää, vaikka valmis lehti on edelleen vahvasti myös painettu tuote. Lehden 27-vuotisessa historiassa on paljon pitkäaikaista ja pysyväksi muodostunutta, kuten teemanumeroiden teko ja yleistajuisen ajankohtaisen sisällön kuten kirja-arvioiden ja taidejuttujen julkaiseminen tieteellisten artikkeleiden rinnalla. Samalla toimituskunnan kanssa ja lehteä julkaisevan Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran VIETSin tuella on tehty kehitystyötä lehden kiinnostavuuden ja uusiutumisen eteen.

Idäntutkimus on näiden seitsemän mukanaolovuoteni aikana muun muassa saanut TSV:n vertaisarviointitunnuksen. Koneen Säätiön apurahat vuosina 2015–2017 mahdollistivat esimerkiksi kehittämistyöpajoja ja internetsivujen siirron Journal.fi:hin. Olemme niin sanotun normaalin julkaisuprosessin ohessa tässä vuosien varrella tehneet ulkoasu-uudistuksen ja päivittäneet juttuluokkia, siirtäneet lehden koko arkiston Journal.fi-alustalle ja hankkineet

Idäntutkimuksen sivuille ajankohtaisten lehden kohdemaista kotoisin olevien nykytaiteilijoiden esittelyitä. Tässä numerossa esittelemme Bulgariasta kotoisin olevan taiteilijan Biljana Furnadžijevan, jonka tuotantoa on myös tämänkertainen lehden kansikuva. Toinen tähän numeroon venäjistä käännetyistä tieteellisistä artikkeleista on saanut suomenkielisen muotonsa säännölliseksi muotoutuneesta yhteistyöstä Helsingin yliopiston kääntämisen ja tulkkauksen maisteriohjelman kanssa.

Aika *Idäntutkimuksessa* on ollut monin tavoin antoisaa ja avartavaa. Nyt on hyvä hetki antaa lehti uuden päätoimittajan Mika Perkiömäen luotsattavaksi ja toivottaa kaikkea hyvää *Idäntutkimukselle* myös jatkossa!

Helsingissä 7.12.2021

Katja Lehtisaari

Parfyymeistä ja rakkaudesta Mihail Kuzminin tuotannossa

Artikkelissa analysoidaan tuoksujen merkitystä eli ns. "olfaktorista koodia" Mihail Kuzminin poetikassa ja kuvataan parfyymien erityistä roolia hänen omaleimaisen "kirjallisen maineensa" muotoutumisessa. Artikkelissa käsitellään kolmea tapausta, joissa tietyn hajuvesilaadun nimi esiintyy Kuzminin tuotannossa tai siihen liittyvissä teksteissä ja pyritään selittämään viittausten syitä kussakin yhteydessä. Tutkimuksesta ilmenee, että hajuvedet voivat toimia eräänlaisena "signaalina" ja ilmentää Kuzminin olemusta. Hajuvesibrändien nimet runoilija lisää teksteihinsä aikakauden merkinä. Futuristien tapa käyttää "hajuvedentuoksua" halventavana epiteettinä antaa Kuzminille syyn ryhtyä epäsuoraan kirjalliseen polemiikkiin. Olfaktorinen tuoksujen ja parfyymien kuvasto liittyy Kuzminin tuotannossa oleellisesti rakkauden teeman käsittelyyn.

Aleksandra Pahomova

Mihail Kuzminia (1872–1936) pidetään yhtenä venäläisen modernismin keskeisimmistä nimistä. Hän niitti mainetta tuotteliaana runoilijana ja prosaistina, näytelmäkirjailijana, muusikkona ja kriitikkona.¹ Laajaa tuotantoakin kuuluisampi lienee kuitenkin hänen hahmonsansa, joka vakiinnutti paikkansa lukuisissa aikalaiskirjoituksissa ja muistelmissa. Kuzmin esitetään niissä venäläisen kulttuurin "hopeakauden" henkilöitymänä kiireestä kantapäähän. Elegantin runoilijan hahmossa heijastuu aikakauden äärimmäisyyksiin viety hienosyinen maailmankatsomus, jossa kirjallisuus ja elämä yhdistyivät.

Yksi Kuzminin kirjallisen hahmon kulmakivistä oli tarkkaan harkittu estetismi, joka näyttäytyi niin hänen kirjoituksissaan kuin arjen kanssakäymisissä ja muuttui eräänlaiseksi legendaksi jo kirjailijan elinaikana. Muiden muassa runoilija Irina Odojevtseva kuvasi muistelmissaan Kuzminin ympärillä vallinnutta arvoituksellista ilmapiiriä: ”En ole vielä kertaakaan nähnyt Kuzminia. Mutta olen kuullut hänestä monta varsin ristiriitaista tarinaa. Niiden pohjalta ei parhaalla tahdollakaan pysty luomaan kokonaiskuvaa Kuzminin hahmosta tai biografiasta: Kuzmin on esteetikkojen kuningas, muodin ja tyylin edelläkävijä. Hän on Venäjän Brummell². Hänellä on kolmesataakuusikymmentäviisi erilaista liiviä” (Odojevtseva 1988, 96).

Kirjailija oli maineestaan tietoinen ja pyrki vahvistamaan sitä. Päiväkirjamerkinnoissään vuodelta 1905 Kuzmin kirjoitti, että hänellä on ”kolmet kovin erilaiset ja toisilleen niin vihamieliset kasvot”. Ensimmäiset niistä ”muistuttavat pitkän parran kanssa jokseenkin da Vinciä, hemmoteltua ja näennäisen kilttiä, niissä on jonkinlaista epäilyttävää pyhyttä, ikään kuin yksinkertaista, mutta monimutkaista”. Toisilla on ”ranskalaisen kirjeenvaihtajan terävä parta, ne ovat jokseenkin keikarimaiset, tyyllä tavalla kapeat, välinpitämättömät ja pitkästyneet Eulogiuksen kasvot”. Kolmannet ”viisikymppisen vanhuksen ja nuorukaisen, Casanovan, puoliksi šarlataanin, puoliksi apotin kuivat ja epäluotettavat kasvot, joilla on lapsellisen verevä ja lipevä suu, ovat kaikkein pelottavimmat ilman partaa ja viiksiä, ne eivät näytä vanhalta eivätkä nuorelta”. (Kuzmin 2000a, 61.) Hätkähdyttävän räikeä ja korostetun eklektinen ulkoasu oli jo uran alusta lähtien tärkeä osa Kuzminin hahmoa. Kesään 1906 asti hän sonnustautui polvipituisen kaftaaniin ja muihin venäläisiin talonpoikaisvaatteisiin, mutta käytti samaan aikaan silmämeikkiä ja sormuksia. Vähitellen hänestä tuli yksi Pietarin kuuluisimmista esteetikoista, joka kontrastisesti yhdisti tarkoituksellisen huolitellun asukokonaisuutensa uskonnollisiin, miltei munkeille ominaisiin arjen käyttäytymismalleihin.

Päiväkirjassaan vuodelta 1934 Kuzmin selitti, että hahmo oli sommiteltu harkiten. Sen jokaisen osan piti vaikuttaa yleisöön – yllättää ja häkellyttää: ”Siihen liittyi paljon naamioitumista ja estetiimiä. [...] Minun ulkonäköni. Pieni mutta huomattava parta, pottatukka, punaiset saappaat hopeisilla kannuksilla, brokadikankaasta ommellut paidat, kaftaanit ohutta verkkaa yhdistettynä hajuvesiin (tuoksuin kuin Kristuksen hautakuva), poskipunaan, silmämeikkiin, jalokivisormusten runsauteen, *Aleksandrian lauluhiini*,³ musiikkiini ja makutottumuksiini – tämän kaiken oli määrä luoda päihdyttävä vaikutelma” (Kuzmin 2011, 72). Muotitietoisien keikarin statusta lujittivat myös Kuzminin runot, joissa hienostuneita luonnoksia Pietarin boheemien arjesta seurasi ehdottomasti yksityiskohtainen aineellisen maailman kuvaus, esimerkiksi runosikermässä *Tämän kesän rakkaus* (1906): ”Mistä löytäisin sanat, miten kuvata huviretkä, / Chablis jäissä, paahdettu sämpylä, / Kypsien kirsikoiden imelä akaatti?” (Kuzmin 2000c, 59).⁴

Yksi kirjailijan hahmoon kytkeytyvistä tehokeinoista oli erityinen tuoksu, joka ympäröi Kuzminia. ”Sekoitus hajuveden, tupakan ja kärkehtäneen sydänlangan tuoksua”, kuvaili nuoremman polven runoilija ja kriitikko Georgi Ivanov tunnelmaa, joka vallitsi Kuzminin asuinhuoneessa⁵ (Ivanov 1928, 124). Huoneen asukasta hän luonnehti näin: ”Viimein Kuzmin astuu sisään. Paperossi hampaissaan, hajuveden tuoksu, dandyn puku, hajamielisen kevytkenkäinen ilmestys” (Ibid., 126). Ulkoasun ja käyttäytymismaneerien lisäksi näissä kuvauksissa korostuu erityinen tuoksu, joka edeltää Kuzminin saapumista. Ivanov mieltää hajuveden keinotekoisena, sadunomaisen tuoksun olennaiseksi osaksi Kuzminin niin ikään ”tyyliteltyä” ja raffinoitunutta habitusta. Muistelmissaan hän tähdensi, että ”Kuzminin elämäkerrassa seikat, kuten ajeltu parta, puvun kuosi ja hajuvesilaatu tai missä hän söi aamiaista,

ovat ensisijaisen tärkeitä” (Ibid.). Vaikka joku saattaa kyseenalaistaa Ivanovin luotettavuuden ja monet muistelmateoksessa *Pietarin talvet* esitetyistä faktoista kaipaavatkin tarkistusta, kyseistä yksityiskohtaa hän tuntuu heijastelleen totuudenmukaisesti: Kuzmin oli tunnettu keikari ja parfyymien ystävä.

Hajuvedet ylellisyystuotteena ja siten välttämättömänä osana esteetikon elämää mutta samalla myös ehtymättömän henkilökohtaisen kiinnostuksen kohteena saivat merkittävän paikan Kuzminin elämässä ja tuotannossa. 1900-luvun alkuun, eli Kuzminin ”estetismin” huippukauteen (jolloin hän oli tekemisissä K. M. Somovin, A. N. Benois’n ja muiden *Mir iskusivan*⁶ taiteilijoiden kanssa) sijoittuvassa päiväkirjassa on viljalti viittauksia kukkien ja hajuvesien ostamiseen. Tyypillinen esimerkki tuolta ajalta lienee päiväkirjamerkintä 23. tammikuuta 1907: ”...joimme erinomaista Johannesbergeriä, madeiraa, kahvia ja söimme roquefortia. Poljakov⁷ väsähti varsin nopeasti. Puhuimme viinistä, kukista, hajuvesistä, okkultismista, minusta” (Kuzmin 2000a, 312). Kuzmin viittaa hajuvesiin myös useissa runoissaan, esimerkiksi sikermässä *Raketit* vuodelta 1907: ”Kätteni sormet tuoksuvat parfyymiltä / Sulkevat sieluni suloiseen vankeuteen” (Kuzmin 2000c, 82). Toinen huomionarvoinen esimerkki on vuoden 1919 sikermästä *Vankeus*, runosta *Nautiskeleva enkeli*, joka heijastelee Kuzminin pettymystä vallankumoukseen (johon hän oli aluksi suhtautunut miltei hurmioituneesti). Siinä hajuvesi symboloi uutta, parempaa elämää, joka odottaa kaikkien sotien aiheuttamien rajoitusten jälkeen: ”Jälleen saa korkata pullon Reinin viiniä / Ja hajuveittä ostaa alle kolmensadan ruplan” (Kuzmin 2000c, 641).

Kuzminin luoma hahmo oli yksityiskohdissaan niin vakuuttava, että vielä monien vuosien jälkeen ihailijat haikailivat erilaisten artefaktien perään, joita hän käytti lyriikassaan. Niiden

Mihail Kuzminin muotokuva (K. A. Somov, 1909). Lähde: Wikimedia Commons.

miellettiin olevan hopeakauden dekadentille esteetikolle kuuluvaa välttämätöntä tarpeistoa. Parfyymeillä oli näiden tuotteiden joukossa oma erityinen paikkansa. Irina Takke, eräs kirjailijan kuuliaisista palvojista kirjoitti hänelle vuonna 1924: ”Runonne ovat minulle niin rakkaita ja tarpeellisia, etten voi kuvitella ’mitä olisi’, jos Teitä ei olisi maailmassa, samoin kuin en saata kuvitella, että elämästäni pyyhittäisiin pois Puškin, parfyymit tai syksyn lehdet” (Takke 1924).

Kuzminin tapauksessa aromeja, parfyymeja ja tuoksuja voidaan hyvällä syyllä pitää yhtenä mahdollisista koodeista, jonka avulla lähestyä hänen tuotantonsa ja kirjallisen maineensa analyysiä. Tähän oikeuttavat niin olfaktorisen, hajuaistimuksia esittävän kuvaston esiintymistiheys Kuzminin teoksissa kuin tuoksujen erityinen rooli konstruoidessa kirjailijan julkisuuskuva. Hänen teoksensa syntyivät aikakautena, jolloin suosittiin hienostunutta elämäntapaa, joka vaati kukkia ja parfyymejä. Siksi ei olekaan yllättävää, että kirjailijan henkilökohtaiset

mielitymukset muodin vahvistamina johtivat huomattavan olfaktorisen estetiikan muodostumiseen. Ei liene liioiteltua väittää, että kaikista venäläisistä kirjailijoista Kuzmin ”käytti” eniten hajuvesiä, että hän oli ”hyväntuoksuisin” venäläinen kirjailija.

Kyseinen piirre on herättänyt tutkijoiden huomion aiemminkin. Antropologi Marija Pirogovskajan mukaan jokainen Kuzminin hahmoon kuuluva elementti ”rikkoivat porvarillisen säädyllisyyden normeja ja vaikutti käyttäytymisen teatralisoitumiseen” (Pirogovskaja 2018, 324). Tutkijan mukaan erityisesti huomiota herätti kirjailijan ”olfaktorinen antikäyttäytyminen”: Kuzmin käytti voimakkaita ja makeita naisten parfyymeja muistuttavia tuoksuja, jotka rikkoivat sukupuolinnormeja ja lisäksi assosioituivat riensavasti ortodoksisissa kirkonmenoissa käytettyihin suitsukkeisiin (Ibid.). Gražina Bobileviš pitää Kuzminin demonstratiivista olfaktorista käyttäytymistä sekä ”dandyn olfaktorisena esityksenä” (2008, 9) että hänen moniulotteisen hahmonsä heijastuksena: ”Tuoksu ilmentää kirjoittajan halua muuntautua ’toiseksi’, vaihtaa naamioita ja leikkiä” (Ibid., 2). Todettakoon, että molemmat tutkijat kuvaavat Kuzminin olfaktorista käyttäytymistä hänen aikakautensa kontekstissa kiinnittäen huomiota erityisesti siihen, kuinka dekadentti dandy pöyhkeilee ja halveksii sosiaalisia normeja ja yleistä makua. Kiistämättä laajemman kulttuurisen kontekstin merkitystä tässä artikkelissa olfaktorisia topoksia eli tuoksujen kuvastoa pyritään kartoittamaan Kuzminin tuotannon omista lähtökohdista.

Tuoksu runon teeman osatekijänä

Kuzminiin erottamattomasti liitetty kukka, josta tuli hänen tunnusmerkkinsä, oli ruusu. Tähän oli useita syitä. Ensinnäkin yksi suosituimmista Kuzminin sanoittamista ja säveltämistä romansseista oli nimeltään *Lapsonen ja ruusu* ja alkoi näin:

Älä hamuile ruusuja keväällä, lapsonen,
Ruusun kesälläkin saathan taittaa.
Varhain keväällä poimitaan orvokit,
Muista, ettei kesällä orvokkeja enää ole.

Romanssia esitettiin usein kulttimaineeseen nousseen *Kulkukoiran kellarin* (1911–1915) suojissa. Taiteilijakabareen rinnalla siitä tuli yksi Pietarin boheemien piirien huolettoman elämän kirkkaimmista tunnuksista maailmanlaajuisten kumouksellisten muutosten aattona. Ei olekaan ihme, että useat tulevat emigranttikirjailijat – muiden muassa runoilijat Irina Odojevtseva (1988, 290–291) ja Georgi Ivanov (1928, 132–133) sekä taidemaalari Mstislav Dobužinski (1987, 279) – kirjoittivat romanssista muistelmissaan, mikä oli omiaan vahvistamaan paitsi Kuzminin erityistä statusta kulttuurisessa muistissa myös hänen hahmonsä yhteyttään ruusuihin.

Kaiken lisäksi runoilija käytti ruusuja lyriikassaan toistuvasti rakkauden metaforana. Hänen teoksissaan ruusu tuli saattelemaan ja symboloimaan niin ruumiillista kuin platonista rakkautta: ”Epätodellisen kiihkeitä asentoja... / Häpeämättömiä, häveliäitä / Suudelmien kaikki laskuvedet / Valkoisten ruusujen makea tuoksu” (sikermästä *Tämän kesän rakkaus*, 1906. Kuzmin 2000c, 59–60); ”Vuoda, sydän, vuoda! / Puhkea kukkaan, ruusu, puhkea! / Sydän ruusun huumaamana hakkaa. / Rakkaudesta palan, rakkaudesta...” (sikermästä *Virrat*, 1908. Kuzmin 2000c, 105). Aikalaiskriitikissä Kuzminia alettiin hyvin pian pitää lähinnä rakkauden ja ruusujen laulajana, kuten esimerkiksi akmeisti Nikolai Gumiljovin arvostelussa runoko-

koelmasta *Syksyiset järvet* (1912): ”Kuzmin etsii rakkautta, ainoastaan rakkautta. Tuntuu, että siihen sanaan mahtuu hänelle koko maailma. Se on – Amor nuolineen ja koteloineen, valoisa enkeli, hyväntuoksuinen ruusupuska” (Gumiljov 1990, 158). Vähitellen muodostunut käsitys osoittautui niin sitkeäksi, että se kantautui aina 1920-luvulle asti. Kuzminin kirjallisen toiminnan 15-vuotisjuhlalle omistetussa runossa Aleksandr Belenson kuvasi runoilijan ruusu kädessään (Kuzmin 2007, 35):

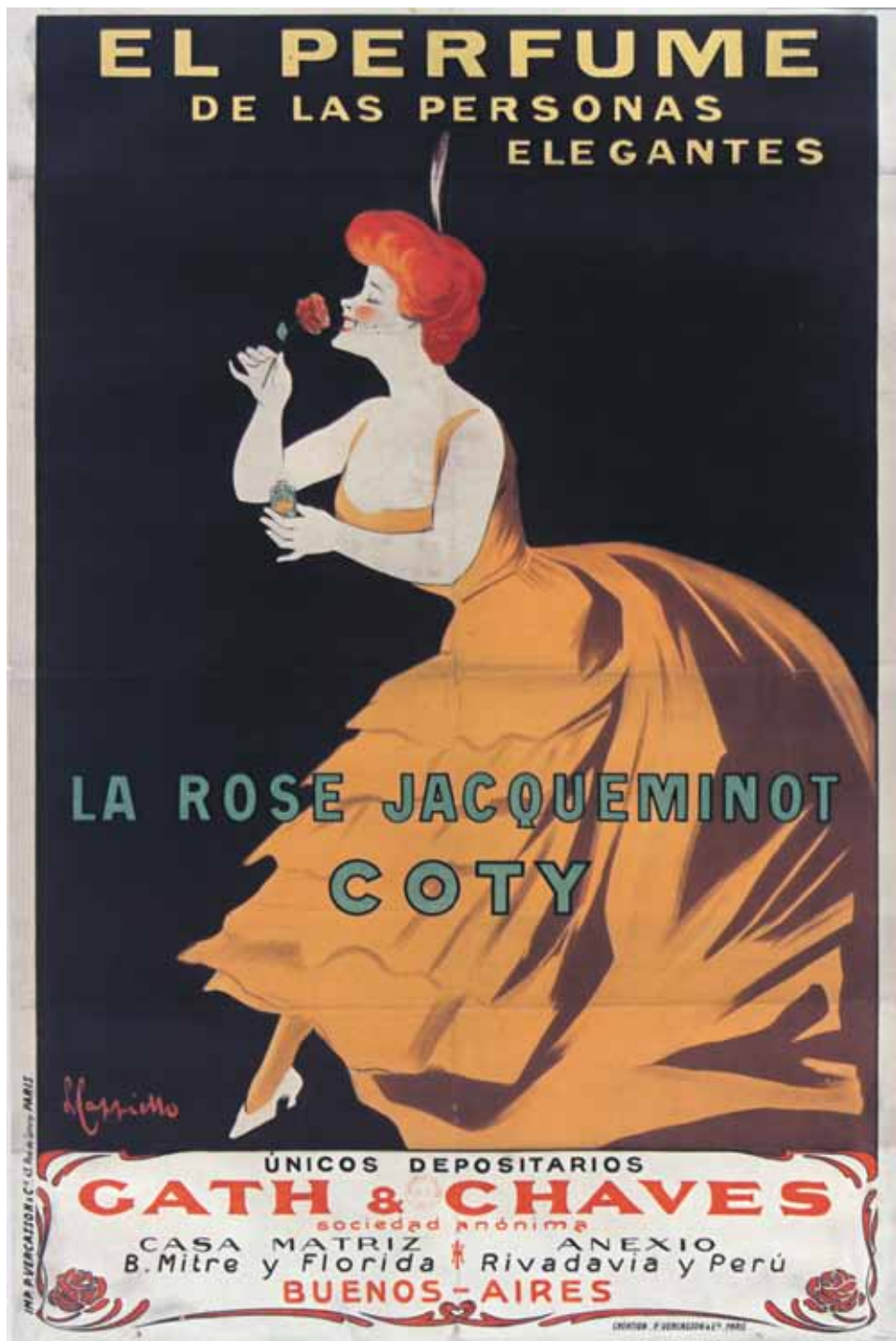
Vinoilee siluetti Kuzminin
Laulaja verkkojen, kyyhkyjen hauraiden
Viisauden ohjaama edelläkävijä8
Kantaa ruusua, jonka joku
Rakastunut käsin hellin
Ojensi, ei runnellut.

Ruusumotiiveille sälötti Kuzminin tuotannossa myös muita merkityksiä. Hänen runoissaan esiintyy muun muassa ”taivaallisia ruusuja” ja ”paratiisin ruusuja”, kuten esimerkiksi miltei pilkallisessa kuvauksessa vuodelta 1909, jossa arkkienkeli Gabriel ilmestyy Neitsyt Marialle ilmoittamaan Kristuksen tulevasta syntymästä: ”Aamu välkehtii uutta valoa / Taivaallisina ruusut koruttomain kukkapenkkiin / Vaan sydän sykähtelee suloisesti / Ja vaate vyötäröä kiristää” (Kuzmin 2000c, 225). Edelleen ruusun tuoksu assosioitui ortodoksisessa jumalanpalveluksessa käytettävään ruusuöljyyn, josta tuli osa runoilijan ulkoista hahmoa (”tuoksuin kuin Kristuksen hautakuva”). Muistellessaan ensimmäistä tapaamistaan Kuzminin kanssa 1900-luvun alussa myös kirjailija Aleksei Remizov tähdensi, että runoilijan ympärillä leijui ”kirkollinen” ruusun tuoksu: ”Kuzminilla oli tuolloin mustaakin mustempi parta, vyötäröltä kapea polviin ulottuva kirsikanpunainen samettitakki [...] ja katseli niin kuin olisi itse faarao Tut-anh-a-mon tai saapunut vastikään vanhauskoisten nuotiolta Volgan mutkasta ja tuoksahti voimakkaasti ruusuilta – hänestä huokui kuin ikoneista juhlapyhinä” (Remizov 2002, 7, 114). Kaikesta päätellen ruusun tuoksu, johon liittyy yhtä aikaa romanttiseroottisia ja uskonnollisia merkityksiä, vetosi ”kolmikasvoiseen” Kuzminiin ja nivoutui osaksi hänen monitasoista, hämmennystä herättävää hahmoaan.

Runoilijan lempituoksu 1910-luvun alussa oli Coty-brändin parfyymi *La Rose Jacqueminot*. Tästä seikasta kirjoitti 28. joulukuuta 1913 päivätyssä runossaan Fjodor Sologub (2000, 389):

Loimuaa Jacqueminot’n ruusun tuoksu
Jota Mihail Kuzmin rakastaa
Hiilet hehkuvat takassani kutsuvasti
Tuoksuu taivaalliselta Jacqueminot’n ruusu
Viihtyisissä nurkissa on hiljaista ja hämärää
Koristeellisen maton ruusuille on läikähtänyt karmiinia
Kuinka raukea on tuoksu Jacqueminot’n ruusun
Jota Mihail Kuzmin rakastaa!

La Rose Jacqueminot -hajuvesi on omistettu samannimiselle ruusulajikkeelle ”General Jacqueminot”. Se on täyteläinen ja kukkaisu tuoksu, jossa on ruusun, jasmiinin ja ambran vivahteita. Aromi on makea ja öljyinen, eikä olekaan ihme, että täyteläisiin, lämpimiin ja

Kuva 2. François Cotyn La Rose Jacqueminot -hajuveden mainos (L. Cappiello, 1904).
Lähde: Wikimedia Commons.

suitsukemaisiin tuoksuihin viehtynyt Kuzmin ihastui siihen. François Cotyn vuonna 1903 luoma hajuvesi lanseerattiin Euroopan markkinoille vuonna 1904 ja kaksi vuotta myöhemmin Amerikan markkinoille. Venäjälle se saattoi kantautua vasta vuonna 1910, kun brändi avasi myymälänsä Moskovassa (Toledano & Coty 2009, 108). Huolimatta siitä, että tuoksu oli suunnattu naisille, myös kirjailija Aleksandr Kuprinin ja runoilija Nikolai Kljujevin tiedetään suosineen sitä.

Cotyn parfyymistä tuli kiistatta aikakautensa olfaktorinen tuntomerkki. Esimerkiksi Anna Ahmatova mainitsee sen *Runoelma ilman sankaria* -teoksen pohjalta laatimassaan baletti-libreton luonnoksessa:

Kolombinan luona. [...] Vieraita. Kljujev ja Jesenin tanssivat venäläisittäin ripaskaa villisti, kuin ruoskien itseään lahkolaisessa hurmoksessa. Demonin tyttö antautuu hänelle kokonaan. Mustia ruusuja. Rakuunan ensimmäinen mustasukkaisuuskohtaus. Hänen epätoivonsa. (Paha juttu – Stravinski aavistaa pahaa). Kellot soivat: ”Kiitetty olkoon”. Rose Jaquemineau -hajuvesi. Rampa ja tyylikäs yrittää lohduttaa rakunaa maanitellen häntä jollain perin hämällä. (Vjatšeslav Ivanovin ”Torni”) – Rampa ja tyylikäs on kotonaan... (Ahmatova 2009, 1238).

Katkelma punoo yhteen useita eri alluusioita ja ajalle ominaisia realioita, ja on erityisen mielenkiintoista, kuinka kaikki ne kietoutuvat Mihail Kuzminin hahmon ympärille. ”Rampa ja tyylikäs” ovat Kuzminia kuvaavia määritteitä, joita Ahmatova *Runoelmansa* eri versioissa jatkuvasti käyttää: ”Frakin alle tuo piilotti häntänsä, / hän on rampa ja tyylikäs... [...] / Irvileuka, kaikkien suosima, / jonka rinnalla löyhkäävin syntinen / on hurskas ja puhdas kuin pulmunen...” (Ahmatova 2008, 218–219). ”Rakuunan lohduttaminen” ja nuoren runoilijan itsemurha muodostavat keskeisen juonen *Runoelmassa ilman sankaria*. Hahmon prototyyppi Vsevolod Knjazev palveli husaarirykmentissä, niinpä Ahmatova nimittääkin häntä teoksen varhaisissa käsikirjoituksissa rakuunakornetiksi (Ahmatova 2009, 260). Vuosien 1910–12 välillä hänen ja Mihail Kuzminin tiedetään olleen aluksi ystäviä ja sittemmin rakastavaisia. Niin ikään fraasi ”Kellot soivat: ”Kiitetty olkoon”” palauttaa mieliin aikakauden tunnistettavan realian – hymnin ”Kiitetty olkoon Siionin Herra”, jonka melodiaa Pietari-Paavalin linnoituksen katedraalin kirkonkellot soittivat. Samalla se viittaa yhteen Kuzminin runoon sikermästä *Kukkula kaukana* (1912): ”Lähden luotasi hiljaa / Sinä jäit parvekkeelle/ ”Kiitetty olkoon Siionin Herra” / Soi toivotus Taurian puistossa” (Kuzmin 2000c, 241). Sikermä, johon runo kuuluu, on omistettu juuri Vsevolod Knjazeville. Jos vielä otetaan huomioon, että seuraavaksi Ahmatovan tekstissä mainitaan Ivanovin ”torni”, jossa Kuzmin asui vuosina 1909–1912, palapelin palaset loksahtavat paikoilleen ja muodostavat Kuzminin muotokuvan. Luonnoksissaan Ahmatova toisintaa tyypillisen kohtauksen Pietarin boheemien elämästä ja heidän piirilleen merkittävistä paikoista ja tapahtumista. Tässä kontekstissa Cotyn parfyymistä tulee ikään kuin niiden ruumiillistuma. Tuoksu saattelee viettelyksen ja irstauden teemoja sekä yhdistää ruusun ”romanttisen” merkityskentän Kuzminiin, joka runoissaan ylisti ruusuja ja palveli ruusuisia hajuvesiä. Näin ruusun tuoksusta tuli osa Kuzminin biografista myyttiä, joka jäi elämään muistoissa myös runoilijan kuoleman jälkeen.

Hajuvesi kirjallisen polemiikin välineenä

Vuonna 1915 Petrogradissa ilmestyi kaunokirjallinen antologia *Jousimies*. Kokoelmaa pidetään merkittävänä, sillä sen sivuilla kohtasivat toistensa leppymättömät vastustajat – futuristit ja symbolistit. Vladimir Majakovski, Velimir Hlebnikov, David Burljuk, Aleksei Krjutšonyh ja Vasili Kamenski, jotka manifestissaan *Korvapuusti yleiselle maulle* vuonna 1912 uhkasivat heittää Puškinin ja Dostojevskin yli nykyajan höyrylaivan laidan, julkaisivat nyt yhteisen kirjan aiemmin suureen ääneen halveksimiensa Kuzminin, Aleksandr Blokin ja Fjodor Sologubin kanssa.

Jousimiehessä julkaistuissa runoissaan Mihail Kuzmin kehitteli samoja teemoja, joita oli käsitellyt jo ensimmäisessä runokokoelmassaan *Verkot* vuonna 1908. Hän kirjoitti rakkaudesta, suven riemuista ja ympäröivästä maailmasta, joka täyttyy eri hajuvesien tuoksuista. Teosten joukossa on kahdesta runosta koostuva vuonna 1914 kirjoitettu sikermä *Kesäisiä säkeitä*. Ensimmäinen runoista kuvaa helteisenä päivänä vilvoittelevaa lyseolaisten seuruetta (”kaksi daamia ja knalli”) ja nuoren rakkauden pienistä vastoinkäymisiä (”kuka ketäkin kutsuu kuumaan vuoteeseen”, ”tukeva ja murheellinen tenori on väsynyt odottamaan”, ”hiestä näppyläisenä – ei saa suudella kaulaa”). Toisessa runossa esitetään ”riikinkukonsininen silkkitakki” verkkaisella päiväkävelyllä, itsestään soivan pianolan rulla toistamassa ”vaimojen lirkuttelevaa villitystä” ja paidat, jotka ”kalpenevat laukatessaan” tenniskentällä.

Huomattavaa on, että molemmat tekstit alkavat viittauksella hajuveden tuoksuun. Ensimmäisessä runossa miljöö, luonto tuoksuu hajuvedeltä, eikä toisinpäin: ”Varjojen vinot kulmat / Juoksivat saarille päin / Tuoksuu tunkkaiselta hajuvedeltä / Niitetty heinä” (Kuzmin 2000c, 419–420). Toisessa runossa hajuvedeltä tuoksu kangas ja kuvaannollisuuden, suhteellisuuden määrä kasvaa entisestään: ”Puhkesivat kukkaan ruusut päivänvarjojen, / Niistä tuoksu ’folle arôme’ ... / Tällaisena päivänä runoja proosasta / Ei todellakaan saata erottaa” (Ibid., 420). Kuzminin luoma taiteellinen maailma on epätodellinen, vertauskuvallinen ja äärimmäisen esineellinen, artefaktinen. Keinotekoisilla tuoksuilla on Kuzminin runojen maailmassa suurempi rooli kuin luonnollisilla. Rakkauden merkinä parfyymit tuovat runoihin intiimejä ja häilyvän kepeitä motiiveja. Niin keinotekoiset ruusut, jotka tuoksuvat hajuvedeltä, kuin runot, jotka sekoittuvat proosaan, heijastelevat, kuinka lyyristen hahmojen tunteet heittelehtivät kiihkeästä ihastuksesta hämmennykseen.

Kesäisissä säkeissä käytettyjä kirjoitusajankohdalle ominaisia reaaleja voisi kommentoida näin: ensimmäisessä runossa puhutaan hajusteesta, jonka yhtenä ainesosana on käytetty kumariinia. Sen tuoksu muistuttaa vasta niitettyä heinää. Monissa kasveissa ja kukissa esiintyvää yhdistettä alettiin tuottaa synteettisesti vuonna 1868. Kumariinia sisältävien hajusteiden suosio oli huipussaan 1800–1900-lukujen vaihteessa: vuonna 1882 lanseerattiin legendaarinen Houbigant-merkin hajuvesi *Fougere Royale* (nimi tulee ranskan sanasta ”saniainen”), jonka mukaan sai nimensä kokonainen hajuvesilaatu. Yksi tämän hajustetyypin kuuluisimmista merkeistä on vuonna 1889 ilmestynyt parfyymi *Jicky Guerlain*. Todennäköisesti vuoteen 1914 mennessä kyseinen aromi oli saavuttanut niin laajojen kansanrivien suosion, että sitä alettiin pitää huonon maun merkinä. Gražina Bobilevitš on esittänyt, että runon ”tunkkainen hajuvesi” viittaisi erityisesti venäläisen A. Siu ja K^o -parfyymitehtaan brändiin *Svežeje seno* (suom. ”tuore heinä”), mutta niiden sijaan kyse voi olla melkein mistä tahansa 1910-luvun alussa markkinoilla olleesta suositusta merkistä.

Sen sijaan *Folle arôme*, johon Kuzmin runossaan viittaa, on Guerlain-merkin vuonna 1912 lanseeraama hajuvesi, jonka nimi kirjoitetaan todellisuudessa *Fol Arôme*. Sen kehitti par-

fymööri Jacques Guerlain, jonka käsiä ovat myös monet muut hajusteet, jotka 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla tunnettiin ympäri maailmaa (*L'Heure Bleau, Mitsouko, Shalimar* jne). Tuoksultaan *Fol Arôme* on täyteläinen ja makea parfyymi, jossa on laventelin, ruusun ja vaniljan vivahteita. Kuten edellä kävi jo ilmi, Kuzmin suosi erityisesti tämänkaltaista makeaa ruusun tuoksua.

Kesäiset säkeet antavat aiheen myös pienelle kirjallisuushistorialliselle sivuhuomautukselle, joka liittyy kahden taiteellisen koulukunnan edustajien polemiikkiin. Manifestissaan *Korvapuusti yleiselle maulle* futuristit hyökkäsivät julkeasti yhtä aikansa kuuluisinta runoilijaa, symbolisti Konstantin Balmontia vastaan: ”Kukapa olisi niin hyväuskoinen, että antaisi tuoreimman Rakkautensa Balmontin hajuvesi-irstaudelle? Siinäkö kuvastuu nykypäivän rohkea sielu?” (Burljuk ym. 2014, 22). Vuosi Korvapuustin ilmestymisen jälkeen Majakovski jatkaa Balmontin höykytystä nimittelemällä tätä useampaan otteeseen ”parfyymifabriikiksi” (Katanjan 1985, 65) tai, kuten eräässä julkisessa esityksessään, laajentamalla ”hajuveden tuoksun” tarkoittamaan kokonaista taiteellista suuntausta: ”Vain sellainen runous on demokraattista, joka romuttaa latteiden naamojen ja sielujen vanhan psykologian. Me pirstoimme teidän iänikuisen hajuvedentuoksuisen rakkautenne!” (Ibid., 74). Majakovskin kaltaiselle ankaralle futuristille parfyymit olivat merkkejä pikkuporvarillisesta maailmasta, jossa hienostelevat nuoret herrat ja neidit olivat opetelleet ”rakastamaan” lukemalla Balmontin koukeroisia runoja. Ne olivat merkkejä maailmasta, jota vastaan hän taisteli kiivaasti 1910-luvun runoissaan.

Tätä taustaa vasten Kuzminin kontribuutio *Jousimiehessä* näyttäytyy jopa poleemisena. Kuzmin itse suhtautui futuristeihin oikeastaan varsin positiivisesti. Hän toivoi uuden sukupolven päivittävän venäläisen kirjallisuuden, kuten totesi artikkelissaan vuonna 1914: ”Uusia voimia voidaan odottaa vain futuristien suunnalta” (Kuzmin 2000b, 390). Huolimatta futuristeille osoittamastaan sympatiasta, hän antautui yhteisjulkaisussa ironisoimaan sekä heitä että itseään. Rakkaus *Kesäisissä säkeissä* on korostetusti hajuvedentuoksuista. Näin runoilija puolustaa taiteellista vapauttaan, oikeutta kuvata ”kepeitä” tunnekuohuja. Tällaisten runojen julkaisemisen *Jousimiehessä* voi nähdä olevan samanlainen mielenosoituksellinen teko kuin futuristien manifestit – tällä kertaa vanhemman elämää koristavan, mielihyvän ja nautinnon lähteenä toimivan modernistisen estetiikan ja vapaan luomistyön puolesta.

Hajuvesi taiteellisen maailman elementtinä

Parfyymien näkökulmasta kiinnostava on myös Kuzminin kirjoittaman draaman *Neron kuolema* ensimmäisen näytöksen neljäs kohtaus (Kuzmin 1994, III, 329):

(Metelöivä joukko nuorukaisia ja neitoja laskeutuu alas portaita. Yksi nuorukaisista on ilmeisesti lähdössä, hänen yllään on matkaviitta, palveluspoika kantaa matkalaukkua. Kaikki nauravat ja suutelevat lähtijää.)

Nuurukainen. Lizzie mikä sen hajuveden nimi on? Unohdan kaiken.

Lizzie. Emeraude, emeraude! Kirjoittaisitpa sen ylös.

Nuurukainen. Tahdotko tuoksua smaragdilta?

Lizzie. Mikä ääliö!

Kirjoittaja on tässä kohtaa hieman epätarkka: kyseinen hotellikohtaus liittyy vuoteen 1919, kun taas hajuvesi, jonka rakastunut nuori mies haluaisi hankkia Lizzielle, ilmestyi kaksi vuotta myöhemmin. *Emeraude Coty* lanseerattiin vuonna 1921 ja sitä tuotettiin (muunnellen

reseptiä hieman) koko 1900-luvun ajan. Kuzmin sai idean näytelmäänsä vuonna 1924 ja kirjoitti sitä vuosien 1927 ja 1929 välillä. *Neron kuolemaa* ei monien muiden myöhäisten teosten lailla esitetty eikä julkaistu kirjailijan eläessä. Sen ensimmäinen painos on vasta vuodelta 1977. On vaikeaa sanoa, milloin yllä mainittu katkelma on kirjoitettu, mutta ei ole epäilystäkään, etteikö *Emeraude*-hajuvevettä olisi tunnettu Neuvosto-Venäjällä jo 1920-luvun keskivaiheilla. On ilmeistä, että vielä vanhempanakin miehenä Kuzmin oli intohimoinen

Kuva 3. *Emeraude Coty* -tuoksun mainos vuodelta 1923. Lähde: Wikimedia Commons.

parfyymien harrastaja ja seurasi kiinnostuneena, millaisia uutuuksia hajuvesimarkkinoille ponnahteli.

Miltä Lizzie sitten olisi tuoksunut, jos olisi saanut ihailijaltaan hajuvesipullon? *Emeraude Cotyn* tarina on varsin mielenkiintoinen – aikanaan suosittu tuoksu jäi historiaan *Shalimar Guerlain* -nimisen parfyymin edeltäjänä. *Emeraude* ilmestyi jo neljä vuotta ennen *Shalimaria* (joka lanseerattiin 1925), mutta tunnetuimman itämaisen tuoksun mainetta niittää jälkimmäinen. Ilmeisesti *Emeraudesta* puuttui Guerlainin vallankumouksellinen tulokulma. *Shalimar* nimittäin miellettiin uudenlaiseksi, ”epäparfyymimäiseksi parfyymiksi”: siinä oli syvempi tuoksu ja nahkan, tervan, savun ja vaniljan vivahteita. *Emeraude* sen sijaan oli tavallisempi, ”pelkästään hajuvesi”: kaunis itämainen kukkaistuoksu, joka haihtuessaan avautui puumaiseksi. Näin ollen Lizzie ei olisi tuoksunut smaragdilta, vaan klassisemmin – hänen hajuvedessään olisi ollut lämmin ja makeahko pihkaisen itämainen aromi, joka olisi vivahtanut ambraan.

Entä mistä syystä Kuzmin viittaa *Neron kuolemassa* juuri *Emeraudeen*? Yhtäältä tämä on kirjailijan omaan hahmoon liittyvä koskettava yksityiskohta: eläessään 1920-luvulla köyhydessä ja puutteessa kirjailija edelleen seurasi mielenkiinnolla hajuvesiuutuuksia, joita hänen tuskin oli mahdollista itse hankkia. Toisaalta ihastunut nuorukainen, joka haaveilee lahjoittavansa Lizzielle hajuvettä nimeltä ”Smaragdi”, leikittelee suosituilla ilmaisulla ”Olet aarteeni”, kuten rakastavaiset tapaavat toisilleen sanoa. Jalostumisen motiivi – kun jokin, mikä ei aiemmin sitä ollut, muuttuu aarteeksi – on läsnä läpi koko näytelmän, esimerkiksi kuvattaessa Neroa, tuhlailevaista, typerää hallitsijaa, joka sisustaa palatsiaan kohtuuttomilla summilla ja käskee lannoittaa peltoja norsunluujauheella tavallisten ihmisten kärsiessä niukuudesta ja nälästä. Kuzminin draaman keskeinen ajatus olikin rinnastaa Neron aika 1900-luvun alkuun: tuhlaileva elämäntapa ja kykenemättömyys erottaa kallisarvoinen arkipäiväisestä lienee ollut ominaista molemmille aikakausille.

Joka tapauksessa Kuzmin sijoittaa draaman tapahtumat tiettyyn aikakauteen. Kuvatessaan tunnelmaa kirjailija hyödyntää muutamia tarkoinvalittuja reaaileja – erityisesti olfaktorisen, eli hajuaistimusten tason yksityiskohtia, ja mielikuvia, joita tuoksuihin liitetään. Tätä tehostetta Kuzmin käytti läpi koko uransa – suorat viittaukset olemassa oleviin hajuvesilaatuihin palauttavat muistiin ”ajan hengen”.

Tuoksu kulttuurisessa muistissa

Edellä analysoitiin kolmea pientä tapausta Mihail Kuzminin teoksissa. Viittaukset eri tuoksuihin kätkevät taakseen konkreettisia kulttuuriseen taustaan liittyviä juonia, joita tässä pyrittiin rekonstruoimaan parfyymeihin liittyvien tietojen avulla. Olfaktoriset, hajuaistimuksiin liittyvät koodit ovat tavallisesti hyvin vaikeita rekonstruoida, sillä niin kaunokirjallisista teoksista kuin erityyppisistä omaelämäkerrallisista teksteistä mainintoja tuoksuista löytyy hyvin harvoin. Mihail Kuzminin tapausta voi pitää ainutkertaisena, sillä hän käytti hajuvesiä luodessaan omaa kirjallista hahmoaan ja biografista myyttiään. Niinpä tuoksut jäivät hänen kohdallaan elämään kulttuurisessa muistissa.

Pyrkimyksenä jatkaa ja kehittää Bobilevitšin (2008) ja Pirogovskajan (2018) huomioita voidaan tulla johtopäätökseen, että Kuzminin tuotannon olfaktorisen koodin analyysissä on välttämätöntä huomioda aikakauden kulttuuristen suuntausten lisäksi hänen yksilölliset taiteelliset käytäntönsä. Voidaankin tehdä eräänlainen yleistys: taiteellisen uransa aikana Kuzmin hylkäsi monet varhaisista teoksistaan, aiemmin käyttämänsä runokuvat ja myytit,

mutta pysyi uskollisena kukkien ja hajuvesien palvojana. Ihastus niihin säilyi runoilijan kuolemaan saakka merkkinä hänen rakkaudestaan kaikkeen inhimilliseen ja tähän maailmaan.

Venäjältä suomentanut **Riku Toivola**

Viitteet

- 1 Kuzminin tuotannosta on tähän mennessä suomennettu vain otteita: Siivet. Suom. M. Anhava. – *Miesten kesken: miesten välinen rakkaus maailmankirjallisuuden valossa*. Helsinki: Otava, 1993; Mihail Kuzminin runoja. Suom. R. Toivola. – *Ajan kohina*. №3, 2015, 88–91.
- 2 Englantilainen George Bryan Brummell (1778–1840), paremmin tunnettu nimellä ”Beau Brummell”, oli kenties historian ensimmäinen dandy.
- 3 Vuonna 1906 symbolistien *Vesy*-aikakauslehdessä julkaistu runosikermä.
- 4 Suomentajissa ei välity Kuzminin tapa käyttää laajaa runomittojen ja erilaisten riimien sekä antiikista periytyneiden runomuotojen repertuaaria. Aikalaistensa tavoin Kuzmin käsitteli säkeitään kokeellisesti; hänen teoksissaan myös *verse libre*, vapaamittainen runo, alkoi juurtua venäläiseen kirjallisuuteen.
- 5 Kuzmin asui tuolloin runoilija Vjatšeslav Ivanovin kuulusissa ”Tornissa”, joka oli yksi symbolistitaiteilijoiden tärkeimmistä kohtauspaikoista.
- 6 Pietarissa vuosina 1898–1924 toiminut taiteellinen ryhmittymä (suom. ’Taiteen maailma’), jonka periaatteita olivat puhdas taide ja elämän muokkaaminen taiteen avulla.
- 7 Sergei Poljakov (1874–1943) oli venäläinen taidemesenaatti ja kirjankustantaja.
- 8 Runoilija leikittelee Kuzminin runoteosten nimillä.

Lähteet

- Ahmatova, Anna (2009), *Poema bez geroja. Proza o Poeme. Nabroski baletnogo libretto: Materialy k tvortšeskoj istorii*. Red. N. I. Kraineva, O. D. Filatova. Sankt-Peterburg: Izdatelski dom ”Mir”.
- Ahmatova, Anna (2008), *Valitut runot*. Suom. M.-L. Mikkola. Helsinki: Tammi.
- Bobilevitš, Gražina (2008), Michail Kuzmin’s Olfactory Aesthetics. – *Russian Literature*, LXIV, 1, 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2008.07.001>
- Burljuk, David & Krutšonyh, Aleksandr & Majakovski, Vladimir & Hlebnikov, Viktor (2014), Korvapuusti yleiselle maulle. Suom. E. Mäntysaari. – *Venäläisen avantgarden manifestit*. Toim. T. Huttunen. Helsinki: Osuuskunta Poesia.
- Dobužinski, Mstislav (1987), *Vospominanija*. Moskva: Nauka.
- Ivanov, Georgi (1928), *Peterburgskije zimy*. Paris: Rodnik.

- Gumil'jov, Nikolai (1990), *Pisma o russskoi poezii*. Moskva: Sovremennik.
- Katanjan, Vasili (1985), *Majakovski: Hronika žizni i dejatelnosti*. 5-e izd. Moskva: Sovetski pisatel.
- Kuzmin, Mihail (1994), *Teatr; in 4 vols*. Vol. I–III. Ed. A. Timofejev, V. Markov, G. Šeron. Oakland: Berkeley Slavic Specialties.
- Kuzmin, Mihail (2000a), *Dnevnik 1905–1907*. Red. N. A. Bogomolov, S. V. Šumihin. Sankt-Peterburg: Ivan Limbah Press.
- Kuzmin, Mihail (2000b), *Proza i esseistika, in 3 vols*. Vol. 3. Moskva: Agrapf.
- Kuzmin, Mihail (2000c), *Stihotvorenija*. Red. N. A. Bogomolov. Sankt-Peterburg: Gumanitarnoje agentstvo Akademitiški projekt.
- Kuzmin, Mihail (2007), *Mihail Kuzmin: Venok poetu*. Red. A. Burlešin. Sankt-Peterburg: Vita Nova.
- Kuzmin, Mihail (2011), *Dnevnik 1934 goda*. Red. G. A. Morjev. Sankt-Peterburg: Ivan Limbah Press.
- Odojevtseva, Irina (1988), *Na beregah Nevy*. Moskva: Hudožestvennaja literatura.
- Pirogovskaja, Marija (2018), *Miazmy, simptomj, uliki: zapahi meždu meditsinoi i moralju v russskoi kulture vtoroi poloviny XIX veka*. Sankt-Petersburg: Izdatelstvo Jevropeiskogo universiteta v Sankt-Peterburge.
- Remizov, Aleksei (2002), *Zavituška. – Sobranie soščinienii v 10 tomah*. T. 7. Moskva: Russkaja kniga.
- Sologub, Fjodor (2000), *Stihotvorenija*. Red. M. Dickman. Sankt-Petersburg: Gumanitarnoje agentstvo Akademitiški projekt.
- Takke, Irina (1924), *Pismo M. Kuzminu*. Tsentralnyi Gosudarstvennyi Arhiv literatury i iskusstv (Sankt-Peterburg). F. 437. Op. 1. № 167. L. 10.
- Toledano, R. B. & Coty, E. Z. (2009), *Francois Coty: Fragrance, Power, Money*. Pelican Pub Co Inc.

Kuvat

Kuva 1: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Konstantin_Somov_-_portrait-of-mikhail-kuzmin-1909.jpg (tarkastettu 7.12.2021)

Kuva 2: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:La_Rose_Jacqueminot_Coty.jpg (tarkastettu 7.12.2021)

Kuva 3: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coty-Emeraude.jpg> (tarkastettu 7.12.2021)

Sijaisvanhemmuus nyky-Venäjäällä – työtä vai rakkautta?

Artikkelissa tarkastellaan hoivan käsitteen kautta sijaisvanhemmuuden ammatillistumista Venäjällä meneillään olevan lastensuojelun sijaishuollon uudistamisen kontekstissa. Analysoimme, kuinka lapsikylässä asuvat sijaisvanhemmat näkevät ja määrittelevät oman roolinsa ja toimintansa tarkoituksen pohjaten viidessä eri venäläisessä lapsikylässä sijaisvanhempien parissa toteutettuihin fokusryhmäkeskusteluihin ja teemahaastatteluihin. Sijaisvanhemmuus ymmärretään dikotomisesti joko rakkautena tai työnä. Käsitys hoivasta rakkautena ymmärretään moraalisenä velvollisuutena ja eettisenä arvona. Tällöin kiistetään mahdollisuus hoivan virallistamiseen ja sen alistamiseen säännöille ja byrokratian ja markkinavoimien sanelulle. Hoivan määrittelemisen työnä puolestaan tekee sijaisvanhemmille mahdolliseksi rationalisoida omaa toimintaansa ja problematisoida sijaisvanhemmuuden statusta yhteiskunnassa. Tällöin sijaisvanhemmuuden ammatillistuminen nähdään ratkaisuna lukuisille ongelmille, joihin sijaisvanhemmat törmäävät, ja sijaisperheissä tapahtuvan hoivan aseman parantamisena.

Žanna Tšernova &
Meri Kulmala

Vanhemmuuden ammatillistuminen on tärkeä kehityslinja niin Venäjän nykyisessä sosiaalipolitiikassa kuin arkipäiväisessä elämässä.¹ Vanhemmuuden ammatillistumisella viitataan vanhemmuuden diskursiiviseen muotoutumiseen, jossa lasten kasvattaminen ja hoiva vaativat vanhemmilta erityisosaamista (esim. lääketieteen, psykologian ja pedagogiikan aloilla), jota heille kertyy vanhemmuuteen liittyvissä sosiaalistumisprosesseissa (Tšernova & Špakovskaja

2016). Yhteiskunta ei tarkastele vanhemmuutta, joka kytkeytyy individualisaation ja reflektiivisen modernisaation prosesseihin (Giddens 2004), enää yksinomaan ”luonnollisena”, biologisesti määräytyvänä sosiaalisena roolina. Vanhemmuudesta tulee moninaista erilaisten kasvatustyylien, vanhemmuuden ideologioiden, vanhemmuuden roolien sisällön sekä lapsen ja vanhempien suhteita määrittävän formaalin statuksen mukaisesti. Tällä tapaa nykyvanhemmuus määrittyy vaikeaksi diskursiiviseksi ilmiöksi, jota säätelee niin valtiopolitiikka kuin lastenhoitokäytäntöjen kulttuuriset ja sosiaaliset normit.

Sijaisvanhemmuutta voi tarkastella eri näkökulmista, joiden pohjalta sitä voi luonnehtia ammatilliseksi toiminnaksi. Näin tarkastellen siihen kuuluvat teoreettiseen tietoon pohjaavat taidot, koulutus ja valmius käyttää näitä taitoja, kokein ja todistuksin varmennettu kompetenssi sekä yhteiskunnallinen hyöty (Lovtsova 2005). Nykyisen lainsäädännön mukaan Venäjällä potentiaalisten adoptio- ja sijaisvanhempien tulee osallistua valmennukseen (venäjäksi *Škola prijomnyh roditelei, ŠPR*), jonka pakollisuus perustuu siihen, että lasten kasvatusta ei ole pelkästään rakkautta ja hoivaa, vaan ammattitaitoa ja pätevyyttä vaativaa rakkautta ja hoivaa. Sijaisvanhemmat epäilemättä toteuttavat yhteiskunnallisesti tärkeää toimintaa. Voidaan sanoa, että ammatillistumisen prosessi näkyy siellä, missä vanhempainvelvollisuuksien toteuttamista ei pelkästään kontrolloida ja ylläpidetä vaan myös valtiollisesti tuetaan. Tässä artikkelissa meitä kiinnostaa hoivan käsitteen sosiologinen analyysi ammatillistumisen kontekstissa. Kysymme, miten lapsikylissä asuvat sijaisvanhemmat määrittävät hoivan käsitteen erityisenä toimintana, joka vaatii tiettyjä taitoja, osaamista ja kompetensseja ja jonka toimija- ja toimintakonteksti on muutoksen alla.

Hoivan ammatillistuminen: globaali trendi, paikallinen konteksti

Vanhemmuuden muutokset eivät ole vain väestöllisiä, avioliiton ja sukupuolisuhteiden moninaistumiseen tai yksilöiden lisääntymiskäyttäytymiseen tai hoivan ammatillisuuteen liittyviä. Samaan aikaan nyky-yhteiskunnat kamppailevat ”hoivavajeen” kanssa niin globaalisti kuin paikallisesti (Hochschild 2003). Tällöin hoiva nähdään yhteisenä hyvänä, jolloin sen riittämättömyys niin määrän, laadun kuin saavutettavuuden näkökulmasta määrittyy ongelmaksi. Hoivan kysynnän kasvu näkyy siinä, että se ylittää kodin sekä perhepiirin rajat ja sitä tarjotaan yhä suurempi joukko yhteiskunnallisia toimijoita.

Hoivan ammatillistuminen ei ilmene ainoastaan siinä, että hoivan ja palvelujen tarjoamiseen liittyvien ammattien (lastenhoitaja, sairaanhoitaja, sosiaalityöntekijä) nimikkeistö laajenee, vaan myös siinä, että hoiva kaupallistuu. Hoivan ammatillistuminen määrittelee perinpohjaisesti uudelleen sekä hoivan ihanteet (moraaliset normit siitä, kuka hoivaa ketä ja miksi) että institutionaaliset järjestelyt (kuka, missä, milloin ja millä säännöillä). ”Lämmin”, henkilökohtainen, palkaton kotona tapahtuva hoiva pysyy toivottavana ihanteena, mutta hoivavajeen kasvaessa se ei voi olla ainoa mahdollinen vaihtoehto hoivatarpeen tyydyttämiseksi. Hoivan ammatillistuminen mahdollistaa sen toteuttamisen vastuun jakamisen eri yhteiskunnallisten toimijoiden kesken vastaanottajien tarpeiden ja erityispiirteiden mukaan. Ammatillistunut hoiva ylittää perheen rajat ja nojaa muun muassa julkisiin palveluihin, kaupallisiin toimijoihin ja kolmannen sektorin palveluntarjoajiin. Tämä sallii hoivan tarkastelemisen työnä, joka vaatii tiettyä pätevyyttä ja koulutuksella hankittua tietoa. Kotona tapahtuvan hoivan rajat ylittävä hoiva saa julkisen toiminnan luonteen. Siitä tulee vastuullista toimintaa, kun sitä ja sen laatua valvotaan byrokraattisen ja/tai markkinalogiikan perusteella.

Sijaisvanhemmuus toimii tässä kontekstissa yhtenä esimerkkinä sosiologisesta tavasta ymmärtää hoivan ammatillistuminen. Tämä ammatillistuminen voidaan asettaa tutkimuksesamme useaan eri kontekstiin: lastensuojelun sijaishuollon deinstitutionalisaation yleiseen kontekstiin sekä erityiseen lapsikylän kontekstiin, jossa useampi sijaisperhe asuu yhdessä tarjoten sijaiskodin suhteellisen monelle (6–10) erityistä tukea tarvitsevalle lapselle (esim. teini-ikäiset, isot sisarusparvet, terveyteen liittyvistä ongelmista kärsivät lapset ja nuoret).²

Venäjä on uudistanut lastensuojelujärjestelmäänsä vuodesta 2014 lähtien. Tämä deinstitutionalisaation eli lastensuojelun laitoshoidon purkamiseen tähtäävä prosessi aktualisoi kysymyksen sijaisvanhemmuuden ammatillisuudesta sekä osoitti, että tämänkaltaisesta hoivasta ja siitä, mitä sijaisvanhemmuus on, ei ole yhtenäistä käsitystä venäläisessä keskustelussa. Tämä ymmärrysten moninaisuus käy ilmi niin hallituksen politiikan kuin yleisen mielipiteen, kulttuuristen käsitysten sekä asiantuntijoiden ja itse vanhempien näkemysten tasolla.

Ymmärrämme lastensuojelun deinstitutionalisaation laaja-alaisena prosessina. Kyse ei ole vain laitoksiin sijoitettujen lasten määrän vähentämisestä tai heidän sijoittamisestaan sijaisperheeseen (uudistuksen määrällinen ulottuvuus), vaan myös periaatteellisesta muutoksesta ”hoivan ihanteiden” tasolla (Kremer 2006) ja sen institutionaalisesta uudelleen järjestämisestä (Kulmala, Rasell & Chernova 2017). Uusi hoivan ideaali, jolle uudistus rakentuu, on hoiva perheessä, ja näin sijaishuollon järjestämisen ensisijaiseksi muodoksi muodostuu sijaisperhe muiden hoivamuotojen sijaan. Sijaisperheitä suositaan nyt sekä valtion politiikan ja lastensuojelun asiantuntijayhteisön että yleisen mielipiteen tasolla. Tämä antaa mahdollisuuden puhua perheenomaisesta hoivasta normatiivisena mallina. Lastensuojeluinstituutioiden (ja niiden toimintaperiaatteiden) tasolla on meneillään itse järjestelmän (valtion instituutioiden toimintaperiaatteiden) radikaali rakennemuutos, joka pitää sisällään olemassa olevien lastenkotien vähentämisen ja/tai uudelleenjärjestelyn kodinomaisiksi ja väliaikaisiksi sijoituspaikoiksi, joissa tulee olla pienet 6–8 hengen ryhmät ja kaksi vakituista aikuista.

Näin ollen globaali hoivan ammatillistumisen trendi ja nyky-Venäjän lastensuojelun deinstitutionalisaatiopolitiikka tarjoavat mahdollisuuden tarkastella sijaisvanhempia kyseisen hoivan ensisijaisina tarjoajina ja lapsikyliä sijaisvanhemmuuden ammatillistumisen paikkana (Bogdanova 2017).

Sosiologinen lähestymistapa hoivatutkimukseen

Tutkimuksen teoreettinen kehys on hoivan sosiologia, joka on kehittynyt nopeasti viime vuosikymmeninä ja tuonut hoivan käsitteen akateemisen huomion keskiöön (Fine 2007; Rummery & Fine 2012; Zdravomyslova & Tjomkina 2015; Tšernova 2013). Hoivan sosiologinen käsitteellistäminen antaa mahdollisuuden vastata mm. seuraavanlaisiin kysymyksiin: Mitä muuta hoiva on kuin tietynlaista toimintaa? Kuka vastaa päivittäisestä hoivasta? Mihin hoiva paikallistuu? Mitkä ovat hoivan institutionaaliset logiikat ja kulttuuriset selitysmallit? (Tšernova 2011, 2013). Tieteellisessä kirjallisuudessa on kolme lähestymistapaa hoivan käsitteen määrittelemiseen: hoiva käsitteenä, jonka avulla voi kuvata tietyn naistapaisten³ toiminnan; hoiva tietyn tyyppisenä suhteena hoivaajan ja hoivattavan välillä; hoiva erityisenä työnä, jota suoritetaan tietyissä sosioekonomisissa, poliittisissa ja kulttuurisissa konteksteissa (Tšernova 2013, 49). Tässä artikkelissa tukeudumme viimeksi mainittuun ja ymmärrämme hoivan erityisenä työnä, joka voi olla laaja valikoima erilaisia toimintoja hoivan toteuttamiseksi.

Analysoidessaan hoivaa tästä näkökulmasta tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota useisiin seikkoihin. Ensinnäkin hoiva kulkee usein käsi kädessä emotionaalisen työn käsitteen kanssa. Emotionaalisen työn mallit syntyvät yhteisön emotionaalisen kulttuurin mukaisesti. Tällainen työ on personoitua, henkilökohtaisesti vastaanottajaan orientoitunutta. Siihen sovelletaan myös ”tunnesääntöjä” (*feeling rules*) ja tunteiden ”ilmaisusääntöjä” (*display rules*) eli kyse on ns. emotionaalisesta kulttuurista, johon sisältyy käsitys siitä, mitä ihmisten pitäisi tuntea eri tilanteissa (Hochschild 1989). Tämänkaltainen käsitys hoivasta antaa mahdollisuuden määritellä hoiva rakkauden työnä (*love labour*), joka rakentuu läheisten suhteiden logiikalle ja jota arvioidaan kulttuuristen normien määrittämien moraalisten kategorioiden näkökulmasta (Finch & Groves 1983; Hochschild 2003; Simonova 2013). Tällainen hoiva on emotionaalisesti luonteeltaan lämmintä, ja sen vastakohtana toimii kylmä, institutionaalinen hoiva, joka puolestaan rakentuu byrokraattisten menettelyjen ja standardoitujen sopimusvaatimusten logiikalla (Ungerson 2005).

Toiseksi hoivan käytäntöjä voidaan tarkastella erityistä sisältöä ja työolosuhteita vaativana työnä (Zdravomyslova & Tjomkina 2015, 543). Tämän työn sisältö on tarjota kattavaa hoivaa sitä tarvitseville, ts. heidän fyysisten, aineellisten, älyllisten ja emotionaalisten tarpeidensa tyydyttämisen pitkänkin ajanjakson aikana. Tämä tarkoittaa sitä, että hoivan käytännöt rutinoituvat. Tässä mielessä hoiva on samanaikaisesti tiukasti operationaalisesti määriteltyä, mutta sen sisältö voi vaihdella kontekstista riippuen. Hoivakäytäntöjä säädellään voimakkaasti moraalisisilla imperatiiveilla ja kulttuurisilla säännöillä, jotka säätelevät sekä hoivan tarjoajien että vastaanottajien käyttäytymistä. Kaikki tämä – hoivan samanaikainen hajanaisuus, rutiinomuuttavuus, syklistyys ja emotionaalinen vaativuus – tekee siitä monimutkaista toimintaa, jonka rahallisen arvon määrittäminen on vaikeaa. Käsitys, että hoivatyö ei vaadi erityistä tietämystä, taitoja ja erityisiä kompetensseja, tai käsitys sen naistapaisuudesta tai sukupuolen mukaan määräytyvästä epäsuhtaisesta palkkatasosta toimivat esteenä hoivan ymmärtämiselle työn kategoriana.

Kolmas hoivan piirre työn näkökulmasta tarkasteltuna liittyy valtasuhteisiin, jotka syntyvät hoivan tarjoajan ja vastaanottajan välille. Monet tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota hoivan tarjoajan aseman vaikeaselkoisuuteen. Sen monitulkintaisuus näkyy siinä, että yksittäinen hoivan tarjoaja on yhtäältä valta-asemassa suhteessa hoidettavaan, mutta toisaalta hän itse on haavoittuvassa asemassa, koska hänen toimintaansa arvioidaan ja valvotaan eikä sitä aina tarkastella työnä. On todettu, että hoivan tarjoamista ei pidetä työnä, koska sen asema yhteiskunnassa on alhainen ja se liitetään usein naistapaiseen työhön, jolloin sitä tarkastellaan naiselle ominaisena luonnollisena toimintana. Olivatpa hoivan tarjoajat ketä tahansa (äitejä, lastenhoitajia, sosiaalityöntekijöitä jne.) ja missä ympäristössä tahansa nämä hoivaa toteuttavatkin, he kohtaavat lähes aina tiettyjä rajoitteita, jotka johtuvat tästä nimenomaisesta työstä. Folbren (2001) mukaan rajoitteet tai niiden seuraamukset liittyvät matalaan palkkaan, alhaiseen yhteiskunnalliseen arvostukseen ja asemaan, sosiaaliseen syrjäytymiseen, vapaa-ajan ja autonomian puutteeseen sekä psyykkiseen loppuun palamiseen.

Tarkastelemme siis sijaisvanhemmuutta hoivana, jota ohjaavat arvoihin perustuvat uskomukset siitä, kenen, miten ja millä ehdoilla tätä hoivaa tulisi toteuttaa. Kremer (2006) nimittää näitä hoivan ideaaleiksi ja niitä tukeviksi institutionaalisiksi säännöiksi. Tästä näkökulmasta hoivaa (ja sijaishuoltoa hoivatyönä) voidaan tutkia:

- hoivan ihanteina eli intuitiivisina käsityksinä siitä, mitä on hyvä hoiva ja kasvatus, ja kuka on pätevin hoivan tarjoaja;
- hoivan käytäntöjen paikantumisen näkökulmasta: julkinen sektori, kaupalliset palvelut,

perhe, kolmas sektori

- temporaalisuuden näkökulmasta: pitkäaikainen, lyhytaikainen ja/tai kertaluonteinen hoiva
- hoivan tarjoajan ja vastaanottajan välisinä suhteina, mm. perhesuhteiden logiikkaan perustuva hoiva, valtion ja kaupallisten laitosten tarjoama ja sopimuksin säädelty ammattimainen hoiva tai vapaaehtoistyönä, esimerkiksi järjestöissä tehtävä hoiva, jota ohjaa sovittujen ja moraalisten sääntöjen yhdistelmä (Zdravomyslova & Tjomkina 2015, 532)

- hoivan yhteiskunnallisen aseman näkökulmasta koko yhteiskunnan tai konkreettisten instituutioiden tasolla: esim. ovatko hoivatoimet yhteiskunnallisesti merkittäviä ja tunnustetaanko ne työksi, josta saa palkkaa vai ajatellaanko niitä perheen sisäisenä tukena ja joidenkin perheen/yhteiskunnan jäsenten moraalisena velvollisuutena toisia kohtaan (Tšernova 2013, 67).

Nykytutkimuksessa korostetaan paitsi hoivan sisällön ja sen tarjoamisen olosuhteiden monitahoisuutta ja hoivaan liittyviä tunne- ja valtauloittuvuuksia, myös hoivaa tarjoavien toimijoiden monitahoista kokonaisuutta. Hoivan paikantumisesta ei enää ajatella julkisen ja yksityisen sektorin kahtiajakona, vaan pikemminkin perheen, valtion, markkinoiden ja kolmannen sektorin muodostamana vinoneliönä (Daly 2002; Daly & Lewis 2000). Tämä tarkoittaa sitä, että hoivan järjestelmät, jotka koostuvat ideologioista (kuka, ketä ja miksi), institutionaalisista rakenteista (missä, milloin ja millä säännöillä) ja hoivakäytännöistä (miten), voivat aina olla näiden osatekijöiden yhdistelmä.

Lapsikylä hoivan ja sijaisvanhemmuuden ammatillistumisen kontekstina

Lapsikylä⁴ on sijaishuollon muoto, joka perustuu ihanteeseen perheenomaisesta hoivasta ja joka on tarkoitettu vaihtoehdoksi laitoshoidolle (lastenkodille). Venäjällä on erityyppisiä lapsikyläiä. Osa niistä on syntynyt kansainvälisessä yhteistyössä (esim. SOS-lapsikylät), osa yksittäisten hyväntekijöiden rahoittamana ja osa sijaisvanhempien itseorganisoitumisen kautta oma-aloitteisesti. Lapsikylän ja muiden sijaishuollon muotojen olennainen ero on lapsikylän omanlainen alueellinen ja sosiaalinen rakenne.

Venäjällä lapsikylä on usein esikaupungissa tai kaupungin ulkopuolella sijaitseva suljettu ja vartioitu asuinalue, johon kuuluu kymmenkunta kaksikerroksista taloa. Kaikki talot, joiden pinta-ala on useimmiten 100–160 m², on rakennettu samalla kaavalla, ja niissä on kaikki, mitä suurperhe tarvitsee elämiseen, huonekaluista kodinkoneisiin. Kussakin talossa asuu yksi sijaisperhe, johon kuuluu vähintään yksi sijaisvanhempi ja useampia lapsia, jotka voivat olla joko sijaislapsia tai biologisia lapsia. Tutkimissamme kylissä vain yhdessä sijaisvanhemmat olivat talon todellisia tai potentiaalisia omistajia, kun kaikissa muissa tapauksissa kyse oli talon pitkäaikaisesta vuokrauksesta. Lapsikylässä on myös julkisia tiloja, kuten koulu, toimintakeskus, ruokala, hallintorakennus sekä leikki- ja urheilukenttä. Tämän infrastruktuurin käyttö voi olla avoin paitsi lapsikylän asukkaille (sijaisvanhemmille ja lapsille) myös naapurustossa asuville perheille.

Lapsikylät rakentuvat organisatorisena ja sosiaalisena ympäristönä eri tavoin riippuen niiden syntyhistoriasta. Niissä voi olla eroavaisuuksia seuraavien tekijöiden osalta:

- Perhemalli kasvatuksen mallina: useimmiten lapsikylissä asuvat sijaisperheet ovat perheitä, jotka koostuvat kahdesta sijaisvanhemmasta ja 6–10 sijaislapsesta ja biologisesta lapsesta, mutta perheiden koko voi vaihdella.

- Tapa, joilla sijaisvanhempien yhteisö on muodostettu (potentiaalisten sijaisvanhempien valintakriteerit ja lapsikylään muuttamiseen vaikuttavat motiivit): sijaisvanhempien yhteisön muodostamistavat voivat olla erilaisia ja niiden muodollisuuden aste voi vaihdella ja riippua

siitä, kuka tekee sijaisvanhempien valinnan (asiantuntijaryhmä vai kylähallinto; mikä paino on lapsikylässä jo asuvien sijaisvanhempien suosituksilla; mikä on henkilökohtainen kokemus vapaaehtoistöistä kylässä) ja siitä, millainen merkitys on erilaisilla elämäntapavalinnoilla.

– Lapsikylässä asuvien sijaisvanhempien asema voi myös vaihdella. He voivat olla palvelusuhteessa kylää ylläpitävään järjestöön tai vaikkapa kylässä toimivaan kouluun tai olla epävirallisen sijaisvanhempien yhteisön jäseniä.

– Lapsikylässä voi olla erillinen hallinnollinen organisaatorakenne, johon kuuluu myös siellä työskenteleviä asiantuntijoita, jotka eivät ole sijaisvanhempia eivätkä asu kylän alueella.

Lapsikylää voidaan pitää erityisenä hoivajärjestelmänä, joka on alueellisesti selkeästi rajattu ja jossa on mukana useita yhteiskunnallisia toimijoita, kuten perheet, julkinen sektori ja järjestökenttä. Ajallisesta näkökulmasta katsottuna lapsikylässä on kyse pitkäaikaishoidosta. Tämän kyseisen hoivamuodon tutkiminen auttaa ymmärtämään, kuinka sijaishuolto voi olla järjestetty laitoshoidon (lastenkodit) ja yksittäisen sijaisperheen välimuotona. Voidaan olettaa, että lapsikylässä asumisen fyysinen konteksti ja sijaisvanhempien yhteisö samanaikaisesti tukea ja kontrollia osoittavana sosiaalisena kontekstina tekevät sijaisvanhemmuuden ammattilistumisesta ajankohtaisen kysymyksen. Ne myös määrittävät sitä, miten sijaisvanhemmat ymmärtävät asemansa ja vanhemmuutensa roolien sisällön.

Lapsikylämalli perustuu sille ideaalille, että perhe on paras tapa ja paikka tarjota hoivaa ja kasvattaa sijoitettuja lapsia. Samanaikaisesti sijaisvanhempien ja kylässä työskentelevien asiantuntijoiden näkemykset sijaisvanhemmuudesta eroavat kuitenkin merkittävästi toisistaan. Toisaalta sijaisvanhemmuutta pidetään tietynlaisena moraalisen velvollisuuden täyttämisenä ja uhrautuvaisuutta hipovana epäitsekkytenä. Toisaalta taas tärkeänä pidetään sijaisvanhemmuuden ammatillisuutta, sen tunnustamista työksi sekä sen rinnastamista muihin henkilökohtaiseen hyötyyn tähtääviin hoitomuotoihin.

Moraalisten ja taloudellisten perusteiden yhdistämisen ristiriita koskee kaikkea hyväntekeväisyyteen ja hoivaan liittyvää yhteiskunnallisesti merkittävää toimintaa. Lapsikylämalli sijaishuollon muotona tuo kuitenkin omat erityispiirteensä sijaisvanhempien käsitykseen omasta toiminnastaan. Lapsikylän sosiaalinen rakenne edellyttää sitä, että sijaisvanhempien yhteisön lisäksi myös asiantuntijat ovat läsnä perheiden arjessa ja tarjoavat sekä vanhemmille että lapsille erilaisia tukipalveluita. Lapsikylässä asuvat sijaisperheet ovat vanhempien yhteisö, jonka resursseja, kuten henkistä tukea ja kokemusten sekä tiedon vaihtoa, sijaisvanhemmat voivat hyödyntää. Asiantuntijoiden ja kylässä asuvien muiden sijaisvanhempien osallistuminen merkittävästi perheiden arkielämään tekee autonomian ja kontrollin jännitteestä tärkeän osan sijaisvanhemmuuden määrittelyä. Mikäli sijaisvanhemmuutta tarkastellaan rakkautena, ei siis työnä, niin sijaisvanhemmat kokevat asiantuntijoiden, kylän työntekijöiden ja muiden sijaisvanhempien läsnäolon erittäin vaikeana. Seuraavaksi tarkastelemme, miten lapsikylässä asuvat sijaisvanhemmat itse määrittelevät oman hoivatoimintansa.

Sijaisvanhemmuus on rakkautta: ”Päällimmäisenä on rakkaus lapsia kohtaan, kun rahaan tai statukseen liittyvät asiat ovat toissijaisia.”

Joillekin tutkimukseemme osallistuneille sijaisvanhemmuus, kuten vanhemmuus ylipäänsä, määrittyy rakkauden, palvelemisen ja moraalisen velvollisuuden kategorioissa:

Vanhempi... sitä on silloin, kun sinä olet minun lapseni, minä rakastan sinua ja sinä olet minun poikani. Ja poika rakastaa sinua, koska hän hyväksyi sinut vanhemmaksi... Me

olemme vanhempia, koska otamme lapsia ja adoptoimme heidät sydämeemme. (FR3.)

Vanhemmuuden, lähinnä äitiyden, moraalinen velvollisuus liitetään uhrautuvaisuuteen, epäitsekkyyteen ja valmiuteen uhrata omat etunsa lapsen hyvinvoinnin vuoksi ja sitoutua omasta tahdostaan toisen tarpeisiin keskittyvään pitkäaikaiseen toimintaan. Tällaista lähestymistapaa hoivaan ja sen käytäntöihin voidaan kutsua normatiiviseksi. Se pitää sisällään tietyn hoivan ideaalin ja logiikan hoivan ja kasvatuksen taustalla. Tämänlaisen hoivan viitekehyksessä sijaisvanhempien tarjoamaa hoivaa ei pidetä turhana työnä, vaan päinvastoin eettisenä arvona, jolla on eksistentiaalinen merkitys. Sillä on positiivinen merkitys ja se nähdään ihmisarvoisen elämän edellytyksenä (Zdravomyslova & Tjomkina 2015, 569). Jotkut tutkimukseen osallistuneet määrittelevät sijaisvanhemmuuden merkityksen venäläisiin kulttuuripiirteisiin ja ortodoksisuuden etiikkaan perustuvana moraalisena periaatteena:

Suurin osa sijaisvanhemmista on valmis ottamaan lapsen sydämeensä. Ehkä se on venäläistä mentaliteettia ja ehkä lännessä se menee toisella tavalla, mutta venäläinen ottaa lapsen sydämeensä ainiaaksi. (FR3.)

Hyvän rakastavan hoivan logiikka pohjautuu henkilökohtaiseen ja luottamukselliseen vanhempien ja lasten väliseen suhteeseen, jonka perustana on hoivaajan epäitsekkyydestä ja vastuullisuudesta kumpuava halu huolehtia lapsen hyvinvoinnista: ”Kun otin ensimmäisen lapseni, niin halusin auttaa lapsia. Joilla ei ole mahdollisuutta hyvään elämään” (FR3).

Sijaisvanhemmat, jotka määrittelevät huolenpidon moraalisten arvojen ja hoivan etiikan avulla, painottavat, että he eivät tee minkäänlaista eroa biologisten ja sijaislasten välille. Osa tutkimukseen osallistuneista sijaisvanhemmista normalisoi sijaisvanhemmuuden ja rinnastavat sen biologiseen vanhemmuuteen kertoessaan sijaisvanhemmuuden kokemuksestaan:

Se oli kuin ensimmäinen. Sen jälkeen, kirjaimellisesti yhdeksän kuukautta myöhemmin, odotusten mukaisesti, tuli toinen raskaus ja sijaislapsen syntymä. (FR3.)

Osalle sijaisvanhemmuuden taustalla ovat eettiset periaatteet, jotka eroavat olennaisesti utilitarismin, byrokratian ja markkinatalouden periaatteista. Tällaisen sijaisvanhemmuuden käsityksen mukaisesti hoivan periaatteet olisi laajennettava koskemaan sosiaalialan laitoksia ja järjestöjä. Valtion perhe- ja lapsipolitiikan pitäisi perustua näille hoivan periaatteille:

Meillä sijaisvanhemmilla on todella hyvä asema, koska suhteessa lapsiin olemme vanhempia. Lapsille on yhdentekevää, olemmeko adoptiovanhempia, huoltajia vai sijaisvanhempia. Olemme heille vanhempia ja muusta he eivät välitä. Mutta suhteessa valtioon olemme kasvattajia. Kun he alkavat selittää sinulle, että sijaisvanhemmuus on harrastuksesi, niin sanot: ”Ei, ystäväni. Sinä ja minä olemme samaa verta. Me suoritamme yhtä ja samaa tehtävää – lapsista huolehtimista”. Koska lapsemme ovat valtion erityissuojelun alaisia ja me suoritamme sinun kanssasi nyt juuri tätä suojelua, joten tämän vuoksi minä en anna periksi ennen kuin tehtävä on tehty. (FR3.)

Tämän näkökulman kannattajat suhtautuvat negatiivisesti vanhemmuuden ammatillistumiseen. He eivät ensinnäkään usko, että vanhemmuutta, joka ymmärretään rakkautena lapseen, voisi mitata. Heidän mielestään vanhemmuus on kiintymystä ja kokonaisvaltaista hoivaa, eikä

vain konkreettisia, tarkoin määriteltyjä ja standardisoituja toimintoja. Toiseksi rakkauteen perustuvaa huolenpitoa ei ole mahdollista formalisoida ja alistaa sellaiselle byrokraattiselle logiikalle, johon kuuluu vanhemmuuden käytäntöjen standardisointia ja sijaisvanhempien tilivelvollisuutta:

Tämä ei ole enää tarkkailua, vaan pikemminkin sekaantumista perheasioihin, joihin kuuluvat koulutuspolkuihin, terveydenhoidollisiin valintoihin ja kasvatukseseen vaikuttaminen, eli vanhemman tehtävät korvataan kasvattajan tehtävillä. (FR3.)

Sijaisvanhemmuuden ammatillistumisen esiintuominen ja työkatteista keskusteleminen herättävät useita kriittisiä argumentteja rakkauteen perustuvaa sijaisvanhemmuutta kannattavien vastaajien keskuudessa.

Lastenkodeissa kasvavien lasten määrän vähentämiseksi valtion politiikka on ensisijaisesti sijoittaa lapsia sijaisperheisiin, mutta samalla aineellinen ja aineeton tuki sijaisvanhemmille on jäänyt entiselle tasolle. Esimerkkinä tästä mainittiin meneillään olevan lastensuojelun sijaishuollon uudistus. Järjestelmän uudistukseen on budjetoitu suuria summia ja siitä keskustellaan julkisuudessa aktiivisesti, mutta sijaisvanhempien tuet eivät nouse. Samalla tiedotusvälineissä luodaan kuvaa voittoa tavoittelevista vanhemmista, jotka pitävät sijoitettuja lapsia taloudellisen hyödyn välineenä:

Tietysti Delin⁵ perheen tarina järkytti meitä tänä vuonna. Se, tietysti, paljasti paljon. Mutta esillä olivat moskovalaiset tulot, ja meiltä alkoivat kaikki tietysti kysymään: "Saatteko todella niin paljon rahaa?" Eihän meillä, tietenkään, ole edes kymmenesosa tuollaisista summista. Ja puhuttiin juuri Moskovasta, luonnollisesti. Nousi esille kysymys taloudellisesta hyödystä. (FR2.)

Lisäksi sijaisvanhemmuuden ammatillistuminen tuo mukanaan vaaran, että valtio eli käytännössä lastensuojeluviranomaiset sijoittavat lapsia perheisiin joko noudattaen toimintaohjeita tai mielivaltaisesti ottamatta huomioon sijaisvanhempien mielipidettä, perheen resursseja tai lapsen ikää, terveydentilaa ja mahdollisia sisaruksia. Eli sijaisvanhemmuuden ammatillistumisessa vanhempien tulee palvella valtion tai lastensuojeluviranomaisten etuja eikä heillä ole mahdollisuutta valita lasta, jonka he haluavat ottaa kasvatettavakseen.

Sijaisvanhemmuuden ammatillistumisessa vanhemmat pelkäävät, että valtio käyttää heitä entistä enemmän hyväkseen: "Minua pelottaa ammatillisessa sijaisperheessä jälleen valtio, koska se asettaa velvoitteita" (FR4). Myös valtion lisääntyvä valvonta huolettuu sijaisperheitä:

Valtio antaa lapsen ja sanoo: "Näkemiin. Me tulemme valvomaan teitä. Räpiköikää miten haluatte", näin viranomaisilla on enemmän mahdollisuuksia kontrolloida. (FR2.)

Fokusryhmäkeskusteluihin osallistuneet sijaisvanhemmat ottivat esille esimerkkejä lastensuojeluviranomaisten käyttämistä uusista, sähköisistä keinoista valvoa sijaisperheen tilannetta. Viranomaiset esimerkiksi pakottivat sijaisperheet rekisteröitymään Instagramiin ja julkaisemaan siellä säännöllisesti kuvia ja videoita lasten elämästä.

Eräs argumentti sijaisvanhemmuuden ammatillistumista vastaan on vanhempien käsitys, että tällainen lähestymistapa perustuu länsimaiseen malliin, joka ei sovi Venäjän kontekstiin ja sen vanhemmuutta koskeviin arvokäsityksiin. Lisäksi sijaisperhemallia kuvattiin jonkin-

laisena liukuhihnana, joka kuljettaa lapsia perheestä toiseen:

Lapsen väliaikainen oleskelu tietyssä kahden aikuisen perheessä, eli ammattimainen sijaisperhe, johon kädestä pitäen tuotiin ja sanottiin: "Pitäkää". (FR4.)

Sijaisperhemalliin suhtaudutaan kielteisesti lapsen tulevaisuuden kannalta, sillä hän ei ehdi sisäistää senhetkisiä perhesuhteita eikä muodostaa pitkäaikaisia suhteita hänestä huolehtiviin aikuisiin:

Vai tuleeko siitä vain väliaikainen käynti niin kuin hostellissa? Onhan siellä toki äiti ja isä. Tulet hostelliin, sinun pitää olla siellä kuukausi tai kaksi ja sanoa, haluatko jäädä. He ottivat sinut ammattimaisesti vastaan, hymyilivät aurinkoisesti, ja lähettivät pois. (FR4.)

Edellä kuvattu argumentaatio on käytännössä sijaisvanhempien vaatimus autonomiasta. Siinä keskeistä on hoivan etiikka ja käsitys hoivasta rakkautena, jota ei voi säännellä muodollisilla vaatimuksilla, alistaa byrokraattiselle logiikalle tai kontrolloida ulkopuolelta. Vain sijaisvanhemmat itse voivat taata sellaisen hoivan ja sen oikeellisuuden verrattuna muihin keinoihin pitää huolta sijaislapsista.

Tämä sijaisvanhempien näkemys rakentuu rakkauden, palvelun ja kutsumuksen moraaliseettisille kategorioille. Tutkimukseen osallistuneet sijaisvanhemmat pyrkivät korostamaan tehtävänsä symbolista merkitystä ja omaa erityisyyttään henkilönä, jolla on tietynlainen arvojärjestelmä, jonkinlainen luonnonlahja, lämpöä, resursseja rakastaa, hoitaa ja kasvattaa sijaislapsia. Samalla he kuitenkin myöntävät, että rakkautta on vaikea mitata niin, että se voisi toimia perustana sijaisvanhemmuudelle. Vetoaminen moraalisiin antaa tiettyä varmuutta tehdyn valinnan oikeellisuudesta ja antaa sille merkityksen. Toisaalta toisista huolehtiminen on työstä, jokapäiväinen hoivatyö asettaa tiettyjä rajoituksia sijaisvanhemmille ja tuo esiin hoivatyön negatiiviset puolet, kuten vapaa-ajan ja autonomian puutteen, psyykkisen loppuun palamisen sekä esteet urapolulla ja itsensä toteuttamisessa (Folbre 2001). Hoivan ymmärtäminen altruismin ja itsensä uhraamiseen perustuvana rakkautena myös voimistaa turhautumista sekä tunnetta siitä, että sijaisvanhempien tehtävää väheksyvät niin yhteiskunta kuin läheiset ihmiset ja sijaislapsetkin.

Sijaisvanhemmuus on ammatti: "se on osaamista, tietoa ja taitoja"

Ajatusmalli sijaisvanhemmuudesta työnä pohjautuu käsitykseen siitä, että sijaisvanhemmuutta voi ja pitää tarkastella tarkoin määriteltynä toimintana, joka edellyttää todistuksin varmennettua tietoa, sopimussuhteita ja maksua työstä. Tällöin hoiva ymmärretään työnä eli sisällöltään ja toteutustavaltaan erityisenä toimintana, joka vaatii hoivan tarjoajalta tietynlaista tietoa ja kompetenssia sekä emotionaalisuutta. Vastaavasti, kuten mikä hyvänsä muukin työ, sen on oltava palkallista. Tämän hoivanäkemyksen mukaisesti sijaisvanhemmat määrittävät itsensä ammatillisiksi, ensinnäkin koska heillä on kasvatusalan ammatillinen peruskoulutus ja toiseksi, koska he ovat jo pitkään toimineet sijaisvanhempina monelle erityistä tukea tarvitsevalle lapselle, kuten esimerkiksi teini-ikäisille tai kehitysvammaisille. Soveltuvan koulutuksen vuoksi sijaisvanhemmuus mielletään työksi, mikä tarkoittaa tässä tapauksessa ammatillisten tietojen ja taitojen soveltamista sijoitettujen lasten kasvatukseen.

Kokemuksensa perusteella itsensä ammattilaisiksi määrittelevät sijaisvanhemmat katsoivat, että vanhemmuus muuttuu työksi, kun perheessä kasvatetaan suurta määrää lapsia (vähintään viisi kasvattilasta):

Ja vasta seitsemän vuoden päästä päätimme ottaa lisää lapsia. Otimme siis kolme lasta. Ja siitä alkoi oikeasti työ. Jätin palkkatyöni, olin töissä päiväkodin johtajana ja kasvattajana. Minun oli pakko. Ja juuri siis halu auttaa lapsia, ammattimaisesti. (FR1.)

Tällaisessa tilanteessa hoivasta tulee päätoimista yleisimmin naisilla, joiden on hoidettava sekä kotityöt, lasten hoitaminen että myös vietävä heitä kouluun, kerhoihin ja terveysasemille:

Me emme todellakaan voi tehdä [muuta] työtä, me hoidamme lasten hoidon, kasvatuksen, kuntoutukset, kyyditsemiset. Viemme lapsia viiteen eri kouluun. (FR5.)

Toinen tärkeä osatekijä vanhemmuuden ammatillistumisessa on kokemus sijaisvanhemmuudesta. Kaikissa tutkituissa lapsikylissä yhtenä säännönmukaisena rekrytointikriteerinä oli 3–5 vuoden kokemus sijaisvanhemmuudesta. Haastateltujen mukaan lopullisena ammatillisuuden osoituksena on se, että lapsikylissä asuvat sijaisvanhemmat ottavat kasvatettavakseen niin kutsuttuja vaativia lapsia: murrosikäisiä, psyykkisistä tai fyysisistä ongelmista kärsiviä sekä sisarusparvia. Toisin sanoen lapsia, jotka eivät vaadi vain erityistä hoivaa, vaan myös erityistä tietoa ja taitoa heitä kasvattavilta aikuisilta. Juuri tämä yhdistelmä eli lasten lukumäärä, heidän erityispiirteensä sekä vanhempien kokemus tarkoittivat osan mielestä kasvattiperheiden ammatillisuutta: ”On yksi asia kasvattaa pieniä lapsia, mutta on aivan toista, kun sinulla on murrosikäisiä”. (FR3.)

Tämän lisäksi itsensä määrittelevä sijaisvanhemmuuden ammatillaiseksi riippuu henkilön iästä. Yli 40-vuotiaat naiset pitivät sijaisvanhemmuutta työnä muita todennäköisemmin. Tätä selittää heidän ikänsä ja elämänvaiheesta toiseen siirtymisensä sekä naistapainen toiminta, jotka ovat kaikki sidoksissa niin biologiseen vanhemmuuteen kuin sijaisvanhemmuuteen. Sukupuolesta ja iästä johtuvien ominaisuuksien yhdistyminen selittää niiden tutkimukseen osallistuneiden aseman, jotka käyttivät paljon aikaa lasten kasvattamiseen, mikä tapahtui usein heidän urakehityksensä kustannuksella ja näin heikentäen heidän asemaansa työmarkkinoilla. Naiselle tyypillisen toiminnan ja äitiyteen vaadittavien kykyjen ammatillistuminen tuo heille mahdollisuuden saada työstään palkkaa ja toimia samalla sosiaalisesti merkityksellisessä työssä. Myös muutos suhtautumisessa omaan työhönsä ja omien tekemisiensä järkipäätöksien avulla selviytyminen psyykkisestä loppuun palamisesta ja emotionaalisen työn kuormittavuudesta: ”Kun ymmärsin tämän olevan työtä, tunsin oloni kevyemmäksi”. (FR1.)

Osa fokusryhmäkeskusteluihin osallistuneista sijaisvanhemmista ajatteli ammatitaidon merkitsevän sitä, että he ovat sijaisvanhempina jatkuvassa uuden informaation etsimisen prosessissa ja saavat uutta tietoa siitä, kuinka kasvattaa lapsia paremmin, jotta heidän työnsä hoivaajina olisi mahdollisimman menestyksellistä ja tuloksellista.

Tutkimuksemme mukaan käsitys sijaisvanhemmuudesta työnä kehittyi sitä mukaa, kun puhutaan ongelmista, joita sijaisvanhemmat kohtaavat järjestäessään sijoitettujen lasten hoivaa. Juuri silloin tulevat tarpeeseen ne tiedot, taidot ja kyvyt, joita voidaan käyttää päivittäisissä hoivan käytänteissä ilmenevien konkreettisten ongelmien ratkaisemisessa:

Kun pitää ratkaista, kuinka toimia lapsen kanssa, joka ei tuoksu samalta kuin oma jälkeläinen. Juuri tätä minulle on ammattimaisuus. Toinen kysymys on, kuinka tällaiseen voi opetella. (FR2.)

Sijaisvanhemmat ovat sitä mieltä, että osallistuminen valmennukseen, joka on ollut vuodesta 2012 lähtien välttämätön kaikille lapsen adoptioimisesta ja huoltajuudesta kiinnostuneille, on tärkeä ja välttämätön askel kohti ammatillistumista:

Mielestäni rakastaminen ja tietäminen ovat sellaisia asioita, jotka yhdistyvät vasta myöhemmässä vaiheessa. Kun lapsi syntyy, ei äitikään osaa vielä mitään. Hän näkee lapsensa ja on onnellinen, ja vasta sen jälkeen alkavat haasteet. Sitten sitä alkaa muotoutumaan jonkinlaista osaamista ja kokemusta. Mielestäni tässä on tärkeässä roolissa sijaisvanhempien valmennus ja sitä on korostettava, sillä juuri se antaa ammattitaidon. Valmennukseen osallistuneet ovat useimmiten innostuneita, mutta eivät kaikki kuitenkaan lähde sen jälkeen hakemaan lasta. Juuri siellä tuodaan esiin tosiseikat – että tämä on hieno juttu, mutta toisaalta on myös sitä ja tätä ja niin edelleen. Tämä panee ihmiset miettimään, mikä on todella hienoa. Sitten he tulevat jonkin ajan päästä uudestaan. Tätä onkin se ammattimainen lähestymistapa, kun sinulla on opettaja, joka kertoo kuinka asiat todellisuudessa ovat. (FR3.)

Lisäksi he korostavat sitä, että vastaavan valmennuksen ei pitäisi olla kertaluonteista. Sijaisvanhemmuuden tulee olla jatkuvaa opiskelua, sillä kasvatusta nähdään prosessina, joka vaatii vanhemmuutta koskevien tietojen jatkuvaa täydentämistä. Näin ei vain vanhemmuuden yleisellä tasolla, vaan myös käytännön tasolla, jolloin lapsella on omat sukupuolesta, iästä sekä fyysisistä, sosiaalisista ja kommunikatiivisista tekijöistä johtuvat erityisyytensä, jotka muuttuvat lapsen kasvamisen tahdissa. Tällaisia tietoja tarvitsevat erityisesti ne vanhemmat, jotka ovat tosiasiallisesti jo ammatillisia ottaessaan huolehdittavakseen erityisen tuen tarpeessa olevia lapsia (teini-ikäisiä tai terveyteen liittyvistä ongelmista kärsiviä lapsia):

Jos on erityistä ammattitaitoa teini-ikäisistä, pitäisi olla mahdollisuus esimerkiksi kerran vuodessa tai parissa opiskella jotain teineistä. Jos lapsella on jokin kehitysvamma, niin tästä aiheesta pitää voida opiskella lisää. (FR2.)

Sijaisvanhempien tarvitsemien ammatillisten tietojen ja taitojen lisäksi fokusryhmähaastattelussa nousi useamman kerran esiin kysymys sijaisvanhempien ammatillisesta statuksesta. Statuksella tarkoitetaan tässä sitä, että henkilöllä on virallinen työsuhte (merkintä ansioluettelossa), ansiotyön mukainen palkka, työura sekä muut työläinsäädännön mukaiset edut ja tuet (sairausloma, vuosiloma, eläke). Käytännössä kaikki haastateltavat, riippumatta siitä kuinka he näkevät roolinsa sijaisvanhempana, ilmaisivat tyytymättömyytensä siihen, kuinka sijaisvanhemmuutta säännellään tällä hetkellä: ”Ihan kuin meitä olisi huijattu”. (FR1.)

Mihin tämä tyytymättömyys perustuu? Ensinnäkään sijaisvanhemmat eivät saa yhteiskunnalta ansaittua tunnustusta siitä tärkeästä työstä, jota he sijaisvanhempina tekevät yhteiskunnan hyväksi:

Palvelemme yhteiskuntaa – otamme lapsia huolehdittavaksemme ja annamme heille enemmän kuin lastenkoti. Tämä on todistettu. Mutta lastenkodeille yhteiskunta maksaa yhdestä

lapsesta 30 000 [ruplaa] viikossa, ja minä saan yhdestä lapsesta 7 500 kuukaudessa. (FR2.)

Toisekseen korvauksen määrä suhteessa työn vaativuustasoon ja lapsesta aiheutuviin kuluihin on riittämätön ja epäasianmukainen:

Jos herran tähden jotain tapahtuu, jos mieheni joutuu sairauslomalle eikä pysty tekemään työtä, joudumme kerjäläisiksi, koska emme me mitenkään pärjää näillä tuloilla. Ja tämäkö on normaalia? Ei meillä ole vapaaehtoisia sairausvakuutuksia tai vastaavia. Tarkoitan meitä aikuisia, vanhempia. Emme me tästä enää nuorene ja yhteiskuntaa ei kiinnosta. Sen mielestä tärkeintä on pitää lapset aisoissa. (FR2.)

Sijaisvanhemmat ajattelevat, että yhteiskunnalle on edullisinta mainostaa sijaisvanhemmuutta sulkien samalla lastenkoteja, sillä sijaisvanhemmat ovat halvempi vaihtoehto kuin sijoitetuista lapsista huolehtivien laitosten rahoittaminen. Jos lapset sijoitetaan laitoksiin, valtion pitää sijoittaa myös infrastruktuurin ylläpitoon, lastenkotien työntekijöiden palkkoihin ja sosiaalietuuksiin. Sijaisvanhemmille taas tarvitsee maksaa vain korvaus. Koko termi ”korvaus” kuvaa tutkimukseen osallistuneiden mielestä sitä, että sijaisvanhempien ajatellaan toteuttavan vain jotain täydentävää hyväntekeväisyyspalvelusta, josta he saavat pienen korvauksen. Tämän lisäksi riittämätön ansiotulo ja oikeudellisen statuksen puuttuminen johtavat siihen, että sijaisvanhempien arvostus – kuten muidenkin hoiva-alan ammattilaisten – jää alhaiseksi.

Ammatilliseen statukseen liittyvät ongelmat paljastuivat useille tutkimukseen osallistuneille sijaisvanhemmille vasta heidän ”päästyään projektiin” eli muutettuaan lapsikylään. Tämä selittyi ensinnäkin sillä, että ennen muuttoa lapsikylään suurin osa sijaisvanhemmistä oli palkkatyössä. Käytännössä kaikki lapsikylät sijaitsevat kaupungin ulkopuolella, ja lisäksi lapsikyliä koskevat muodolliset ja epämuodolliset säännöt. Niin kutsuttu perheiden täyttöaste säätelee lasten määrää, eli lapsia täytyy perheessä olla useampi – ei vain kahta tai kolmea. Muutettuaan lapsikylään ja lasten määrän perheessä kasvetta enemmistö naisista ja osa miehistä lopetti palkkatyön. Muodollisen statuksen puuttumiseen he suhtautuvat tässä tilanteessa tuskastellen ja se aiheuttaa alemmuudentunnetta:

Tämä on todella nöyryyttävää, jos rehellisiä ollaan. Kun täyttää kaikkennäköisiä papereita ja kysytään, mitä teet työksesi. No en mitään. Mies on meillä täysin merkityksetön. (FR1.)

Toiseksi työntekijän muodollisen statuksen puuttuminen vaikeuttaa lainansaantia pankista:

Tultiin siihen tulokseen, että tarvitaan auto, kun ei voi lapsia enää viiden hengen autolakaan kuskata. Mentiin ottamaan lainaa. Ja mitä teette työksenne? Annoin todistuksen verovirastolta, mutta ei kuitenkaan saatu lainaa. Eihän me olla ketään niin ei meitä voi miksiäkään kutsuakaan. (FR1.)

Muodollisen statuksen puuttumisen kolmantena ongelmana on tutkimukseen osallistuneiden sijaisvanhempien mukaan heidän muita heikommalla sosiaalietuutensa, kuten eläke. Yleisesti ottaen sijaisvanhemmat kokevat oman toimintansa lasten hoivaajana terveydelleen haitallisena:

Me emme tällä hetkellä ole työsuhteessa, ja eläkettä ajatellen tämä on aika iso juttu, nimenomaan juuri työhistoria. Ei se palkkaus siinä, vaan nimenomaan työsuhde. Meillä ei ole mitään turvaa. Tämän kaiken lisäksi me tietenkin haaskaamme terveytemme ja jääme sitten ilman eläkettäkin. Tai tyydymme pieneen eläkkeeseen. (FRI.)

Useat fokusryhmäkeskusteluihin osallistuneet käsittivät sijaisvanhemmuuden ammatillistumisen keinona ratkaista nämä ongelmat. Näiden lisäksi heidän mielestään erityisen haavoittuvia kohtia ammatillisessa sijaisperheessä ovat vanhemman loppuun palamisen riski, lapsen perheessä asumisen väliaikainen luonne, mikä estää avoimien ja täysin luottamuksellisten suhteiden syntymisen lapsen ja vanhempien välille, sekä perheen kasvaminen kohtuuttoman suureksi sijaislasten takia. Negatiivisiin ulkoisiin tekijöihin, jotka vaikeuttavat sijaisvanhemmuusinstituution kehitystä, kuuluivat tutkimukseen osallistuneiden mielestä aukot oikeudellis-normatiivisessa perustassa, ammattimaisten vanhempien oikeuksien ja velvollisuuksien vakiintumattomuus, sosiaalinen suojattomuus sekä sitkeät yhteiskunnalliset stereotyyptit, joita vahvistavat median esittämät mielikuvat rahanahneista ja valtiolta rahaa lypsävistä sijaisvanhemmista. Sijaislapset puolestaan ovat median luomissa mielikuvissa sosiaalisesti sopeutumattomia, häiriintyneitä ja riskiryhmään kuuluvia.

Yhteenvedo

Vanhemmuuden ammatillistuminen on globaali trendi, joka pyrkii poistamaan moderneissa yhteiskunnissa syntyneen hoiva-alan monimutkaistumisesta sytyneen hoivavajeen niin, että se vaatii työntekijöiltä entistä enemmän erikoistuneita tietoja, taitoja ja kompetensseja. Lisäksi hoivan toteuttamiseen osallistuvien toimijoiden ja hoivapaikkojen määrä on kasvanut. Tässä kontekstissa sijaisvanhemmuus toimii selkeänä esimerkkinä siitä, miten globaalit muutokset ja paikalliset kontekstit vaikuttavat hoivan käsitteen uudelleenmäärittelyyn. Nyky-Venäjällä tapahtuvan lastensuojelu-uudistuksen tarkastelu auttaa näkemään, millä tavalla hoivan ihanteet ja institutionaalinen järjestelmä muuttuvat valtion politiikan tasolla.

Sosiologisesti hoivaa voidaan tarkastella eri näkökulmista: erityisenä naistapaisena toimintana, tietynlaisena hoivaajan ja hoivattavan välisenä suhteena ja toimintana, jota säätelee institutionaalinen logiikka ja jota määrittävät kulttuuriset mallit. Jälkimmäinen lähestymistapa suuntaa tutkijoiden huomion hoivaan työhön, jolla on tietty sisältö ja työehdot. Siihen liittyvät myös emotionaalisen ja vallan ulottuvuudet, jotka läpäisevät kyseisen toiminnan.

Lapsikylien hoivajärjestelmä perustuu ihanteeseen hoivasta perheessä, jossa sijaisvanhempien ja lasten välillä on pitkäaikainen suhde. Lapsikylässä tapahtuva hoiva paikantuu tarkkaan maantieteelliseen paikkaan ja sisältää useita sosiaalisia toimijoita, jotka antavat oman panoksensa hoivan toteuttamiseen: sijaisperheet, valtio ja järjestöt. Suhde, joka muotoutuu hoivan tarjoajan ja sen vastaanottajan välille on luonteeltaan moniulotteinen. Toisaalta hoiva toteutuu perheissä ja perustuu läheisten, lämpimien ja henkilökohtaisten suhteiden logiikkaan. Toisaalta se on alisteinen valtion instituutioiden säännöille, jotka pyrkivät kyseisen toiminnan virallistamiseen ja vanhempien tilivelvollisuuteen lastensuojeluviranomaisille ja perheiden kanssa työskenteleville asiantuntijoille. Tämän lisäksi yhtä merkittävä hoivan säätelijä on sijaisvanhempien yhteisö, jolla on kahtalainen rooli: se toimii sekä tukena että yhtenä sijaisvanhempien käyttäytymistä kontrolloivana tahona. Lisäksi asian ymmärtämiselle on tärkeää hoivan status ei vain yhteiskunnassa, vaan konkreettisten instituutioiden – lapsikylien – tasolla.

Hoivan statuksen problematisointi liittyy sijaisvanhempien käsitykseen heidän toimintansa sisällöstä: onko se sosiaalisesti merkittävää ja tunnustetaanko se työnä vai luokitellaanko se moraaliseksi velvollisuudeksi ja palveluksi, rakkaudeksi.

Empiirisen aineistomme analyysi osoittaa sijaisvanhempien hoivakäsitysten ristiriitaisuuden. Käsitelyssä ilmenee rakkauden ja työn dikotomia. Käsitely hoivasta rakkautena ymmärretään moraalisen velvollisuuden ja palvelun kategorioissa, mikä luo erityisen viitekehysten sille, miten sijaisvanhemmuutta ja vanhempien toiminnan logiikkaa tulkitaan. Tässä viitekehyksessä kiistetään mahdollisuus hoivan virallistamiseen ja sen alistamiseen sopimusten säännöille sekä byrokratian ja markkinavoimien sanelulle. Tästä näkökulmasta vanhemmuuden ammatillistuminen näyttää mahdottomana, koska se johtaa vanhempien toiminnan suurempaan kontrollointiin ja perheiden autonomian menettämiseen, jolloin sijaisperheistä tulee käytännössä täysin alistettuja valtiolle. Tämän lisäksi ammatillistumista pidetään tyyppillisesti länsimaisena kehityskulkuna, joka ei sovi erityiseen venäläiseen hoivan etiikkaan. Hoivan ymmärtäminen rakkautena paitsi suurentaa hoivatyön mahdollisia negatiivisia seurauksia, myös lisää turhautumista ja vanhempien subjektiivista kokemusta siitä, että heidän panostustaan sijaislasten hyvinvointiin ei arvosteta riittävästi.

Käsityksen hoivasta työnä jakavat ne sijaisvanhemmat, joilla on kasvatustalon koulutus, tai jotka kokevat itsensä ammatillisiksi siitä syystä, että heillä on kokemusta ns. vaikeiden lasten sijaisvanhemmuudesta. Vanhemmuuden ammatillistuminen toimii heille keinona rationalisoida hoivaa ja vahvistaa heidän tarvettaan hankkia vanhemmuuteen liittyvää erityisosaamista ja lapsista huolehtimisen taitoja. Ne sijaisvanhemmat, jotka pitävät itseään ammatillisina, ovat tyytymättömiä hoivan matalaan arvostukseen yhteiskunnassa, mikä näkyy sekä stereotyyppien että sosiaalipolitiikan tasolla. Vanhemmuuden ammatillistuminen näyttää heille keinona muuttaa tilanne. Tällä tavalla lapsikylässä sijaisvanhempien yhteisönä muodostuu erityinen hoivan järjestelmä, joka perustuu hoivan jaettuun paikkaan ja pitkäaikaiseen luonteeseen sekä lämpimän, henkilökohtaisen perheenomaisen huolenpidon priorisointiin parhaana tapana kasvattaa sijaislapsia. Sen lisäksi hoivan matala arvostus yhteiskunnassa, sijaisvanhempien motiiveja koskevien sosiaalisten konventioiden puute sekä valtion hegemonia lastensuojelun alalla kärjistää dilemmaa moraalisten ja taloudellisten perusteiden yhteensovittamisesta sijaisvanhempien toiminnassa.

Artikkelin ovat kääntäneet venäjältä suomeen Helsingin yliopiston Kääntämisen ja tulkituksen maisteriohjelman opiskelijat Marianne Aro, Miila Karjalainen, Toini Kempinen, Karri Kinnunen, Kaisa Niemi, Katja Pulkkinen ja Lauri Puranen.

Viitteet

- 1 Artikkelin alkuperäinen versio on julkaistu venäjäksi: Tšernova, Žanna & Kulmala, Meri (2018), ”Po složnosti – eto rabota, po sostojaniju duši – semja”: professionalizatsija prijemnogo roditelstva v sovremennoyi Rossii. – *Zhurnal sotsiologii i sotsialnoi antropologii* 21:3, 46–70. <https://doi.org/10.31119/jssa.2018.21.3.3>.
- 2 Artikkelissa analysoitu empiirinen aineisto koostuu viidestä litteroidusta sijaisvanhempien kanssa käydystä fokusryhmäkeskustelusta (FR1–5) sekä kolmesta eri lapsikylissä asuvien sijaisvanhempien asiantuntijahaastattelusta (H1–3). Jokaiseen fokusryhmään osallistui 11–12 haastateltavaa ja ne kestivät noin kaksi tuntia. Fokusryhmissä keskusteltiin sijaisvanhemmuuden ja lapsikyläkontekstin erityiskysymyksistä. Empiirinen aineisto kerättiin touko-kesäkuussa 2017 Meri Kulmalan johtamassa tutkimushankkeessa ”Lapsen oikeus perheeseen – lastensuojelun deinstitutionalisaatio Putinin Venäjällä”, joka on saanut rahoitusta Suomen Akatemialta, Koneen Säätiötä sekä Helsingin yliopistolta.
- 3 Toim. huom. Mies- ja naistapaisuus ovat sukupuolitutkimuksen termejä, joilla tarkoitetaan naisiin ja miehiin liitettyjä kulttuurisesti rakentuneita eleitä, puhetapoja ja toimintamalleja.
- 4 Venäjällä on yli kymmenen lapsikylää tai perhekylää, joissa asuu useita sijaisperheitä yhdessä. Tämä artikkeli perustuu empiiriseen aineistoon, joka on kerätty viidessä eri lapsikylässä ympäri Venäjää.
- 5 Suom. huom. Kyseessä ovat sijaisvanhemmat Mihail ja Svetlana Del, joilta otettiin huostaan kymmenen sijaislasta 11.1.2017. Asiaa on puitu oikeudessa vuosikausia ja tapauksesta on uutisoitu Venäjän tiedotusvälineissä aktiivisesti. Monet syyttivät perhettä kasvattilasten hankkimisesta rahallisen hyödyn vuoksi.

Lähteet

- Bogdanova, Jelena (2017), Russian SOS Children’s Villages and Deinstitutionalisation Reform: Balancing between Institutional and Family Care. – *The Journal of Social Policy Studies* 15:3, 395–406.
- Daly, Mary (2002), Care as a Good in Social Policy. – *Journal of Social Policy* 31:2, 251–270.
- Daly, Mary & Lewis, Jane (2000), The Concept of Social Care and the Analysis of Contemporary Welfare States. – *British Journal of Sociology* 51:2, 251–270.
- Finch, Janet & Groves, Dulchie (eds.) (1983), *A Labour of Love: Women, Work, and Caring*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Fine, Michael (2007), *Caring Society? Care and the Dilemmas of Human Service in the 21st Century*. Houndmills: Palgrave.
- Folbre, Nancy (2001), *The Invisible Heart: Economics and Family Values*. N.Y.: New Press.
- Giddens, Anthony (2004), *Transformatsija intimnosti*. SPb: Piter.
- Hochschild, Arlie (1989), *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home (with Anne Machiung)*. N.Y.: Viking.
- Hochschild, Arlie (2003), *The Commercialization of Intimate Life: Notes from Home and Work*. San Francisco, LA: University of California Press.
- Kremer, Monique (2006), The Politics of Ideals of Care: Danish and Flemish Child Care Policy Compared. – *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 13:2, 261–285.
- Kulmala, Meri, Rasell, Michael & Chernova, Zhanna (2017), Overhauling Russia’s Child Welfare System: Institutional and Ideational Factors behind the Paradigm Shift. – *The Journal of Social*

- Policy Studies* 15:3, 353–366.
- Lovtsova, Natalija (2005), Professionalizatsija roditelstva: Politika, teorija i praktika. – *Antropologija professii*. Red. Pavel Romanov & Jelena Jarskaja-Smirnova. Saratov: TsSPGI, Nautšnaja kniga, 432–460.
- Rummery, Kirstein & Fine, Michael (2012), Care: A Critical Review of Theory, Policy and Practices. – *Social Policy and Administration* 46:3, 321–343.
- Simonova, Olga (2013), Emotsionalnyi trud v sovremennom obščestve: nautšnyje diskussii i dalneišaja kontseptualizatsija idei A. R. Hohšild. – *Žurnal issledovanii sotsialnoi politiki* 11:3, 339–354.
- Tšernova, Žanna (2011), Kto, o kom i na kakih uslovijah dolžen zabolitsja? Gendernyi analiz režimov zaboty i sotsialnoi politiki. – *Žurnal issledovanii sotsialnoi politiki* 9:3, 295–318.
- Tšernova, Žanna (2013), *Semja kak političeski vopros: gosudarstvennyi projekt i praktiki privatnosti*. SPb: Izdatelstvo EUSPb.
- Tšernova, Žanna & Špakovskaja, Larisa (2016), Professionalizatsija roditelstva: meždu ekspertnym i obydenym znanijem. – *Žurnal issledovanii sotsialnoi politiki* 14:4, 521–534.
- Ungerson, Clare (2005), Care, Work and Feeling. – *The Sociological Review* 53:2, 188–203.
- Zdravomyslova, Jelena & Tjomkina, Anna (2015), *12 lektsii po gendernoi sotsiologii: utšeb. posobije*. SPb: Izdatelstvo EUSPb.

Neuvostoloikkarin ja helsinkiläisen leskirouvan kohtaaminen

Eero Lahelma

Neuvostoliiton Helsingin suurlähetystössä diplomaattina ja kauppa-attaseana 1920–30-lukujen vaihteessa toiminut armenialaistaustainen Suren Erzinkjan on korkea-arvoisin koskaan Suomeen loikannut neuvostovirkailija. Tutkimuksessaan *Neuvostodiplomaatin loikkaus Helsingissä 1930* (2007) Kimmo Rentola taustoittaa ja raportoi loikkarin tarinan, joka oli jäänyt tutkijoilta katveeseen, ja tuli nyt ensi kertaa laajempaan tietoisuuteen. Rentola (2007, 45) mainitsee myös töölöläisen leskirouvan, joka kohtasi loikkarin, muttei käsittele kohtaamista laajemmin.

Rentolan tutkimus loikkarista ja leskirouvan osoittautuminen isoäitini pikkuserkuksi herättivät kiinnostukseni selvittää tarkemmin näiden kahden kohtaamista. Sukulaisilta sain käyttööni uutta ja julkaisematonta aineistoa, kuten muistiinpanoja, kirjeitä ja suullista perimätietoa, joka avaa loikkarin ja leskirouvan yhteistä tarinaa. Yhdistän oman selvitykseni Rentolan suomalaisiin ja venäläisiin alkuperäislähteisiin sekä Kansallisarkiston, Suojelupoliisin ja ulkoministeriön arkistotietoihin loikkauksesta. Loikkarin ja leskirouvan tarina asettuu näin laajempaan historialliseen ja yhteiskunnalliseen yhteyteensä. Olen koonnut tietoja myös Kansallisarkiston Etsivän keskuspoliisin-Valtiollisen poliisin Suren Erzinkjanin henkilömapiesta (EK-Valpo hm 11035). Kirjallisen aineiston ohella käytettävissäni on ollut loikkarin myöhemmistä elämänvaiheista kertova ruotsalais-suomalainen dokumenttielokuva (Holmquist ja Khardalian 1997).

Tarinan loikkari on neuvostodiplomaatti Suren Erzinkjan, joka lähetettiin kauppa-attaseaksi Helsinkiin 1928, menetti asemansa ja jäi Suomeen 1930. Tarinan leskirouva on sukulaiseni Saima Säilä, Helsingin Töölössä asunut kauppias ja kahden lapsen yksinhuoltaja. Sattuma johti Surenin ja Saiman – kuten heitä kutsun – kohtaamiseen Helsingissä 1936, jolloin heidän yhteinen tarinansa käynnistyy.

Valotan kirjoituksessani neuvostodiplomaatin ajautumista poliittiseksi pakolaiseksi, joka kohtaa helsinkiläisen leskirouvan toisen maailmansodan lähestyessä ja käynnistyessä syksyllä

1939. Surenin ja Saiman kohtaamisesta syntyy inhimillinen tarina, jolla on alkunsa ja loppunsa. Samalla avautuu kurkistusaukko maailmansotien välisen Suomen sisä- ja ulkopoliittikkaan, Neuvostoliiton johtaviin poliittisiin toimijoihin, Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin sekä Suomen yhteiskunnalliseen ja poliittiseen asenneilmastoon, kuten valtiollisen poliisin toimintaan ja pakolaiseksi joutuvan neuvostoloikkarin asemaan ja kohteluun.

Neuvostodiplomaatin tie poliittiseksi pakolaiseksi

Suren Erzinkjanin (1881–1963) armenialaiseen sukutaustaan kuului tilanomistajia ja gregorianisen kirkon hengenmiehiä. Käytyään hengellisen seminaarin Tifisissä hänet lähetettiin opiskelemaan Sorbonneen ja Geneven yliopistoon. Jälkimmäisessä hän eteni oikeustieteen *Privatdozentiksi*, joka vastaa lähinnä suomalaista dosenttia. Opiskellessaan Suren radikalisoitui ja tutustui Leniniin Genevessä vuonna 1902. Bolševikkeihin hän liittyi vuonna 1918 ja kuului sittemmin Neuvostoliiton Kommunistisen Puolueen NKP:n vaikutusvaltaiseen kaukasialaisryhmään, jonka nimekkäimpiä jäseniä olivat Josif Stalin ja ulkomaankauppa-ministeri Anastas Mikojan. Suren tunsu Stalinin ja oli Mikojanin suojatti (Rentola 2007, 7; EK-Valpo hm 11035).

Suren saapui Neuvostoliiton Helsingin suurlähetystöön kauppa-attaseaksi huhtikuussa 1928. Seuraavan vuoden syksyllä Bulevardin lähetystössä kävi kova kuhina. Neuvostoliiton sisäiset valtataistelut jatkuivat ja ulottuivat myös Helsingin suurlähetystöön. Kauppa-attasean huomattiin pelaavan omaan pussiinsa. Hän oli ohittanut suurlähettiläs Maiskin, entisen menševikin, käyttämällä omia suoria yhteyksiä Moskovan puoluejohtoon tarkoituksenaan syrjäyttää Hella Wuolijoki Neuvostoliiton ja Suomen välisistä puukaupoista (Rentola 2007, 14). Kauppa-attasea ajautui yhä kiihkeämpiin poliittisiin ristiriitoihin.

Kiihkeää oli myös kauppa-attasean yksityiselämä. Häntä elähdytti paitsi vallankumouksen myös vapaan rakkauden aate, joka sai hetkeksi jalansijaa nuorena neuvostovaltiossa. Loikkaus jätti rajan taakse kolme entistä vaimoa, neljä lasta ja oletettavasti koko joukon vanhoja naisystäviä. Eikä aikaakaan kun hänen ja tunnetun suomalaisnaisen, oopperalaulaja Arvida Eerolan (1893–1974) välille puhkesi rakkaussuhde. Suhdetta seurasivat myös Bulevardin suurlähetystö ja salainen poliisi sekä Suomen Etsivä keskuspoliisi (EK). Neuvostotiedustelu selvitti, että ”kerrassaan kaunis ja efektiivinen” laulajatar vietti iltapäiviään kauppa-attasean virkahuoneessa. Tämä oli kapitalistisessa maassa työskentelevälle diplomaatille täysin sopimatonta käytöstä. EK taas sai selville, että kauppa-attasea viipyi pikkutunneille saakka laulajattaren asunnossa. Eerola tosin vakuutti, että tapaamiset olivat puhtaasti kaupallista laatua (Rentola 2007, 13–14). Tieto suhteesta levisi julkisuuteen ja pääkaupungin bulevardidilehdistö herkutteli sen käännteillä (esim. Uusi Suomi 28.11.1930).

Nimetön ilmianto – tosin virkatyönä lähetystössä tehty – käynnisti kauppa-attasean lähtölaskennan. Hänet kutsuttiin Moskovaan ”uutta nimitystä varten” (Rentola 2007, 19). Hän haistoi palaneen käryä eikä noudattanut kutsua. Tuomio kuitenkin tuli puolue-etiikan vastaisista rikkomuksista ja oleskelusta luokkavihollisen luona. Suhteet korkeimpaan neuvostojohdosta eivät Surenia pelastaneet, vaan hän menetti puolueyhteytensä, virkansa ja diplomaattiasemansa. Helsingiläislehdille lähettämässään kirjeessä hän puolustautui ”urkintaa” ja ”ilmiantoja” vastaan, mutta lisäsi että ”minä päätin olla palaamatta takaisin” (Ersinkian 1930). Kesäkuun 10. päivään 1930 ajoittuva loikkaaminen Suomeen – kuten hän myöhemmin muisteli – ”tuotti syvää tuskaa ja kidutusta minulle, mutta oli silti ainoa tapa välttää joutumasta marttyyriksi” (Bakhchinyan 2006).

Pian loikkauksen jälkeen Suren ja Arvida Eerola ajautuivat myös talousskandaaleihin ja koko valtakunnan lehdistön silmätikuksi (esim. Helsingin Sanomat 12.12.1930; Uusi Suomi 12.12.1930). Molemmat istuivat neljän kuukauden vankilatuomion avunannosta ja yllytyksestä vekselipetokseen, ja heidän suhteensa lakastui. Vapauduttuaan keväällä 1932 Suren oli rahaton ja vailla asuntoa.

Hän oli kääntynyt kriittiseksi Neuvostoliittoa kohtaan, mutta hänellä oli sisäpiirin tietoa maan johdosta, lähetystön salaisesta toiminnasta ja vakoilusta. Lapuan liikkeen aktivistit näkivät tässä mahdollisuutensa ja lypsivät häneltä tietoja hetken aikaa. Myrskyisän vuoden 1930 loppupuolella Suren laati lapualaisten suojissa kirjasen *Kahden vuoden työskentely Suomessa*, joka hämmensi paitsi sisäpolitiikkaa, myös Suomen ja Neuvostoliiton suhteita. Kirjanen jäi julkaisematta, mutta liike hyödynsi sitä toiminnassaan.

Suren pyrki nyt piilottautumaan julkisuudelta ja median mielenkiinto häneen laantui. Hän keskittyi kirjalliseen työskentelyyn ja julkaisi salanimellä H Lorelli teoksen *Kamo: tsaarinvallan vihollinen* (1934). Kirjan päähenkilö Kamo eli Simon Ter-Petrosjan tunnetaan pankkiryöstöistään, joilla hän rahoitti bolševikkien toimintaa. Kirja sai runsaasti myönteistä huomiota lehdistössä ja se kohensi Surenin kehoja taloutta. Entisen bolševikin tukijat olivat kuitenkin harvassa eikä hän tuntenut oloaan lainkaan turvalliseksi. Pyrkimys asettua Helsinkiin asumaan tuotti vaikeuksia.

Leskirouvan vuokralaiseksi ja yhteistyökumppaniksi

Äitini Helvi Lahelma (1920–2015) muisteli viimeisinä elinvuosinaan oman äitinsä pikkuserkkua Saima Säilää (os. Westerlund, 1890–1974). Saima ja isoäitini pitivät 1930-luvulla Malminrinteessä yhteistä vaatekauppaa, *Trikoo-Aitta Seija*, jossa äitini tapasi koulutyttonä viettää iltapäiviään. Saima oli leskeytynyt jo 36-vuotiaana ja asui poikansa ja tyttärensä kanssa Töölössä. Lapset olivat aikuistumassa ja siirtymässä asumaan muualle. Saima etsi syyskuussa 1936 *Uuden Suomen* ilmoituksella vuokralaista omistamaansa asuntoon Meilahdenkatu 12 D 48 (nyk. Eino Leinin katu). Vuokralaiseksi hän otti itseään kymmenen vuotta vanhemman 55-vuotiaan ulkomaalaistaustaisen miehen. Pian mies alkoi vierailta tiiviisti vaatekaupassa tapaamassa Saimaa. Äitini muistiin oli tallentunut tämä naisten vaatekaupan epätavallinen vieras, jonka henkilöys paljastui Suren Erzinkjaniksi, Rentolan esiin nostamaksi neuvostoloikkariksi.

Surenin elämäntilanne koheni vihdoin, kun hän asettui Saimalta vuokraamaansa asuntoon, jossa seuraavat seitsemän vuotta kuluivat hiljaiselossa. Vieraita hänellä ei käynyt eikä puheluja tullut. Hän teki pikkuosastojaan lähikaupoissa ja aterioi Töölön ravintoloissa. Hän kävi ostamassa sanomalehtiä Rautatieasemalta, mistä matka jatkui usein Malminrinteen vaatekauppaan ja sieltä Saiman kanssa kävellen kotiin Töölöön.

Yksityiskohdat Surenin ja Saiman suhteesta ovat niukkoja, mutta kaikesta päätellen se syveni. Vuokrasuhteena alkanut kohtaaminen johti pian kirjalliseen yhteistyöhön. Suren oli kirjoittajana tuottelias. Häneltä syntyi useita kirjoja sekä artikkeleita *Helsingin Sanomiin*, *Uuteen Suomeen* ja *Hufvudstadsbladetiin* ja lisäksi ruotsalaisiin ja ranskalaisiin lehtiin. Lehtikirjoitukset käsittelivät muun muassa Neuvostoliiton oloja, Sergei Kirovin murhaa vuonna 1934 ja Helsingin pommituksia talvisodan käynnistyttyä. Saima toimitti kirjoituksia ruotsiksi ja hoiti yhteyksiä lehtiin ja kustantajiin.

Saima ei tehnyt Surenille vain satunnaisia pikkupalveluksia, vaan heidän välilleen syntyi tiivis yhteistyösuhde. Hän oli sihteeri, toimittaja, kääntäjä ja tulkki, mutta myös taloudellinen

tukija ja apuhenkilö käytännön asioinnissa viranomaisten kanssa. Kaikesta päätellen myös keskustelukumppani.

Töölön aikana valmistui Surenin pääteos, Stalinin elämäkerta *La vie de Staline* (Stalinin elämä) salanimellä Imam Raguza. Sen julkaisi tunnettu Fayard-kustantamo Ranskassa vuonna 1938. Valtaisan Stalin-kirjallisuuden joukossa yhdeksään painokseen yltänyt kirja on säilyttänyt paikkansa. Jatkosodan alettua WSOY julkaisi kirjan suomeksi nimellä *Moskovan hirmuvaltias*, josta otettiin meilläkin kolme painosta. Toisen painoksen Suren omisti Saimalle seuraavin sanoin: ”Syvästi kiittollisena omistan tämän teoksen S-H SÄILÄ-WESTERLUNDILLE, jonka apu on tehnyt minulle mahdolliseksi sen kirjoittamisen. I.R.” (Raguza 1941, 320). Surenin Saimalle antama kirjan kappale on säilynyt sukulaisilla. Painetun omistuksen viereen Suren kirjoitti käsin kiitoksensa: ”Ei mikään omistuslause voi selittää sitä syvällistä kiittollisuuttani teille, jonka säilytän kaikkialla ja aina kuolemaani saakka. Imam Raguza 11/IX.1941.” Venäläisen tapakulttuurin teittelymuoto ei peitä alleen suhteen läheisyyttä.

Surenin syvemmistä tuntemuksista kertoo edelleen se, että hänen kynästään lähti myös Saimasta kertova näytelmäteksti. Se ei ole tallella, mutta siitä on säilynyt intiimi muistikuva Saiman kirjeessä Valpolle (EK-Valpo hm 11035): ”Hra E. näytti minulle kirjoittamansa näytelmäkappaleen, jossa päähenkilönä oli leskiäiti ja siinä oli piirustus keittiöstämme sekä kaupastani Malminrinteellä. Sanoi kirjoittavansa minusta...”. Samassa kirjeessä Saima puolestaan kuvasi tunteikkaasti Surenin luonteenlaatua (EK-Valpo hm 11035): ”Herra Erzinkian on tulinen, joskus äksy ja jonkun verran hermostunut, joka ei ole ihme, mutta pohjaltaan äärettömän hyvä, vaatimaton, rehellinen ja helläsydäminen.”

Loikkarin ja leskirouvan suhteen kuihtuminen

Loikkauksen jälkeisenä aikana viranomaiset ja EK-Valpo seurasivat tarkoin Surenin liikkeitä, vainosivatkin. Oleskeluluvan kanssa oli jatkuvia vaikeuksia, ja hallitus uhkasi häntä jopa luovuttamisella Neuvostoliittoon. Kerran viranomaiset jo saivat hänet laivaan ja Danzigiin, mutta saksalaiset eivät myöntäneet hänelle viisumia. Myös neuvostoagentit olivat hänen kintereillään, jolloin hän panttasi palttoonsa ja pakeni saman tien takaisin Helsinkiin (Rentola 2007, 43).

Syksyllä 1939 Suren osasi päätellä, että sota syttyy. Aikaisemmat yritykset paeta Ruotsiin ja Ranskaan olivat kilpistyneet alkuunsa, mikä piti miehen levottomana. Hänen asemansa ei ollut kadehdittava. Valtiollisen poliisin Nansen-osastolle 30.12.1939 lähettämässään 8-sivuisessa kirjeessä (EK-Valpo hm 11035) Saima moitti viranomaisia Surenin kohtelusta ja torjui epäilyt, että tämä olisi vakoilija ja poliittinen juonittelija:

Vakooja hän ei voi olla missään tapauksessa, sillä meidän olisi täytyntä jotain huomata ja olisi kait hänellä silloin rahaa (...) Jos herra Erzinkian tyhjänilkeyden takia on joutunut ikävyyksiin, niin olkaa hyvä ja auttakaa häntä. Onhan Suomi sivistynyt maa, jossa kohdellaan ihmisiä oikeuden mukaisesti, eikä kuten itäisessä naapurimaassamme ja onhan hra E. vanha, sivistynyt henkilö.

Talvisodan syyttyä Saima tuki Surenia rahallisesti (EK-Valpo hm 11035): ”kun hra E. on ollut taloudellisissa vaikeuksissa, niin olen häntä auttanut... kun hra E lähti Tornioon annoin hänelle 3000.-... kun hra E. lähti Helsinkiin hommaamaan viisumeita niin annoin hänelle

2000.-, joten raha mitä hänellä on, on kaikki minulta saatua”. Saiman antama 5000 markkaa ei ollut aivan pikkusumma, se vastaa noin 1800 euroa nykyrahassa.

Talvisodan ensimmäisen päivän pommituksissa Suren sai Malminrinteellä ruhjeen päähänsä. Vielä samana päivänä hän läksi Saiman kanssa kohti Torniota. Rajan yli Ruotsiin häntä ei tälläkään kertaa päästetty, vaan matka päättyi Oulaisiin Saiman sukulaisten hoteisiin. Suren otti yhteyttä eri maiden suurlähetystöihin päästäkseen pois maasta. Hän lähestyi kirjeitse myös presidentti Rytiä ja tarjosi propagandasuunnitelmiaan Mannerheimille, mutta vailla menestystä.

Jatkosodan käynnistyttyä Suren kirjoitti kaksi propagandahenkistä teosta, jotka julkaistiin ilman merkintää kustantajasta. *Iivana mushikka ja kunnan neuvostolehmä* (1941) kuvasi satiirin keinoin neuvostokolhoosien ankeita oloja ja kulakeiksi nimettyjen kovia kohtaloita. *Sovetismin luhistuminen Suur-Saksan iskuista* (1941) taas myötäili Saksan suurvaltopoliittisia näkemyksiä. Siinä oli jopa antisemitistisiä sävyjä. Rotuennakkoluuloista sai Suren itsekin osansa, sillä Valpon etsivän raportissa (EK-Valpo hm 11035) hänen sanottiin olevan ”itämaalainen, joka antaa mielikuvitukselle liiaksi valtaa”.

Sodan jatkuessa Suren lipesi kaidalta polulta pääkaupungin ilta- ja yöelämään. Kesällä 1943 Valpon etsivä oli saanut selville (EK-Valpo hm 11035), että Suren on

luisunut yhä alemmalle elintasolle, hän esiintyy nykyisin vallan ränstyneessä asussa ... samalla hän on joutunut uusiin tuttavuus- ja seurustelusuhteisiin jonkun epämääräisen juutalais- tai ylipäänsä itämaistyypin rotevan n. 40-vuotiaan tumman naishenkilön kanssa.

Samoihin aikoihin Saiman ja Surenin välit olivat viilentyneet, mutta emme tiedä, oliko Surenin alamäki syy vai seuraus. Vuokrasuhde katkesi ja hänet poistettiin Töölön talonkirjoista vuonna 1942. Emme myöskään tiedä, oliko Surenin ja Saiman välillä yhteyksiä enää tämän jälkeen. Saima piti vaatekauppaansa niin pitkään kuin hänen terveytensä kesti. Hän kuoli 83-vuotiaana vuonna 1974.

Loikkarin pako ja uusi elämä Ruotsissa

Neuvostoliiton suurhyökkäys kesäkuussa 1944 ja miehityksen uhka tekivät poliittisen pakolaisen asemasta äärimmäisen tukalan. Suren pyrki pois maasta yhä ponnekkaammin. Aselevon alkaessa 4.9.1944 hän oli vielä Suomessa, mutta onnistui lopulta pakenemaan Ruotsiin salateitse.

Hänen elämänsä sai uuden käänteen. Vanha charmi oli tallella, eivätkä olemus ja asukaan olleet enää ”ränstyneitä”. Surenia nimittäin seurasi Ruotsiin hänen uusi naisseuralaisensa, häntä 32 vuotta nuorempi Göta Fjäll (1913–2002). Göta oli helsinkiläinen postivirkailija, joka oli opiskellut yliopistossa sosiologiaa ja kieliä. Pariskunta oli tutustunut Surenin asioidessa postissa. He kihloutuivat Helsingissä, solmivat avioliiton Ruotsissa 1945 ja asettuivat asumaan Uppsalaan pieneen asuntoon. Avioliitto ei välttynyt tragiikalta, sillä heidän ainoaksi jäänyt lapsensa sai elää vain hetken syntymänsä jälkeen (Martinez 1997).

Ruotsissa Suren jatkoi kirjallista työskentelyään mielenkiinnon siirtyessä politiikasta kaukasialaiseen kansanperinteeseen. Imam Raguzan nimellä ilmestyivät kirjat *Kaukasien – min fosterjord* (Kaukasia – kotimaani) (1944) ja *Kaukasiska folksagor* (Kaukasialaisia kansansatuja) (1945). Avioliitto päättyi Surenin kuolemaan vuonna 1963. Göta eli leskenä lähes 40 vuotta ja kuoli 89-vuotiaana. Hän toimitti postuumina miehensä kokoamasta aineistosta

kaukasialaisen satukokoelman *Sagor från Kaukasien* (Satuja Kaukasiasta) (1995). Sekä Suren että Göta lepäävät yhteisessä haudassa Uppsalan vanhalla hautausmaalla.

Surenin kuoleman jälkeen armenialainen media pani kirjailijan merkille ja pariskunta tuli tunnetuksi Ruotsissa (Bakhchinyan 2006). Dokumenttiohjaajat PeÅ Holmquist ja Suzanne Khardalian tutustuivat Götaan 1990 Uppsalassa pidetyssä armenialaisessa juhlassa ja kiinnostuivat tämän elämäntarinasta. Yhdessä suomalaisten kollegojen kanssa syntyi televisioelokuva *Hennes armeniske prins. Trettio år efter sin älskade makes död får hon veta sanningen* (Hänen armenialainen prinssinsä. Kolmekymmentä vuotta rakastetun puolisonsa kuoleman jälkeen hän saa tietää totuuden) (Holmquist & Khardalian 1997), joka kertoi Götan ja hänen ”armenialaisen prinssinsä” tarinan. Elokuvasa Suren oli pikemminkin sivu- kuin pääosassa. Götalte Suren osoitettiin toisenlaiseksi prinssiksi kuin se, jonka hän oli tuntenut avioliittonsa aikana.

Vaimolleen Suren oli kertonut vain liikkuneensa nuorena Stalinin lähipiireissä, mutta saaneensa sittemmin tarpeekseen kommunismista. Menneisyytensä yksityiskohtia Neuvostoliitossa ja Suomessa Suren ei kuitenkaan ollut Götalte avannut. Vaimo ei tiennyt miehensä poliittisen uran käännteistä, naisseikkailuista, vankilatuomiosta eikä kaiken todennäköisyyden mukaan myöskään Surenin ja Saiman välisestä suhteesta. Tiesikö Saima Götan ja Surenin avioliitosta ja pariskunnan elämästä Ruotsissa, on yhtä lailla avoin kysymys.

Miksi leskirouva kohteli loikkaria humanisti?

Kansallisarkistoon ja muihin arkistoihin on tallentunut merkintöjä ja dokumentteja Surenin elämänvaiheista Suomessa, myös Saimasta. Saima tiesi kertoa, että Suren toimitti käsikirjoituksiaan Geneven yliopistoon. Göta Fjäll Erzinkianin mukaan käsikirjoituksia on ollut satoja ja niitä on talletettu myös Osloon yliopiston kirjastoon, jossa säilytetään Surenin julkaisematonta muistelmateosta (Bakhchinyan 2006). Se vain on venäjäksi armenialaisin kirjoitusmerkein kirjoitettu, enkä siitä syystä ole päässyt siihen tutustumaan.

Ihmisten yksityiselämästä ei jää yleensä jälkiä arkistoihin, mikä on motivoinut minua kirjoittamaan nämä rivit. Käytössäni ollut muistitietokin on rajallista ja paljon jää senkin valossa pimettiin. Esimerkiksi sitä emme tiedä, tunnistiko Saima Surenin julkaisuuden hahmoksi ottaessaan tämän vuokralaisekseen vuonna 1936. Todennäköistä on, että tunnsti, sillä Suren oli ollut valtakunnallisen mediakohun silmässä vain muutama vuosi aikaisemmin. Jos tunnsti, miksi Saima otti vuokralaisekseen juuri tämän tunnetun neuvostoloikkarin ja poliittisen pakolaisen? Sitäkään emme tiedä, miksi Saima suhtautui Sureeniin niin suurella sympatialla. Miksi hän auttoi ja tuki Nansen-passin turvin Suomeen loukkuun jäänyttä pakolaista, entistä neuvostodiplomaattia?

Saiman toiminnan taustalla lienevät vaikuttaneet ainakin humanit motiivit. Kirjeessään valtiolliselle poliisille Saima kertoo (EK-Valpo hm 11035): ”hänellä ei ole missään tuttuja ja minä olen häntä paljon auttanut ja ainoa, kenen puoleen hän on voinut kääntyä.” Suomalaisen silmissä hän oli ”edelleenkin täysverinen bolsheviikki”, joka olisi ”poistettava maasta, koska on riittävästi saanut nauttia täällä turvaa”, kuten EK:ssa puhuttiin (Rentola 2007, 45; EK-Valpo hm 11035). Loikkari oli hankalassa välissä: länteen häntä ei huolitettu ja paluu itään olisi ollut kohtalokas. Suomeen hän kuitenkin onnistui jäämään, ja vaikka häntä hätisteltiin, hän sai myös olla omissa oloissaan.

Myös poliittiset motiivit ovat saattaneet vaikuttaa Saiman osoittaman myöntämielen taustalla. Saima oli toiminut lottana ja epäilemättä jakoi Surenin Neuvostoliittoa kohtaan tun-

teman antipatian. Kirjeessään Valpolle Saima luonnehti tyttärensä olevan ”varma isänmaan ystävä” ja poikansa ”äärimmäisiä isänmaan ystäviä” (EK-Valpo hm 11035). Saiman tuki neuvostoloikkarille voi selittyä isänmaallisuudella, mutta yhtä lailla se olisi voinut leimata hänet epäisänmaalliseksikin.

Sitä viranomaiset ja poliitikot eivät käsittäneet, että korkea-arvoisen taustan omaava ”loikkari piti huoltaa kokonaisuudessaan ja koko elämä järjestää” eikä Suren taas käsittänyt, että ”irtioton onnistuminen vaati heittäytymistä nahkoineen karvoineen uuden isäntämaan huomaan” (Rentola 2007, 44; Leppänen 2007). Tällaisia poliittisia toimia Saima tuskin on ajatellut. Selvää kuitenkin on, että viranomaisilta jäivät saamatta Neuvostoliittoa koskevat salaiset tiedot.

Rakkaus selittää politiikkaa enemmän Saiman altruismia, epätavallista ja rohkeaaakin toimintaa. Tarinani kummankaan päähenkilön sisintä emme kuitenkaan enää pysty tavoittamaan emmekä näin ollen pysty punnitsemaan heidän suhteensa syvyyttä. Suhteen intiimiyden asteen arvailu tuntuu jotenkin myös sopimattomalta. 1930-luvulla ihmiset eivät olleet läheskään niin halukkaita avaamaan sisintään kuin nykyisin, ei naissankari Surenkaan. Loikkarin ja leskirouvan salaisuus siis tältä osin säilyköön.

Kiitokset

Kiitän Antti Karistoa ja Kimmo Rentolaa sekä Idäntutkimuksen toimitusta hyödyllisistä kommentteista kirjoitukseeni.

Lähteet

- Bakhchinyan, Artsvi (2006), *In memory of Göta Fjäll Erzinkian*. www.anunner.com - An Armenian Saga Sireli Göta... (In memory of Göta Fjäll Erzinkian) (luettu 02.02.2021).
- EK-Valpo hm 11035, *Etsivän keskuspoliisin-Valtiollisen poliisin Suren Erzinkjanin henkilömappi 11035*. Kansallisarkisto.
- Ersinkian, Suren (1930). Pari sanaa miksi minä kieltäydyn palaamasta. – *Uusi Suomi* 21.06.1930.
- Helsingin Sanomat* 12.12.1930, Ersinkian-jutussa paljastuu vielä uusia sensatioita.
- Holmquist, Per-Åke & Khardalian, Suzanne (1997), *Hennes armeniske prins. Trettio år efter sin älskade makes död får hon veta sanningen*. TV-elokuva, Ruotsi-Suomi.
- Leppänen, Veli-Pekka (2007), Puolueen ja rakkauden soturi. Kimmo Rentola ravistaa pölyt tärkeimmästä neuvostoloikkarista. – *Helsingin Sanomat* 19.08.2007.
- Martinez, Juan (1997), Avslöjande dokumentär. Premiär för filmen om Göta Fjäll Erzinkjan. – *Dagens Nyheter* 21.10.1997.
- Raguza, Imam (1941), *Moskovan hirmuvaltiat*. Porvoo: WSOY. Suom. Lauri Hirvensalo (alkup. Raguza, Imam (1938), *La vie de Staline*. Paris: Fayard).
- Rentola, Kimmo (2007), *Neuvostodiplomaatin loikkaus Helsingissä 1930*, Helsinki: Suojelupoliisi, Tutkimusraportti 2/2007.
- Uusi Suomi* 28.11.1930, Erzinkianin jutun sekava vyyhti alkaa vähitellen selvitä.
- Uusi Suomi* 12.12.1930, Erzinkianin juttu lopullisesti selviämässä.
- Sukulaisten muistiinpanoja, kirjoitettuja ja suullista perimätietoa (Heikki Kauppinen, Riitta Kauppinen, Helvi Lahelma, Tyyne Mykkänen, Pekka Säilä).

Serbiien rakastamisen sietämättömyys ja keveys

Minulta usein kysytään, miten olen päätenyt Serbiaan lampaankasvattajaksi. Se on pitkä tarina, jota harva jaksaa kuunnella alusta loppuun, ainakaan täällä Balkanilla. Useimmille riittää syyksi rakkaus, ja siihen kaikki toki kiteytyykin. Serbiassa rakastetaan rakkaustarinoita, joissa ulkomaalainen menettää sydämensä jollekin paikalliselle komistukselle tai kaunottarelle ja ihastuu sitä myöten myös maahan ja kansaan. Jos vielä päätyy tänne asumaan, on uutiskynnys ylitetty. Minun ja Jugoslavian tarina alkaa kuitenkin kauempaa, kauan ennen kuin nuori serbiupseeri sai vastoin kaikkea todennäköisyyttä valloitetun rauhankoulujakin pitäneen suomalaisen toimittajan ja Balkanin tutkimuksen opiskelijan sydämen.

Suhteeni Jugoslaviaan on mutkikas kuin musta kissa, mutta niin se on monella muullakin. Rakastaa ja vihata yhtä aikaa omaa maatansa ja kansaansa (tai niitä kaikkia päällekkäisiä) – sen tuntee moni entisen Jugoslavian perillinen. Siihen soppaan minäkin sieluni sujautin, mutta ilman mitään juuria tai taustaa Kaakkois-Euroopassa. Ihastuksesta ja vihastuksesta saa osansa eniten Serbia, se kun sattuu olemaan tässä silmäin alla. Tämä maa on toinen kotimaani, joka on adoptoinut minut avosylin. Tämä kansa on minun kansani, vieras ja tuttu, mutten voi sulkea silmiäni sen pimeiltä puolilta.

Ensimmäisen kerran tulin Jugoslaviaan interreilaten, reppu selässä syksyllä 1997. Halusin nähdä nimenomaan itäistä Eurooppaa, ja Jugoslavia kuulosti jännittävältä. Bosnian sodasta oli vain tovi, olin parikymppinen toimittajanalku ja minua kiinnosti nähdä uutisten taakse. Belgrad teki heti vaikutuksen. Se oli erilainen kuin muut kaupungit, ja jollain merkittävällä tavalla koin olevani kuin kotona. Monet muutkin ovat tunnistanee sen, Balkanin tenhon. Siitä lähtien olen astellut entisen Jugoslavian kamaralla joka ikinen vuosi, yli puolet elämästäni. Balkanilainen vieraanvaraisuus, iloisuus ja auttavaisuus tekivät vaikutuksen matkoillani ja lämmittivät sydäntä edelleen. Täällä on helppo kokea olevansa tervetullut. Maahanmuuttajaa jopa kiitellään. Näin kävi kerran, kun tuntematon vanhempi mies arvuutteli, mistä olen ja mitä kieltä puhun. ”Kiitos. Kiitos, kun asutte täällä”, hän sanoi, kun kuuli, mistä olen kotoisin. Otin kiitokset vastaan muitta mutkitta, ja vasta myöhemmin mietin, olenko itse ikinä sanonut kenellekään ulkomaalaiselle niin Suomessa. Ja siinä on se rakkaus, minkä tähden Serbiassa on niin mukavaa asua. En voi väittää, että niin olisi jokaisella ulkomaalaisella. Ehkä olen vain onnekas ja osunut mukavien ihmisten pariin. Oli miten oli, en ole ainut, johon Serbia ja serbit ovat tehneet lähtemättömän vaikutuksen.

Rakastan sitä keveyttä ja iloa, jolla täällä suhtaudutaan elämään, vaikka samalla kaiken yllä roikkuu jokin raskaus ja vaiva, muka. Rakastan balkanilaista spontaaniutta, vaikka se hengästyttää ja tuskastuttaa suunnitelmallisuuteen tottuneen suomalaisen. Täällä ollaan yhtä aikaa jämähtäneitä ja äärimmäisen dynaamisia, luovia ja perinteisiin jumittuneita. Balkan on tynnyri täynnä ristiriitoja ja siihen voi ihastua ja turhautua yhä uudestaan ja uudestaan. Toisaalta, ilman rakkautta tuskin jaksaisin hengittää joka talvi savusumua, joka piinaa lämmityskaudella kaupunkiamme. Kohdata korruptiota, joka luikertelee vastaan aina siellä, missä jotain järkevää ja hyvää voisi saada aikaan. Ilman rakkautta en viitsisi sietää sitä huijausten ja vilpin määrää, joka lyö ällikällä. Enkä varsinkaan itsesääliissä rypevää nationalismia ja kansallismielistä öyhötystä, joka saa pontta jostain uhriuden ja syyllisyyden, ylpeyden ja alemmuuden merkillisestä vyyhdestä. Ilman rakkautta saattaisin olla nytkin mieluummin järkevästi ja reilusti organisoidussa kotimaassani kuin salaliittoteorioiden ja koronan kurittamalla Balkanilla.

Saksalais-sveitsiläinen kriminologian uranuurtaja Rodolphe Archibald Reiss (1875–1929) eli nähtävästi vastaavien mielteiden äärellä Belgradissa sata vuotta sitten. Hän purki turhautumisensa pamflettikirjaan, joka julkaistiin vasta 2004 nimellä *Čujte Srbi! Čuvajte se sebe* (*Kuulkaa, serbit! Varokaa itseänne*). Reissin teräväkynäinen kansanluonneanalyysi on ollut Serbiassa suosittu, mutta tuskin olisi herättänyt kiitosta kirjoittajan elinaikana. Omalla kohdallani tuskaa lisää paitsi akateemiset opinnot myös se, etten oikeastaan päätenyt tänne Pohjolasta, vaan Bosniasta. Kun katson ikkunastani länteen kohti vuoria, ajattelen bosnialaisia ystäviäni, jotka menettivät kotinsa ja useita läheisiään Drina-joen toisella puolen. Siitä ei monikaan täällä halua kuulla. Srebrenican kansanmurha on häiritsevää piikki serbien sankaruudessa ja uhriudessa, ja on piinallista seurata sen aiheuttamaa kiemurtelua.

Vaikka tulin ensimmäiseksi juuri Serbiaan, aivan erityisesti rakastuin Bosniaan, sillä siellä kaikki tiivistyy. Olin nähnyt uutisissa sotaa ja vihaa, mutta paikan päällä kohtasinkin rakkautta ja välittämistä. Samalla sodan rauniot muistuttivat siitä, että vasta hetki sitten juuri täällä oli tapahtunut mitä suurimpia hirveyksiä. Ennen pitkää minulle kävi juuri niin kuin Maria Todorova kirjoitti länsimaalaisista 1990-luvulla: projisoin omat ongelmani Balkaniin. Jugoslavian tarina oli minun tarinani, se peili, jota katsoin, jotta ymmärtäisin itseäni ja pakenisin itseäni. Sellaista ihmisen rakkaus on, harvemmin täysin pyyteetöntä ja puhdasta.

Mutta vaikka se rakkaus ei ole täydellistä, ei sen enempää minun antamani kuin saamani-kaan, on kumpikin totta. Archibald Reissin sanoin, kiinnymme ihmisiin ja asioihin niin vahvasti kuin se kiintymys meille maksaa uhrautumista. Pidän etuoikeutena asua juuri Serbiassa, kirjaimellisesti ruohonjuuritasolla, tämän erikoisen ja historian mukiloiman kansan syvien rivien keskellä. Serbia opettaa keskeneräisyyden sietokykyä ja sitä, että elämästä voi nauttia, vaikka asiat olisivat epävarmoja ja rempallaan. Balkan opettaa myös sitä, että ihminen on kuin lammas – menee joukon mukana, tarvitsee hyvää paimenta, eikä ole onnellinen yksinään.

Mia Tadić

Kirjoittaja on Serbiassa asuva toimittaja, filosofian maisteri ja lampaankasvattaja.

Punainen ja sininen hengittävät yhteen

Hiljainen perjantaiamu. Juna matelee kohti itää. Istun ikkunapaikalla, aika kuluu silmiäni edessä. Pisara pisaralta kerään valtamerä itseäni.

Mekanismi sisälläni liikkuu etäisten voimien herättämänä, muinaisten ja sitkeiden. Eksyn auringonnousuun. Tunnen lintujen laulun äänen, etsin ketunjalkia lehtien seasta.

Kevät on täällä, tällä asemalla – kuin hatarien muistojen höyryjuna, valkeana ja tyynenä keskellä mäntyjen merta.

Silmäni etsivät sinua, ne löytävät rauhan.

Askellan ääneti peläten katkaisevani mehiläisen unen.

Jos joku kysyy, mitä me olemme, vastaus tulisi itsestään – piste kaikelle mahdolliselle.

Polkua ei ole, metsä nielee minut.

Naurusi on yhä samanlainen – jollain tapaa laakea ja kätkeyty, katseesi imeytyy ironisesti. Puhut meistä jossain menneen ajan ja futuurin välisessä aikamuodossa.

Ihmettelen vain, missä on preesens.

Kävelemme vierekkäin, ja aiheet toinen toisensa jälkeen menettävät värinsä, ne sulkevat oven toisensa jälkeen.

Kannamme käsissämme talon luota löytyneitä puuhevosia.

Punainen, kookas ja itseriittoinen, lepää kämmenelläsi. Kiedot sormesi sen ympärille, ja se katoaa ihosi pimeyteen.

Sininen, pieni ja hauras, katsoo sinun suunnastasi vastakkaiseen.

Kukaan ei tiedä, mistä ne ilmestyivät. Löysimme ne yhtenä päivänä, yhtä aurinkoisena kuin tämäkin, ikkunalaudalta. Jokainen kohtaaminen auringon täyttämässä huoneessa muistuttaa sinun läheisyydestäsi sillä ensi hetkellä, kädenojennuksesta, halusta halata, hädin tuskin lausutuista sanoista.

Raukeina me etsimme kanssasi vastausta. Tanssivan valon hiukkasissa kului päivämme.

Kuinka kertoisin hevosista?

Pienet, näennäisessä harmoniassa syntyneet väritahrat. Tässä talossa, niin vanhassa ettei kukaan muista, kenen se on, pengomme tuntemattomia elämiä ymmärtääksemme omaamme. Kirjoja ja vaatteita, kirjoja ja albumeita, yksin kirjoittamattomien tarinoiden kanssa. Saapuvan kevään lämmin henkäys vetää minua kaiken aikaa ulos, pakoon. Kuinka monia päiviä kuljin kauriiden perässä, kuinka monena yönä aloin muistuttaa sutta. Sulauduin aurinkoon, vihreyteen piiloutukseni sinulta.

Aloimme katsella kuvia, selkeitä ja värikkäitä, tuntemattomista hahmoista. Ensimmäinen oli sinulle. Toinen, palanen vieraantumista, muistutti meitä. Punainen ja sininen, puiset käsintehdyt hevoset, kelluivat ympäriinsä. En tiennyt pelkäsinkö, hiljalleen totuin uuteen kohtaamiseen toisen kuukauden kolmantenatoista.

Jotenkin me luonnollisesti vain löysimme toisemme, sinä punaisessa, minä sinisessä. Emme olleet yksin. Selittämätön voima koteloi meidät.

Puhun sinulle pitkään ritareista, rakkaudesta, muusta, silloin tällöin pidän taukoa. Hevoset kirmaavat läpi päiviemme, ja minä lasken jokaisen kolmannentoista. Montako vuodenaikaa on kulunut?

Olemme yhä tässä talossa. Totuus on, ettemme tiedä mihin katsoa. Tuijotamme toisiamme, ja silmämme haalistuvat etsimisestä. Hevoset elävät omaa tarinaansa, me kanssasi olemme hiljaisia todistajia. Pidämme niitä lähellä sydäntä, ja ne katoavat kaukaisuuteen. Ja sitten on talvi. Ja sitten on kesä.

Kävelemme. Tulemme villeiksi. Ilman sanoja.

Istun usein pienessä huoneessa, piirrän silmiäsi, käsiäsi ulkomuistista. Luonnostelen hevosia kirjanselkämyksiin, punaista ja sinistä yhteen kietoutuneina. Jossain kohdin matkaa hengittimme yhdessä, sinun hengityksesi peitti omani.

Saavun yhä syvemmälle metsään. Koivunoksien hopeiset heijastukset sokaisevat minut. Meri näyttäytyy edessäni. Tunnen nopeutuvat askeleeni, etsin pelastusta. Aallot lyövät voimakkaana alasinta päässäni. Suolantuoksuiset roiskeet, kuinka helppoa onkaan hengittää ennen lentoa.

Kurotan käteni, samanaikaisesti seuraan elettä ja tunnen sen. Unenomaisesti avaan sormeni. Kaksi siluettia lentää muistojen pyörteeseen. Punainen ja sininen tuulen vieminä. ”Tosirakkaus ei jätä jälkiä”, muistutan itselleni.

Teksti ja kuvat: **Biljana Furnadžijeva**
Bulgariasta suomensivat **Inka Nurmi** ja **Zdravka Šuninska**

Biljana Furnadžijeva (synt. 1992) käsittelee tuotannossaan ihmisen ja luonnon vuoro-vaikutusta sekä myyttejä. Hänen teoksensa syntyvät kuin tutkimus, jossa vastakohtaiset elementit asetetaan kohtaamaan toisensa. Furnadžijeva luo eri materiaalien ja tekniikoiden synteesisistä – yhdistelee luonnonmateriaaleja, piirroksia, kollaaseita ja veistoksia valokuviin, videoihin ja melodioihin. Bulgarian Sofiassa syntynyt kuvataiteilija asuu ja työskentelee nykyisin Pariisissa. Vuosina 2020–21 hän on viettänyt paljon aikaa Ruotsissa työskennellen residenssissä Björkön metsäisellä saarella Itämeren syleilyssä.

Uutisten vastaanotto autoritaarisella Venäjällä

Maxim Alyukov

Väitöskirjahankkeeni voi sanoa käynnistyneen talvella 2013–2014, kun Venäjän valtion-media omaksui uuden toimintamallin vastauksena mielenosoituksille Ukrainassa. Venäjän televisiokanavilla ei aiemminkaan ollut tapana seurata objektiivisen journalismin sääntöjä, mutta tähän uuteen malliin liittyi erityisen aggressiivinen ja puolueellinen viestintä. Tämä puolestaan provosoi tutkijat, asiantuntijat ja muut kommentoijat tuottamaan yksinkertaistettuja narratiiveja informaatiosodasta ja kansalaisista karkean propagandan uhreina. Viestinnän tutkijat ovat kuitenkin viimeisten kahdeksan vuosikymmenen aikana osoittaneet vakuuttavasti, että poliittisille vaikuttamisyrityksille altistuvat kansalaiset eivät ole mitään propagandan passiivisia uhreja. Sen sijaan he tulkitsevat median viestejä monimutkaisin ja monipuolisin tavoin. Tästä havainnosta tuli väitöskirjani kulmakivi.

Tajusin nopeasti, että tiedämme vain vähän nyky-Venäjän median vaikutuksista yleisöön. Vaikka uutisten vastaanotosta on loistavia ja vaikutusvaltaisia venäjänkielisiä teoksia, harva tutkija on viimeisen 20 vuoden aikana perehtynyt tähän asiaan, ja heistäkin suurin osa ennen Venäjän ja Ukrainan konfliktia seuranneita tärkeitä muutoksia Venäjän tiedotusvälineissä. Lisäksi poliittisen sitoutumisen vaikutus uutisten vastaanottoon itsevaltaisissa järjestelmissä ylipäättään on suurelta osin jäänyt analyysin ulkopuolelle, vaikka sillä on ratkaiseva merkitys siihen, miten kansalaiset uutisia ymmärtävät. Vain harva mediatutkija sen enempää Venäjällä kuin muissakaan itsevaltaisissa järjestelmissä on tarkastellut, millainen vaikutus uutisten vastaanottoon on kokonaisvaltaisella mediaympäristöllä, jota määrittää valittavissa olevien uutislähteiden suuri määrä ja jossa verkkolähteiden merkitys television vaikutuksen välittäjänä on suuri.

Tämä väitöskirja pyrkii täyttämään nämä aukot. Ensinnäkin sen tavoitteena on kehittää yksityiskohtainen ja ajantasainen teoreettinen työkalu edistämään tutkimusta uutisten vastaanotosta Venäjällä. Toiseksi se ottaa analyysissaan huomioon poliittisen sitoutumisen ja esittää kattavamman selityksen uutisten vastaanotosta autoritaarisissa konteksteissa. Kolmanneksi se tarkastelee tv-uutisten ja verkkomedian yhteisvaikutusta venäläisessä mediaympäristössä.

Tämä väitöskirja perustuu Moskovassa ja Pietarissa tekemiini venäläisten tv-katsojien fokusryhmähaastatteluihin. Paras tapa saada ihmisten arvioita uutisista ja poliittisesta informaatiosta on näyttää heille uutisia, joten rakensin fokusryhmät kolmen *Pervyi kanal* -kanavan uutisjutun ympärille. Valitsin uutisjutut kolmesta tärkeästä tapahtumasta, joita Venäjän televisio käsitteli runsaasti parhaaseen katseluaikaan: Maidanin mielenosoitukset Ukrainan Kiiovassa, kansanäänestykset Itä-Ukrainan Donbassissa sekä Donbassin sotilaallinen konflikti. Ne kaikki olivat venäläisten televisiokanavien keskeisiä aiheita. Uutisjutut edustavat Kremlin näkemysten pääperiaatteita liittyen Venäjän ja Ukrainan väliseen konfliktiin. Ne esittävät mielenosoitukset lännen provosoimina ja järjestäminä sekä kuvaavat konfliktia Ukrainaan leviämässä olevan fasisin uhan ja omatoimisesti järjestäytyneiden kapinallisten välisenä. Kunkin uutisvideon jälkeen kysyin haastateltavilta sen aiheuttamista ensivaikutelmista, tunteista ja uskottavuudesta. Lisäksi kysyin heidän mediankäytöstään yleensä.

Lähestymistapaani ja argumenttiani havainnollistaa tarina yhdestä fokusryhmähaastattelusta. Keskusteltaessa Maidanin mielenosoittajia syyllistävästä uutisjutusta kuusikymppinen mies – kutsukaamme häntä Fjodoriksi – ilmaisi myötätuntonsa hallintoa kohtaan. Hän oli tarkkaavainen ja huomasi, että valtion omistaman *Pervyi kanal*in juttu ei ollut objektiivinen: mielenosoittajia kuvattiin yksinomaan negatiivisesti, juttu oli hyvin tunnepitoinen ja arvolutautunut. Silti tällainen uutisointi oli hänestä oikein, koska vihamielisessä ympäristössä aggressiivinen propaganda on hänestä tarpeen. Koska Fjodor tuki Venäjän hallitusta, hänestä oli oikein motivoida kansalaisten torjuvaa suhtautumista Ukrainan hallitukseen. Hänen näkökulmastaan media on vain keino, jota mikä hyvänsä hallinto käyttää poliittisten tavoitteidensa edistämiseen. Hänen näkemyksensä perustuu kyninisen reaali politiikan narratiiville, joka on ollut Venäjän uutisissa, poliittisissa keskusteluohjelmissa ja venäläisten poliitikoiden lausunnoissa tyypillisesti esiintyvä retorinen trooppi.

Keskusteltaessa Ukrainan armeijan ja Venäjän tukemien taistelijoiden välisiä yhteenottoja käsittelevästä uutisjutusta Fjodorin johtopäätös oli kuitenkin päinvastainen. Hän sanoi, että niin aggressiivista ja epäobjektiivista uutisointia pitäisi välttää, koska sillä on kansalaisyhteiskunnan haitallisia ja heidän hyvinvointiaan heikentäviä vaikutuksia. Näkemyksensä tukena hän hyödynsi muistojaan neuvostoajasta. Hänen mielestään Neuvostoliiton televisio oli rauhallinen ja arvovaltainen, ja sitä käytettiin lähinnä kasvatuksellisiin tarkoituksiin eikä ihmisten mobilisointiin.

Yllätyin ja kysyin Fjodorilta, miten hän sovittaa yhteen nämä vastakkaiset näkemykset. Taisin saattaa hänet kiusalliseen asemaan tästä ilmeisestä ristiriidasta huomauttamalla. Hän vastasi: ”En tiedä. Pitää miettiä.” Tajusin, että nämä käsitykset olivat hänen muistissaan, mutta hän ei paljonkaan ajatellut niitä. Hän ei pyrkinyt ratkaisemaan niiden epä johdonmukaisuuksia. Vaikka hänen näkemyksensä olivat varsin radikaaleja, näytti siltä, että hän ei kiinnittänyt poliittisiin kysymyksiin tarpeeksi huomiota johdonmukaisen maailmankuvan kehittämiseksi.

Vaikka Fjodorin vastaukset vaikuttivat minusta aluksi intuition vastaisilta, ymmärrän nyt, että ne havainnollistavat monia ihmisen muistin ja arvostelukyvyn perusominaisuuksia, jotka on otettava huomioon ymmärtääkseen, miten ihmiset hahmottavat poliittista informaatiota. Tämän hetken psykologiaa hallitsee kognitiivinen lähestymistapa. Se ensinnäkin olettaa, että mieli toimii kuin tietokone, joka koodaa uutta tietoa, tallentaa sen sisäiseen muistiinsa ja hakee sitten käyttääkseen sitä uuden informaation koodaamisen kehyksenä. Uuden tiedon koodaus tyhjistä on hyvin harvinaista, jos edes mahdollista. Toiseksi mieli käyttää henkisiä voimavaroja taloudellisten toimijoiden tavoin strategisesti riippuen ongelman helppoudesta, käytettävissä olevista resursseista, rajoituksista ja odotetuista tuloksista. Kun informaation

syvälinen analysointi vaatii paljon resursseja ja analyysin hyödyt ovat epäselvät, mieli joko tyytyy yksinkertaisimpiin ratkaisuihin tai välttää ajattelemasta koko ongelmaa. Kolmanneksi yksilöt muodostavat johdonmukaisia asenteita asioihin yhdistämällä pisteitä informaation, tiedon ja kokemuksen välillä vain silloin, kun nämä asiat ovat heille henkilökohtaisesti tärkeitä.

Sen sijaan, että esimerkkinä Fjodor olisi uutisia hahmottaakseen koodannut tietoa tyhjäs-
tä, hän turvautui erilaisiin käsityksiin – kyynisen reaalipolitiikan kertomukseen sekä omiin muistoihinsa neuvostoajasta. Hänen mielensä toimi tietojenkäsittelyjärjestelmän tavoin. Hän käytti henkisiä resurssejaan rationaalisen agenttina. Koska hänen mielestään poliittisen tiedon omaksuminen ei voisi vaikuttaa hänen elämänsä tai elitiin päätöksiin, hän luotti uutisten tulkinnassa mieluummin yksinkertaisiin ratkaisuihin kuin syvälliseen analyysiin. Nämä naratiivit olivat helposti saatavilla hänen muististaan, ne tulivat niin sanoakseni selkärangasta. Sen seurauksena hänen tapansa vastaanottaa uutisia oli tilannekohtaista ja ristiriitaista.

Väitöskirjassani asetan tämän kognitiivisen selityksen poliittisten järjestelmien kontekstiin. Tavallisten kansalaisten on vaikea omaksua politiikan monimutkaisia vivahteita sekä kognitiivisten toimintojensa rajoitusten että julkisten asioiden muita tekijöitä, kuten perhettä, työtä ja jokapäiväistä elämää, alhaisemman prioriteetin vuoksi. Useimmat kansalaiset tarvitsevat kannustimia poliittista tietoa hankkiakseen. Heidän tulee ymmärtää, että politiikan logiikan oppimisella voi olla konkreettisia vaikutuksia. He tarvitsevat myös kognitiivisia keinoja auttamaan heitä navigoimaan poliittisen informaation labyrintissa: uskottavina ja arvovaltaisina pidettyjen poliitikkojen, puolueiden ja mediajärjestöjen mielipiteitä. Lisäksi he tarvitsevat mahdollisuuksia hankkia helposti saatavilla olevaa tietoa valtaviiran tiedotusvälineistä.

Autoritaariset poliittiset järjestelmät kyseenalaistavat nämä poliittisen oppimisen edellytykset. Niissä poliittisen osallistumisen kannustimet ovat hyvin heikot. Autoritaariseen hallintoon liittyy rajoitettu tiedotusvälineiden vapaus, vaalien vääräntäminen sekä kilpailun puute vaaleissa, minkä vuoksi poliittisen tiedon hankkiminen kiinnostaa vähemmän. Myös mahdollisuudet hankkia poliittista tietoa ovat rajalliset. Valtiontelevisiolla laatu ja uskottavuus eivät tyydytä kansalaisia. He eivät myöskään ole valmiita käyttämään aikaa ja energiaa vaihtoehtoisten lähteiden etsimiseen ja tutkimiseen. Poliittisen ympäristön tarjoamia kognitiivisia keinoja, jotka voisivat auttaa kansalaisia omaksumaan poliittista tietoa, esimerkiksi puolueiden, poliitikkojen ja toimittajien mielipiteitä, pidetään lisäksi epäluotettavina.

Tämän väitöskirjan heuristiikka perustuu tällaisiin uutisten vastaanoton, poliittisen osallistumisen ja poliittisen hallintojärjestelmän välisiin yhteyksiin. Työ tarkastelee kolmea autoritaarisen poliittisen järjestelmän alaista uutisten vastaanoton eri tasoa.

Ensinnäkin työni auttaa ymmärtämään paremmin, kuinka television katsojat ymmärtävät uutisia ja muodostavat poliittiseen osallistumiseen liittyviä mielipiteitä. Väitän, että nämä prosessit johtavat tietäntyyppiseen uutisten vastaanottoon. Käsitellessään suuria määriä poliittista informaatiota television katsojat prosessoivat niitä parhaansa mukaan käyttäen mahdollisimman helposti saatavilla olevia näkökohtia. Tämän seurauksena heidän ajatuksensa mediasta ja hallinnosta saavat sekä niille kriittisiä että niitä tukevia ulottuvuuksia.

Tämän argumentin kautta osallistun uutisten vastaanottoa autoritaarisissa konteksteissa käsittelevään tieteelliseen keskusteluun. Venäjän ja muiden itsevaltaisten järjestelmien uutisten vastaanottoa käsittelevä tutkimus voidaan jakaa kolmeen ryhmään: 1) Joidenkin tutkijoiden mukaan kansalaiset luottavat uutismediaan. 2) Toisten mukaan kansalaiset eivät luota uutismediaan. 3) Loppujen mukaan kansalaisten suhtautuminen uutismediaan on monista eri syistä johtuen kaksijakoista. Mistä tällaiset erot johtuvat? Mikä on Venäjän kansalaisten kyky ja kiinnostus uutisten kriittisen tulkintaan? Vaikka tutkimusten välillä on suuria eroja

metodologian, tutkimuskysymysten, tutkimusaiheiden ja ajanjaksojen suhteen, väitän, että tämä vaihtelu voi osittain johtua yleisölle luontaisista epävarmuudesta ja ristiriitaisuuksista, jotka johtuvat vähäisestä kiinnostuksesta politiikkaa kohtaan.

Toisaalta osallistun argumentillani median roolia politiikassa autoritaarisissa konteksteissa käsittelevään tieteelliseen keskusteluun. Vaikka autoritaaristen poliittisten järjestelmien liikkumavara voi olla suurempi tai pienempi, ne eivät yleensä juuri kannusta poliittiseen osallistumiseen. Tutkimukseni selvittää joitain tähän liittyviä psykologisia vastaavuuksia. Tällainen uutisten vastaanotto tukee autoritaarisen järjestelmän jatkuvuutta. Vaikka kansalaiset saattavat olla tyytymättömiä elämäänsä autoritaarisissa järjestelmissä, heillä ei ole juuri kannustimia poliittisen informaation käsittelyyn eivätkä he siten myöskään kyseenalaista autoritaarisen järjestelmän jatkuvuutta. Pikemminkin he aidosti kannattavat sitä, sillä heillä ei ole mahdollisuutta johdonmukaisten mielipiteiden ilmaisuun.

Toiseksi työni tutkii television katsojien uutisten luotettavuuden arvioinnin kognitiivista heuristiikkaa. Oletan, että autoritaarisen poliittisen järjestelmän kansalaiset eivät pidä mediaa ja poliittisia instituutioita itsenäisinä tai auktoritatiivisina. Väitän, että tästä epäluottamuksesta seuraa omanlaisensa poliittisen informaation arviointi. Kun poliittinen ympäristö ja mediaympäristö eivät tarjoa poliittisen informaation arvioinnille soveltuvia kognitiivisia keinoja, television katsojat luottavat muihin, uskottavamman oloisiin työkaluihin, kuten maalaisjärkeen ja kulttuurisiin stereotyyppioihin.

Tämän argumentin kautta työni auttaa ymmärtämään tieteellisissä keskusteluissa pitkälti käsittelemätöntä kysymystä: matalan informaation rationaaliteetin (*low-information rationality*) toimimista demokratioiden ulkopuolella. Tutkijoiden mukaan kansalaisten päätelmät politiikasta perustuvat puolueiden agendoihin ja ideologioihin sekä eturyhmien kannanottoihin ja muihin poliittisen ympäristön keskeisiin merkkeihin. Ei ole kuitenkaan selvää, kuinka matalan informaation rationaaliteetti toimii demokratioiden ulkopuolella. Autoritaarisissa yhteyksissä näitä merkkejä tarjoavat poliittiset instituutiot ja mediainstituutiot saavat usein osakseen syvää epäluottamusta. Osoitan, että kansalaiset sopeutuvat tähän ympäristöön tukeutumalla muihin kognitiivisiin keinoihin, jotka tulevat etenkin jokapäiväisestä elämästä ja vaikuttavat luotettavimmilta heikentyneiden instituutioiden kontekstissa.

Kolmanneksi tutkin televisiokatsojien muiden medioiden, niin verkkomedioiden kuin perinteistenkin, käyttöä keskittyen erityisesti heidän mahdollisuuksiinsa hankkia poliittista informaatiota. Useimpien autoritaaristen poliittisten järjestelmien nykyiset mediaympäristöt sisältävät paljon verkkolähteitä. Tämän seurauksena ne käyttävät usein monisyisiä yhtäaikaista suostuttelustrategioita pystyäkseen hallitsemaan medioita. Väitän, että poliittisesti vähemmän aktiivisessa osallistujassa tämä voi aiheuttaa nk. orkestroidun informaatiokuplaefektin (*orchestrated information bubble effect*). Yleisö löytää samankaltaista ja johdonmukaista tietoa monista lähteistä. Kun samanlaista informaatiota löytyy useista eri medioista – kuten televisiosta, uutiskoosteista ja verkkouutisista – he tukeutuvat ilmiöön, jota psykologiassa kutsutaan johdonmukaisuusheuristiikaksi (*consistency heuristic*). Siinä todetaan todennäköisesti todeksi asia, josta lukuisat lähteet ovat yhtä mieltä. Tämän seurauksena tv-uutisten viralliset narratiivit toistuvat ja vahvistuvat verkkomediassa.

Nämä tulokset havainnollistavat hallinnon useiden medioiden kontrollointiin pyrkivän strategian vaikutuksia mediaympäristössä, jossa valittavissa olevia uutislähteitä on paljon. Lisäksi ne osoittavat, kuinka poliittiset ja institutionaaliset tekijät vaikuttavat siihen, miten eri tavoin tietolähteiden lisääntyminen voi vaikuttaa poliittiseen viestintään. Demokratioiden kansalaisten mieltymysten ja mediasisällön algoritmivusteisen suodatuksen välinen

monimutkainen vuorovaikutus korostaa markkinapohjaisten mediajärjestelmien taipumusta muodostaa algoritmeihin perustuvia personoituja informaatiokuplia. Median poliittisen polarisaation ja informaatiokuplien yhtymäkohdat ovat olleet tärkeä tutkimusalue demokraatioissa. Tutkimuskirjallisuutta tästä ilmiöstä autoritaarisissa konteksteissa on kuitenkin vain vähän. Osoitan, että autoritaarisessa poliittisessä järjestelmässä moniin medioihin kohdistuva keskittetty, suora painostus johtaa orkestroidun informaatiokuplaefektin muodostumiseen. Tällainen orkestroitu informaatiokuplaefekti eroaa algoritmeihin ja personointiin perustuvista informaatiokuplista. Se on valtion ylhäältä alaspäin ajama, ja sitä käytetään vahvistamaan valtiojohtoisen television sanomaa kansalaisten yksilöllisten mieltymysten sijaan.

Tämä tutkimus osallistuu moniin median, politiikan ja psykologian risteyskohdissa käyväisiin akateemisiin keskusteluihin. Se tarjoaa kuitenkin myös näkymän Venäjän median, politiikan ja kansalaisten nykytilan tutkimuspohjaiselle pohdinnalle. Tässä tutkimuksessa kehitetyt käsitteelliset työkalut mahdollistavat median roolin kriittisen uudelleenarvioinnin Venäjän yleisen mielipiteen muokkaajana. Tulokseni osoittavat, että Venäjän televisio vaikuttaa varmasti katsojien poliittisiin mielipiteisiin. Vaikutus on kuitenkin lyhytaikainen. Koska heidän osallistumisensa julkisiin asioihin on heikkoa, heillä ei ole tarpeeksi kognitiivisia resursseja omaksua täysin valtio-omisteisen television tarjoamia näkemyksiä. Myös orkestroidun informaatiokuplaefektin vaikutus on hyvin hauras. Koska sen tukena ei ole vahvaa sitoutumista politiikkaan, se tuskin johtaa hallinnon narratiivien sisäistämiseen. Se voi kadota heti, kun monimuotoisempien politiikan ja median lisääntyminen haastaa informaatiotilan homogeenisuuden.

Vaikka tästä tutkimuksesta välittyy synkkä kuva venäläisistä televisiokatsojista, se myös osoittaa kansalaisten kognitiivisen joustavuuden ja sopeutumiskyvyn. Voin olla varovaisen optimistinen venäläisen yleisön tulevaisuudennäkymistä ja kriittisestä arviointikyvystä. Tutkimukseeni osallistuneet käyttäytyvät täysin rationaalisesti, joskaan eivät tarkoituksella, toimiakseen tehokkaasti ympäristössään.

He valitsevat rationaalisen strategian käyttääkseen henkisiä voimavarojaan tavalla, joka antaa heille mahdollisuuden ainakin jonkin verran ymmärtää yhteiskunnallisia asioita. Näin käy, koska julkiset asiat kaikesta huolimatta kiinnostavat heitä ja he tietävät, että politiikalla on vaikutusta heidän elämäänsä. He käyttävät kuitenkin mahdollisimman vähän aikaansa ja vaivaansa poliittisen tiedon hankkimiseen, koska tietävät, että televisiossa käsitellyt asiat ovat heidän ulottumattomissaan. Tämän näkemyksen mukaan he arvioisivat strategiansa uudelleen ja osallistuisivat politiikkaan enemmän, jos sille vain olisi suotuisimmat olosuhteet. Ympäristön pitäisi erityisesti muuttua antamaan heille sellainen käsitys, että heidän henkilökohtainen poliittinen osallistumisensa voisi vaikuttaa politiikan kulkuun. Lisäksi sen pitäisi tarjota luotettavampia kognitiivisia työkaluja poliittisen informaation ymmärtämiseen. Otollisissa olosuhteissa heistä voisi tulla yksi demokratian kulmakivistä: kriittinen ja sitoutunut yleisö.

Englannista suomentanut **Mika Perkiömäki**

M.A. Maxim Alyukovin poliittisen viestinnän alaan kuuluva väitöskirja *Making Sense of the News Under an Electoral Authoritarian Regime: Russian TV Viewers and the Russia-Ukraine Conflict* tarkastettiin maanantaina 17.5.2021 kello 13 Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi professori Stephen Hutchings (University of Manchester) ja kustoksena professori Vladimir Gelman.

Venäläisen luonnonfilosofisen proosan jokigrafia

Mika Perkiömäki

Harva Venäjän ulkopuolella tietää, että Neuvostoliitossa oli vahva ympäristöliike ja että sen johdossa oli arvovaltaisia, kautta maan suosittuja kirjailijoita. Vielä harvempi on kiinnittänyt huomiota siihen, että monet heistä kytivät ympäristöhuolen joen hyvinvointiin. Väitöskirjassani olen tutkinut millaisin tavoin tämä kytkentä syntyy.

Useimmat venäläiset kasvavat joen äärellä. Tähän ”omaan jokeen” muodostuu läpi elämän kantava kiinteä suhde. Jenisein kasvatille Jenisei on aina jotain erityistä, Angaran rannoilla kasvanut kaipaa Obin varrelle muutettuaan kotijoelleen. Suomalaisen järvien kasvatin on vaikea ymmärtää tällaista erityissuhdetta jokeen. Miten joki voi olla niin tärkeä?

Avain venäläiseen jokisuhteeseen piilee maantieteessä. Mennään vaikkapa siperialaiseen Krasnojarskin miljoonakaupunkiin. Sieltä on matkaa Pohjoiselle jäämerelle 1 500 km, Keltaisellemerelle tai Ohotanmerelle etäisyyttä on 2 600 km, Intian valtamerelle tulee 3 700 km, Arabianmerelle 4 000 km. Suurin osa Venäjästä on alueella, jonka maasto on hyvin vaikeakulkuista, ja ilman jokia Siperiassa ei ihmisiä asuisi. Joet tarjoavat ravinnon ja kulkuväylät, elämän. Ja koska Siperian maamassa on valtava, myös joet ovat valtavia, sillä niillä on pitkä matka kuljettavanaan.

Tärkeimmät siperialaiset joet saavat alkunsa Keski-Aasian vuorilta ja laskevat Pohjoiseen jäämereen. Jenisein, Obin, Irtyšin, Angaran ja Lenan rannoille ihmisasutus on keskittynyt. Piirre leimaa koko laajaa Venäjänmaata; sen 25 suurimmasta kaupungista joka ikinen sijaitsee joen rannalla.

Ei ole siis ihme, että joen yhteiskunnalliset ja kulttuuriset merkitykset ovat Venäjällä suuret. Kaikissa kulttuureissa veteen liitetään suuria symbolisia merkityksiä. Yleensä vesi on kaiken olevaisen lähtökohta ja siten usein suorastaan pyhää. Venäjälläkin on pyhät vetensä, Baikal-järvi ja pyhät lähteet. Jokiin pyhiä merkityksiä on liitetty vähemmän. Ehkä joki on kaikessa tärkeydessään ja mahtavuudessaankin jotain liian arkista ollakseen pyhä? Toisin on Egyptissä, jonka pyhän Niilin neuvostoinsinöörit kävivät 1960-luvulla patoamassa ymmärtämättä mitä tekivät.

Tämän pohjalta ei ole yllättävää, että venäläisen kirjallisuuden historiassa joki esiintyy usein. Jo lähes tuhat vuotta sitten ruhtinas Igor vertaili *Laulussa Igorin sotaretkestä* (*Slovo o polku Igoreve*, n. 1185) eri jokia dialogissaan Donets-joen kanssa. Igorin sotaretki tapahtui keskiaikaisen Kiovan Venäjän mailla ja vesillä, niinpä hänen jokiaan ovat suurelta osin nykyisten Valko-Venäjän ja Ukrainan halki virtaavat Don ja Dnepr. Moskovan myöhempi nousu venäläisen kulttuurin keskuksiksi siirsi huomion itäisempiin jokiin, ennen kaikkea Volgalle. ”Äiti-Volgasta” tulikin Venäjän tärkein joki, jota 1700- ja 1800-lukujen vaihteen runoudessa käytettiin Venäjän mahtavuuden symbolina. 1800-luku vahvisti Volga-kuvastoa realistisella esittämisellä: Volgasta tuli yhtäältä idylli, toisaalta karu ”orjuuden ja murheen joki”, alempien yhteiskuntaluokkien representaatio. Volgan lautturit ja heidän tuskansa tunnetaan yhä.

Volgalle kehittyi 1800-luvun jälkipuoliskolla myös venäläinen turismi. Tuolloin joesta kirjoitettiin lukuisia matkakirjoja ja jokimaiseman luonnonkauneutta alettiin arvostaa. Keisarillisen ajan Venäjällä Volgan merkitys kansallisen identiteetin ilmentäjänä sekä keisari-imperiumin osien yhdistäjänä oli tärkeä: Volgan varrella asui lukuisia eri kansallisuuksia. Lisäksi joki oli tärkeä sodan- ja kaupankäynnin reitti itään sekä ortodoksisen ja islamilaisen maailman yhteinen rajapinta.

1900-luku toi Venäjän yhteiskuntaan ennennäkemättömiä mullistuksia, niin myös venäläiseen luontoon. Stalinin Neuvostoliitossa hallitsematon luonto piti kesyttää ihmisen hyötykäyttöön. Joella oli tässä luonnon ja kulttuurin välisessä kamppailussa tärkeä rooli sekä symbolisesti että konkreettisesti. Vesivoimaloiden avulla joet voitiin valjastaa tuottamaan energiaa, ja kirjallisuudessa joen symbolinen arvo modernisaatiolle, taloudelle ja politiikalle alistettuna käyttövoimana oli suuri. Vaikka vesivoiman tuottamiseksi toteutetut jättiläisprojektit eivät aina olleet taloudellisesti järkeviä, niiden symbolinen arvo oli valtava. On varmaankin tuntunut hyvältä sanoa, että me Neuvostoliitossa rakensimme suuremman padon kuin amerikkalaiset.

Stalinin kuoltua uusi johto tuomitsi hänen hirmuvaltansa ja salli vapaamman kulttuurielämän. Yhteiskunta tuli yhä tietoisemmaksi meneillään olleesta ympäristökatastrofista. Suurten jokien varsille rakennettujen vesivoimaloiden patoamien vesien tuottamat tekojärvet olivat hukuttaneet alleen valtavat määrät maata, ihmisasutusta ja villiä luontoa sekä aiheuttaneet nopeita muutoksia ekosysteemeissä. Suunnitelmat yhä suuremmista patoaltaista, yhä massiivisemmista kastelukanavista ja jopa Siperian suurten jokien virtaussuunnan kääntämisestä, ydinpommien avulla, Keski-Aasian kuivien arojen ja aavikoiden kastelemiseksi alkoivat herättää huolta. 1960-luvun alussa alettiin kajota jopa kaikkein pyhimpään: Baikäljärven poikkeuksellisen puhdas vesi haluttiin valjastaa puolustusvoimien käyttöön rakentamalla sinne kaksi erityislaatuista pommikoneen rengasmateriaalia tuottavaa tehdasta. Projekti herätti suurta vastarintaa: lukuisat huomattavat tutkijat ja kirjailijat vastustivat päätöstä, ja heidän ympärilleen syntyi uusi neuvostoliittolainen ympäristöliike, joka pyrki perumaan tehtaiden rakentamisen. Baikalskin tehdas avattiin yhtä kaikki vuonna 1966 ja Selenginskin muutamaa vuotta myöhemmin. Niissä tosin tuotettiin vain ihan tavallisia renkaita, paperia ja selluloosaa sekä ravintohiivaa sioille.

Oma kiinnostukseni jokiin venäläisessä kirjallisuudessa keskittyy juuri näihin aikoihin. Vaikka neuvostojohdon ote kulttuurielämästä jälleen 1960-luvun lopulta alkaen tiukentui ja vaikka yhä uusia vesivoimaloita suunniteltiin, oli yhteiskunnassa tapahtunut peruuttamaton murros, jonka airuina oli Siperiasta kotoisin olevia kirjailijoita. Kirjallisuuskeskeisellä Venäjällä ja Neuvostoliiton säännellyssä yhteiskunnallisessa keskustelussa kirjailijoiden merkitys yleiseen mielipiteeseen oli suuri. Jo vuonna 1960 Neuvostoliiton ministerineuvosto

oli kuvannut maan valtajokia pahoin saastuneiksi, mutta harva luki ministerineuvoston päätöslausemia. Siperialaisten niin sanotun kyläproosan tai luonnonfilosofisen proosan kirjoittajien kirjoja sen sijaan luettiin miljoonittain. Ihmisen ja luonnon välisiin suhteisiin liittyen esiin nousi kolme kirjailijaa, joilla kaikilla oli erityinen suhde jokeen: Viktor Astafjev, Valentin Rasputin ja Sergei Zalygin. Väitöskirjassani olen selvittänyt sitä, millaisia merkityksiä heidän kirjallisiin jokiinsa liittyy.

Näiden maineikkaiden maaseudun miesten proosaa on Venäjällä tutkittu paljon. Astafjevin tiedetään ammentaneen schellingiläisestä luonnonfilosofiasta. Rasputin taas rinnasti siperialaisen luontoympäristön tuhoamisen perinteisen venäläisen elämäntavan katoamiseen. Zalygin oli merkittävä yhteiskunnallinen vaikuttaja, jonka kirjoitukset johtivat joidenkin jokea hyödyntävien modernisaatiotoimien perumiseen.

Vaille huomiota on jäänyt neuvostovenäläisen kyläproosan merkitys länsimaisen ekokriittikin näkökulmasta. Ekokriitikki on 1990-luvulla syntynyt ympäristötietoinen näkökulma ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksen tutkimiseen kirjallisuudessa ja muissa kulttuurin tuotteissa. Alkuaikojen ekokriitikki oli kiinnostunut luontoa kuvaavasta angloamerikkalaisesta tietokirjallisuudesta, mutta 2000-luvun aikana sen näkökulmat ovat moninaistuneet. On muodostunut globaali ekokriittisten suuntausten ylikansallinen verkosto, johon tutkimukseni myöhäisneuvostoliittolaisen kirjallisuuden jokikuvauksista muodostaa uuden risteyskohdan.

Viktor Astafjevin joki oli Jenisei. Sinne sijoittuu hänen vuonna 1976 ilmestynyt kertomuskokoelmansa *Kuningaskala (Tsar-ryba)*, jonka Jenisei on ambivalentti kaiken elämän lähde, mutta myös julma rankaisija. Siitä ei oikein ota selvää, kuuluuko se luonnon vai kulttuurin piiriin. Näenkin Astafjevin Jenisein nämä kaksi maailmaa yhdistävänä siltana.

Valentin Rasputinin joki oli Angara. Rasputinin maine luonnon puolestapuhujana perustuu hänen 1970-luvun fiktiiviselle proosalleen siitä, miten Bratskin vesivoimalan rakentaminen rikkoi Angaran varren asukkaiden ympäristöoikeudenmukaisuutta vastaan. Ympäristöoikeudenmukaisuuden puolestapuhujana Valentin Rasputin oli Brežnevin Neuvostoliitossa vailla vertaa, ja ilman häntä Siperian maaseutuväestön ympäristöongelmista harva Moskovassa olisi kuullut.

Sergei Zalyginin joki oli Ob. Osoitan, miten Zalyginin *Ympäristöromaani*-nimisen romaanin (*Ekologitšeski roman*, 1993) päähenkilön ja valtiiovallan lukuisat väittelyt ja riidat heijastavat Venäjän 1900-luvun ympäristöajattelun kehitystä. Avaan myös molempien osapuolien retoriikkaa jokea hyödyntävien modernisaatioprojektien puolesta ja niitä vastaan. Pitkään tapahtumia läheltä seurannut vesi-insinööriekniikan tohtori Sergei Zalygin on mitä parhain tämän diskurssin muistiinpanija.

Zalygin käsittelee Neuvostoliiton ympäristöongelmia noosfäärin käsitteen kautta. Sen kehitti 1930-luvulla venäläis-ukrainalainen biosfääritutkimuksen uranuurtaja Vladimir Vernadski. Hän viittasi noosfäärillä biosfääriä laajempaan kokonaisuuteen, jossa ihmismieli nähdään maapallon geologiaan pysyvän jäljen jättävänä tekijänä. Vernadskin noosfääri oli aikaansa edellä, ja se onkin 2000-luvun ympäristöhumanistisessa tutkimuksessa yleistyneen antroposeenin käsitteen, ihmisen epookin, keskeinen taustatekijä. Zalyginin mielestä oli tärkeää pitää esillä vernadskilaista maailmankatsomusta seuraavaa kirjallisuutta, jota hän kutsui noosfäärikertomuksiksi. Kyse on aivan samanlaisesta kirjallisuudesta, josta nykypäivän kansainvälinen ekokriittinen tutkimus on kiinnostunut.

Työni esittelee sen otsikossakin olevan käsitteen, jota englanniksi kutsun termillä ”Imagined Riverography”. Suomeksi se voisi käännyä vaikkapa ”kuvitteelliseksi joentieteeksi” tai ”kuvitelluksi jokigrafiaksi”. Käsitteen taustalla on Edward Saidin ajatus kuvitteellisesta

maantieteestä, jolla hän viittaa kuvien, tekstien ja diskurssien tuottamaan tietyn maantieteellisen tilan käsitykseen. Kirjallisuus merkitsee ja kuvittelee jokea tuottaen fyysisen maantieteen kanssa risteäviä tiloja, joista muodostuvaan kokonaisuuteen itse kuvitteellisen joentieteen käsitteellä viittaa. Joki ei siis ole vain sitä mitä se fyysisesti on, vaan myös sitä millaiseksi sen kuvittelemme. Se, joka ei ole koskaan käynyt vaikkapa Ob-joella, voi saada siitä käsityksen vain sen kautta, miten siitä kerrotaan. Lisäksi nämä kertomukset vaikuttavat myös paljasjalkaisen obilaisen käsitykseen joesta. Väitöstutkimuksessani olen ennen kaikkea selvittänyt Astafjevin, Rasputinin ja Zalyginin autobiografisen ja luonnonfilosofisen tuotannon kuvittelemaa jokigrafiaa.

Vaikka aineistoni on pääasiassa kirjoitettu neuvostoaikana, on se edelleen ajankohtaista, sillä uusien venäläinen kirjallisuus viittaa siihen käsitellessään Siperian jokiin liittyviä ympäristökysymyksiä. Työni johtopäätöksissä esittelen, miten Roman Sentšinin ja Mihail Tarkovskin 2010-luvun kirjat käyttävät hyväkseen Astafjevin sekä erityisesti Rasputinin tunnettuja tekstejä ja persoonia. Tarvetta heidän jokiesitystensä kierrättämiselle on, sillä esimerkiksi Bogutšanyssa rakennettiin paikallisväestön vastustuksesta huolimatta hiljattain loppuun neuvostoaikana kesken jäänyt Angara-joen patoava vesivoimalaitos.

Venäjän syrjäseudun ihmisen oikeus hyvään elinympäristöön on viime vuosina ollut esillä myös esimerkiksi silloin, kun Moskovan jätteitä varten alettiin rakentaa suurta kaatopaikkaa kauas pohjoiseen Arkangelin alueelle Šijesiin. Tuon suunnitelman ruohonjuuritason vastarinta onnistui kaatamaan.

Fiktiivisen kirjallisuuden lisäksi myös 1900-luvun lopun neuvostotiede käsitteli ihmisen ja luonnon suhdetta osin samankaltaisesti länsimaisen tutkimuksen kanssa. Väitöskirjassani tarkastelen akateemikko Dmitri Lihatšovin 1970-luvulla esittelemää kulttuurin ekologian käsitettä, joka on joiltakin osin päällekkäinen länsimaaisessa tieteessä tunnetun kulttuuriekolgian kanssa. Lihatšovin kulttuurin ekologian keskeinen ajatus on, että ekologian tieteenä ei pitäisi keskittyä vain luontoympäristöjen hyvinvointiin vaan myös ihmiskulttuurien suojeluun. Näin siksi, että Lihatšovin mielestä luontoa ja kulttuuria ei voi erottaa toisistaan.

Vaikka Zalyginin, Astafjevin ja Rasputinin huoli venäläisestä luonnosta oli kotoperäistä ja heidän tapansa esittää jokea oli omaperäistä, he ovat osa laajempaa ympäristöliikettä. Paljon ympäristöongelmien yllärajoista luonteesta kertoo se, että ympäristöoikeudenmukaisuuteen, ihmisen rooliin maapallon muokkaajana ja luonnon hyvinvointiin liittyvät kysymykset nousivat kirjallisuudessa pintaan samaan aikaan ja samankaltaisesti niin länsimaissa kuin rautaesiripun toisella puolella Neuvostoliitossa. Näin siitä huolimatta, että neuvostoajan venäläisen luonnonfilosofisen proosan takana oli luonteeltaan konservatiivis-nationalistinen ideologia, kun taas kansainvälinen ympäristötietoisuus liitetään yleensä liberalismiin ja internationalismiin.

Huoli ympäristön tilasta oli ja on yhteinen.

FM Mika Perkiömäen venäjän kielen ja kulttuurin alaan kuuluva väitöskirja *Imagined Riverography of Late Twentieth-Century Russian Prose* tarkastettiin julkisesti perjantaina 27.8.2021 kello 15 alkaen Tampereen yliopiston informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi Associate Professor Alexander Hugh Brookes (Memorial University of Newfoundland, Kanada) ja kustoksena professori emerita Arja Rosenholm.

Rakkaudenosoitus suvulle

Maria Stepanova: *Muistin muistolle. Romanssi.* Suom. Mika Pylsy. Helsinki: Siltala, 2020. 446 s. ISBN 978-952-234-575-2.

Maria Stepanovan *Muistin muistolle. Romanssi* (alkuteos *Pamjati pamjati. Romans*, 2017) on poikkeuksellinen teos, joka on herättänyt suurta vastakaikua niin Venäjällä kuin muuallakin. Sitä on pidetty yhtenä tärkeimmistä viime vuosina julkaistuista venäjänkielisistä teoksista ja sen tyyliä on keuhuttu sensuelliksi, runolliseksi ja elegantiksi. Stepanovalle myönnettiin teoksesta vuonna 2018 Venäjän tärkeimpiin kuuluva *Bolšaja kniga* -kirjallisuuspalkinto sekä muun muassa vuoden 2020 Brücke Berlin -palkinto 2020 (yhdessä kääntäjä Olga Radetzkajan kanssa), joka jaetaan merkittäväälle keski- ja itäeurooppalaisen nykykirjallisuuden teoksen käännökselle. Kirjan menestys kertoo valtavasta kiinnostuksesta nyky-Venäjää ja sen lähimenneisyyttä käsittelevää kaunokirjallisuutta kohtaan. *Muistin muistolle* on samanaikaisesti syvälinen, ajatuksia herättävä analyysi nyky maailman muistikulttuurista sekä koskettava, lukijan mukanaan vievä omaelämäkerrallinen teos. Teoksen suomenkielinen laitos, joka on ilmestynyt Mika Pylsyn kääntämänä, välittää hienosti tekstin kaunist ja omintakeista tyyliä.

Maria Mihailovna Stepanova tunnetaan paitsi runoilijana, esseistinä ja Colta.ru-nettilehden päätoimittajana, myös aktiivisena yhteiskunnallisena keskustelijana. Hän syntyi Moskovassa 1972 ja valmistui Gorkin kirjallisuusinstituutista 1995. Ennen *Muistin muistolle* -teosta hän on julkaissut useita runokokoelmia sekä kaksi esseekokoelmaa. Stepanovalle on myönnetty useita kirjallisuuspalkintoja, ja hänen tekstejään on käännetty monille kielille. *Muistin muistolle* (MM) on hänen ensimmäinen laaja proosateoksensa. Muistelu, erityisesti oman suvun vaiheiden muistelu, on ollut tärkeä osa kirjailijan elämää lapsuudesta saakka. Luvussa ”Aloittamisesta” hän kertoo, kuinka ajatus kirjoittaa kirja sukuhistoriasta syntyi ensimmäisen kerran kymmenvuotiaana ja siitä lähtien ”kaiken muistaminen” (MM, 24) on ollut Stepanovalle miltei elinikäinen tehtävä. Ensimmäiset vaka-

vat yritykset kirjoittaa kirja johtivat kuitenkin umpikujaan: ”Kun ryhdyin muistelemaan tosisani, kävi nopeasti selväksi, ettei minulle ollut kertynyt mitään. Vanhojen valokuvien ääressä vietetyistä illoista ei ollut säilynyt päivämääriä, ei tietoja, eikä edes minkäänlaisia sukulaisuussuhteiden kaavioita: kuka on kenenkin veli tai veljenpoika.” (MM, 35). Tiedot suvun vaiheista perustuivat enimmäkseen äidin ja sukulaisten kertomiin tarinoihin ja anekdootteihin kauan sitten edesmenneistä sukulaisista sekä vanhoihin valokuviiin, onnittelukortteihin ja sekalaisiin muistoesineisiin. Niinpä kirjan kirjoittaminen alkoi tuntua mahdottomalta. Ehkä juuri siksi, ”perheestäni kertova kirja kertookin jostain aivan muusta. Luultavasti muistin rakenteesta ja siitä, mitä se minulta haluaa” (MM, 39). Teos on harvinaisen henkilökohtainen rakkaudenosoitus omalle suvulle (ja siksi se on ”romanssi”), tunnustus niille, jotka ovat jääneet historian suuressa kertomuksessa näkymättömiin, mutta joiden ansiosta tekijä tuntee olevansa ”(...) selviytyjä ja tahaton edunsaaja, ihmeen kaupalla syntynyt ja päivänvaloon astunut” (MM, 78).

Teos avaa kiinnostavia näkökulmia nykyiseen muisti- ja muistelubuumiin ja siihen, mitä tapahtuu, kun edellisten sukupolvien kantama välitön muistitieto vähitellen katoaa ja siirrytään muistin jälkeiseen aikaan. Kiinnostavaa ja poikkeuksellista Stepanovan teoksessa on, kuinka monipuolisesti, mutta samalla omakohtaisesti, se lähestyy muistin ja muistamisen ongelmaa. *Muistin muistolle* ei kuitenkaan taivu helposti perinteisiin omaelämäkerran tai muistelun lajimääritelmiin. Kirjan kolme osaa jakautuvat lukuihin, jotka koostuvat kirjailijan esseistisistä pohdinnoista ja omaelämäkerrallisista muisteloista, sekä ”epäluvuista”, jotka sisältävät otteita edesmenneiden sukulaisten ja perheenjäsenten kirjoittamista kirjeistä, postikorteista ja päiväkirjoista eri aikakausilta. Teksti sisältää valtavan määrän viittauksia kirjailijoihin, taiteilijoihin ja näiden teoksiin sekä kulttuuriteoreetikoihin (mm. Marina Tsvetajeva, Boris Pasternak, W.G. Sebald, Roland Barthes, Susan Sontag ym. ym.) olematta kuitenkaan kuiva tai etäännyttävä: jokainen viittaukseen, elämäntarinaa ja teokseen tuntuu sisältyvän jokin omakohtainen,

kirjoittajalle tärkeä tunneside tai oivallus, johon lukija pystyy samastumaan. Teoksen genreä voisi luonnehtia dokumentaariseksi fiktioksi, esseistiseksi muistelmateokseksi, tai muistelmalliseksi romaaniksi.

Stepanovan teos tarjoaa lukuisia kiinnostavia teemoja, mutta nostan tässä niistä esiin muutamia tärkeimpiä, joista yksi on se, miten paikat säilyttävät ja välittävät muistia. Stepanova kuvaa kuinka kirjaa kirjoittaessaan hän matkustaa Venäjällä ja Euroopassa paikkoihin, joissa menneisyys ”elää” ja on läsnä, tai joissa hänen sukunsa jäsenet ovat aikoinaan eläneet. Pyöräily Berliinissä, ”kaupungissa, jonka oma historia oli haava, jolle se ei suostunut kasvattamaan peitteeseen unohduksen vaaleanpunaista ihoa”, muistuttaa Stepanovaa siitä, kuinka tuossa samassa kaupungissa 5.5.1936 ”osalta kaupunkilaisista [lue: juutalaisilta] kiellettiin polkupyörän käyttö (MM, 98–99). Eri paikoissa matkustaessaan hän etsii yhteyttä edesmenneisiin sukulaisiin. Pariisissa hän haluaa vierailta samoissa paikoissa kuin isoisoäitinsä Sarra Ginzburg tämän asuessa siellä nuorena lääkäriopiskelijana 1900-luvun alussa: ”Toisin sanoen historian nahkoihin oli sananmukaisesti mahdollista päästä: viettää yö tai pari samassa paikassa kuin nuori Sarra, saman katon alla hänen kanssaan” (MM, 366). Matkustaminen on merkki tarpeesta löytää konkreettisia jälkiä, tuntemuksia ja muistumia menneisyydestä: ”Siirtyessäni paikasta toiseen, arkistosta arkistoon, kadulta kadulle, jolla he olivat joskus kävelleet, tarkoitukseni oli osua heidän kanssaan yhteen ja muistaa jotakin vastoin kaikkia odotuksia” (MM, 365).

Toinen tärkeä teema liittyy juutalaisuuden historiaan ja holokaustiin. Stepanova sisällyttää tekstiinsä tunnettujen juutalaisten taiteilijoiden, mm. runoilija Osip Mandelštamin ja taiteilija Charlotte Salomonin, elämäntarinoita ja kohtaloita. Salomon, jolle on omistettu kokonainen luku, tuhoitti Auschwitzissa vuonna 1943. Hänet tapettiin kaasukammiossa 26-vuotiaana hänen ollessaan kolmannella kuulla raskaana. Tämänkaltaisiin elämäntarinoihin liittyy ylivoimainen ”[v]aistomainen kauhu ja sääli, joka huumaa meidät saadessamme tällaisen tiedon” (MM, 227). Stepanovan oma juutalainen sukuhistoria ei kietoudu vain Venäjän ja Neuvostoliiton historiaan, vaan myös eurooppalaisen juutalaisuuden historiaan. Juutalaisuuteen liittyy jokin tuntematon, ”muinainen kauhu”, jota ei pysty selittämään: ”Minä olin kahdeksanvuotias, kun minulle kerrottiin Mandelštamista, ja seitsemän, kun minulle selitettiin, että *me-olemme-juutalaisia*. Mutta musta aukko sen kohdalla mitä ei

kerrottu – ehkä koska he eivät tieneet itsekään – oli vanhempaa perua kuin mikään selitys tai esimerkki.” (MM, 338–339). Kirjaansa varten Stepanova matkustaa Washingtonin holokaustimuseoon, jossa hän tapaa historioitsijan, jonka kanssa keskustele. Kun hän kuulee mistä Stepanova kirjoittaa, hän toteaa: ”Aivan, hän sanoi, se on niitä kirjoja, joissa kirjailija matkustelee ympäri maailmaa ja etsii omia juuriaan, sellaisia on nykyään paljon. Niin, minä vastasin, ja nyt tulee vielä yksi.” (MM, 339). Muistin muistolle on kuitenkin ainutlaatuinen venäläisessä nykykirjallisuudessa, jossa ei loppujen lopuksi ole juurikaan ilmestynyt sellaisia kirjoja kuin Stepanovan (ks. Oborin, Lev: ”Pamjati pamjati” Marii Stepanovoi. O tšem na samom dele odna iz važneiših knig napisannyh v 2017 godu na russkom jazыke. *Meduza* 28.12.2017).

Kolmas teema, joka kulkee *Muistin muistolle* -teoksen läpi sitä jäsentävänä pohjavirtauksena, on ”se levoton, itsepintainen menneisyyden korostus”, ”erityislaatuinen lumoutuminen – alinomainen näkökulma, joka takaa menneisyyden läsnäolon nykyisyydessä”, ja jonka Stepanova itsessään tunnistaa (MM, 84–85). Tätä erityislaatuista menneisyydestä lumoutumista Stepanova nimittää käsitteellä jälkimuisti (*postmemory*), jonka hän on lainannut yhdysvaltalaiselta kirjallisuuden- ja holokaustin tutkijalta, Marianne Hirschiltä. Jälkimuisti-käsitteellä Hirsch kuvaa sitä, miten traumaattisia tapahtumia kokeneiden sukupolvien jälkeläisten omat kokemukset jäävät sivuun, kun he kasvavat ”kaikkien mielevän perinnöllisen muistin ikeen alla, itseä ja omaa tajuntaa edeltävien narratiivien varassa” (MM, 83). Stepanovalle jälkimuisti on lähestymistapa, joka ei liity vain menneeseen, vaan jäsentää nykyisyyttä: ”se tekee menneisyyden läsnäolosta jokapäiväisyyden avaimen” (MM, 86). Jälkimuistin yhteys menneeseen ei siis synny tapahtumien ja kokemusten ”suorasta” muistamisesta vaan mielikuvituksen, kokemusten heijastamisen ja luovan ajattelun kautta. Hirschin tutkimuksissa käsite liittyy eurooppalaiseen juutalaisuuden historiaan, holokaustiin ja tarpeeseen säilyttää ja vahvistaa sen muistoa. Stepanova näkee jälkimuistin vaikutuspiirin ulottuvan kuitenkin paljon laajemmalle: ”Sen takia, että 1900-luvun historia sirotteli anteliaasti ympäri maailmaa katastrofaalisten muutosten pesäkkeitä, ... suuri osa nykyisin elossa olevista ihmisistä voi pitää itseään tavalla tai toisella selviytyjinä, traumaattisen siirtymän lopputuloksena, sen uhreina ja jälkeläisinä, joilla on mitä muistella ja herättää henkiin tämän päivän kustannuksella.” (MM, 87). Jälkimuisti kuvaa myös nyky maailman

suhtautumista historiaan ja menneisyyteen: menneisyys on ”raaka-ainetta”, jota muokataan ja muutetaan rajaamalla, siirtämällä pois asiayhteydestä tai osaksi omia tarkoituksiperiä hyödyntävää narratiivia. Stepanovan mukaan Venäjä erityisesti ja ”hieman ennen muita” on ollut ”paikoiltaan nyrjähtäneen muistin aluetta”: ”Kahdentuvat, kolmentuvat, täplinä väreilevät toisistaan poikkeavat versiot siitä, mitä meille tapahtui viime-

sen sadan vuoden aikana, varjostavat nykyaikaa läpinäkymättömän paperikerroksen lailla.” (MM, 89). Tähän ajatukseen on helppo yhtyä. Muistin muistolle luo uutta muistia ja versiota siitä, miten ymmärtää lähihistoriaa, menneisyyttä ja itseään muistin jälkeisenä aikana.

Marja Sorvari

Idän ääri

Kai Myrberg: *Pohjois-Koreassa vain porsaat ovat onnellisia*. Helsinki: Minerva, 2021. 440 s. ISBN 978-952-375-221-4.

Pohjois-Korea on maailman suljetuimpia yhteiskuntia. Vaikka se ei liene turistille kaikkein vaarallisin paikka, sinne matkustaminenkin on aikamoista ekstreemiä. Kai Myrberg on matkan tehnyt ja lukenut tuosta maasta kaiken, mitä on käsiinsä saanut. Tuloksena on tuhti tietokirja, jota suomenkielinen lukija voi käyttää miltei hakuteoksen tapaan. Myrberg taitaa nimittää kirjaa matkakirjan ja tietokirjan yhdistelmäksi, mutta tätä teosta ei kannata raahata salkussa Pohjois-Koreaan. Kysymys ei ole painosta vaan sisällöstä.

Myrberg huomaa matkallaan Pohjois-Korean tarjoavan turistille loputtomia näytöksiä, niinpä hänkin jakaa kirjansa kolmeen näytökseen ja tusinaan kohtauksia. Kun turistille järjestetyn teatterin tarkoituksena on absurdin ja surullisen todellisuuden peittäminen, Myrbergin tavoite on päinvastainen: yhtään kulissia ei jätetä kääntämättä.

Ensimmäinen näytös käsittelee Kim Il Sungin aikaa. Siinä käydään perin pohjin läpi ”Suuren Marsalkan” sekä todellinen että fiktiivinen ura. Stalinististen puhdistusten avulla tämä neuvostomarmejan kapteeni raivaa tieltään poliittiset kilpailijansa ja saavuttaa absoluuttisen vallan. Kimin aloittama Korean sota kuuluu kylmän sodan kuumempaan puoleen ja tuon ajan suuriin katastrofeihin. Rintama vyöryi Korean niemimaan yli päästä päähän. Lopulta kuolleita oli yhteensä kolme miljoonaa, suurin osa korealaisia, mutta lisäksi satoja tuhansia kiinalaisia ja YK-joukkojen sotilaita sekä kymmeniä tuhansia amerikkalaisia. Lopulta sota päättyi miltei samoihin rajoihin kuin mistä oli aloitettu.

Sisäisesti Pohjois-Korea oli vuodesta 1945 aina Korean sodan loppumiseen aika samankaltainen kuin Itä-Euroopan sosialistimaat. Vähitellen Kimin kontrollijärjestelmä ja väkivaltakoneisto ylitti kuitenkin jopa Stalinin ajan Neuvostoliiton kauhutarinat. Kim löysi keksittyjä syntipukkeja sodan aiheuttajiksi ja nämä sitten eliminoitiin armotta näytösoikeudenkäynneissä. Myrberg toteaa, että 1960-luvulle siirryttäessä Pohjois-Koreasta oli muodostunut Kimien perhemafian johtama diktatuuri, jollaisena se edelleen toimii 2020-luvulla.

Suuren marsalkan aikakausi oli pitkä ja päättyi kuolemaan vasta 1994. Johtajan kultti oli kasvanut vuosi vuodelta. Ideologiseksi perustaksi oli luotu *Juche*-aate, joka nosti marsalkan ajattelun marxismi-leninismiin ohi. Marsalkka oli suurin klassikko, jonka olemus tunkeutui jokaisen pohjoiskorealaisen rintapieleen tyrkättyinä pakollisena pinssinä, massiivisina kirjan tekeleinä ja loputtomina potretteina. Luotiin absurdia pyhimystarinaa ja pystytettiin jättimäisiä pronssipatsaita. Marx ja Engels, jotka olivat jo pyöriineet haudoissaan pidempään kuin Lenin mausoleumissaan, siirrettiin kuvissa sivummalle.

Marx ja Engels haaveilivat aikoinaan siirtymisestä vapauden valtakuntaan, jossa ihmiset on vapautettu taloudellisten välttämättömyyksien ja eriarvoisuuden kahleista toteuttamaan omia pyrkimyksiään. Miten heidän kuviensa alla päädyttiin niin moniin ilmeisiin despotioihin? Itse asiassa vastaus on jollakin tasolla selvä: kysymys on politiikasta, valtiosta ja valtiollisen vallan rajoista. Yhden puolueen johtamisessa maissa demokratian tai oikeusvaltion kaltaisia rajoituksia ei ole. Pohjois-Korea on edelleen ”olemassa olevaa sosialismia” ja kenties kaikkein varoittavin esimerkki. Tuossa yhteiskunnassa ihmisten elämää ei rajoita vain taloudellinen niukkuus ja suuri eriarvoisuus, vaan myös kaikkia elämänpiirejä

koskeva kontrolli. Leninistinen kaaderivalta ei salli erimielisyyksiä ja eliitti elää omaa etuoikeutettua elämäänsä täydentäen itse itseään. Tämä luo pahimmillaan Pohjois-Korean kaltaisen todellisuuden, jossa eliitin sisäiset valtataistelut ovat Caligulaa tai Macbethiä. Myrbergin kirja kertoo tästä puolesta monta kauhutarinaa.

Juche-aatteessa olennaista on omavaraisuus ja itsesääteily. Tämä oli paradoksaalista: koko Kim Il Sungin aika perustui joko Neuvostoliitolta tai Kiinalta saatuun taloudelliseen tukeen. Kumpikaan suurvalta ei halunnut luopua Pohjois-Korean tukemisesta, koska maata tarvittiin kilpenä Etelä-Koreaa ja Yhdysvaltoja vastaan. Käytännössä Kimin ulkopoliittika tasapainoili riitaisten sosialististen suurvaltojen välimaastossa. Tukea saatiin myös Kiinasta, mutta teollisuuden energia ja koneet joko Neuvostoliitosta tai Itä-Euroopan sosialistimaista. Kun Neuvostoliitto sitten hajosi, apu loppui, Pohjois-Korean koneet pysähtyivät ja koko yhteiskunta ajautui kohti nälänhätää. Jos Kim Il Sungin aika oli arjessa ollut niukkaa ja muistuttanut lähinnä Kiinan rautaisen riisikulhon aikakautta, Kim Jong Ilin aika alkaa täyden katastrofin merkeissä.

Pohjois-Korean talous oli kuitenkin johtanut suuriin ongelmiin jo Suuren Marsalkan aikana. *Juche*-aate oli nostanut ideologian ja kurin materiaalistien seikkojen yläpuolelle. Suunnitelmatalouden perustavat rakenteelliset ongelmat, jotka liittyvät kulutustavaroiden tuotantoon ja maatalouteen, jähmettivät Pohjois-Korean talouskehityksen viimeistään 1970-luvulta lähtien. Reformoinnin tai ongelmien tunnistamisen sijaan lisättiin keskitettyjä määräyksiä ja suunnitelmatalouden ongelmat vietiin jonkinlaiseen ääripäähän. Neuvostoliiton stahovilaisuutta imitoitiin *chollima*-liikkellä, mutta minkäänlaisia markkinoita ei talouteen uskallettu tuoda. Lopulta maatalouden sadot hupenivat ja infrastruktuurikin romahti. Ei ollut unkarilaisia markkinasosialismin elementtejä, ei perestroikan alkeita, puhumattakaan Dengin talousuudistuksista. Myrbergin kirjan toinen näytös onkin otsikoitu ”Pohjois-Korean stalinismi osoittautuu utopiaksi” ja se on kolkkoa luettavaa. Absurdus vain lisääntyy, kun johtajien sankaritarinat alkavat saada raamatulliset mittasuhteet. On puhdasta rotua ja pyhiä vuoria. Kulissitkin horjuvat. Myrberg vieraillee pohjoiskorealaisella maatilalla, jossa ei ollut maatalouskoneita, peltoja eikä eläimiä. Talous on – Myrberg kiteyttää – marsalkka Kim Il Sungin erehdys.

Kim Jong Ilillä ei ollut isänsä sota-ansioita, eikä ilmeisesti erityisesti mitään muitakaan. Hänestä kuitenkin tehtiin ensin puolueen pää-

sihteeri ja sitten kansallisen turvallisuuskomitean puheenjohtaja. Hänen aikanaan yhteiskunnan militarisointi lisääntyi. ”Armeija on puolue, kansa ja valtio” julistetaan. Mutta Kim Jong Ilin kauden alun karmeasta nälänhädästä päästään eroon – jälleen hyvin paradoksaalisesti – pääasiassa kansainvälisen avun turvin. Apua toimittivat niin Punainen risti ja YK kuin Yhdysvallat, Etelä-Korea, Japani ja Kiinakin, mutta vasta 2000-luvun alussa nälänhätä taittui aliravitsemukseksi. Etelä-Korean päivänpaistepoliittika alkaa uuden vuosituhannen alussa olla pääosassa. Samaan aikaan sotilaallista jännitettä lievennetään niin sanotuissa kuuden maan neuvotteluissa. Kim Jong Il joutuu antamaan myös periksi toritaloudelle, mutta toimivia taloudellisia rakenteita ei ole saatu tähän päivään mennessä luotua.

Pohjois-Korean 1990-luvun nälänhätä ja kriisi ei kaikesta huolimatta johtanut järjestelmän romahtamiseen. Myrberg selittää tätä yhteiskunnan poikkeuksellisella sulkeutuneisuudella. Köyhän maan ankeassa arjessa kampaileva väestön valtaosa ei yksinkertaisesti hahmottanut maansa asemaa maailman parialuokan diktatuurina eikä tiennyt tarkkaan sen paremmin eliitin etuoikeuksia kuin Etelä-Korean taloudellista etumatkaakaan. Teloitusten ja leirien pelko nosti myös vastarinnan kynnyksen korkealle.

Kirjan kolmas näytös ulottuu nykypäivään saakka. Se on otsikoitu miltei runollisesti ”Pjongjangin hämärtyvä ilta – Pohjois-Korean tulevaisuus”. Siinä on ruorissa kolmas sukupolvi: Kim Jong Un, ”Suurenmoinen Toveri”. Hänen aikanaan kauppa on kehittynyt ja ensimmäistä kertaa yhteiskuntaan on ilmaantunut jonkinlainen keskiluokka, mutta sekä teollisuuden että maatalouden kehitys sakkaa edelleen. Energian ja raaka-aineiden pula vaivaa teollisuutta ja maataloudesta puuttuvat koneet ja lannoitteet. Pohjois-Korean kokeet ydinaseilla ja ballistisilla ohjuksilla ovat johtaneet tiukkoihin talouspakotteisiin. Kiina on ainoa kauppakumppani ja tukija, mutta edes nämä suhteet eivät ole ongelmattomia. Tietoyhteiskunnan kehitys uhkaa tuoda kansainväliset informaatiovirrat tavallisten kansalaisten ulottuville, vaikka kontrolli on edelleen massiivista.

Kirjan lopuksi Myrberg keskusteleee tulevaisuuden skenaarioista. Hän pitää todennäköisenä, että muutoksen vyöry alkaa maan sisästä. Johtajan vaihdos voi päättyä vain minimaaliseen siirtoon suvun sisällä, jos esimerkiksi Kim Jong Unin sisar Kim Yo Jong ottaisi vallan pelastaakseen Kimien klaanin valta-aseman. Mutta radikaalimpiakin skenaarioita maan hajoamiselle on esitetty: 1) maan johdon sisäiset yhteenotot, 2)

spontaani kansannousu, 3) Kiinassa tapahtuvien levottomuuksien leviäminen Pohjois-Koreaan ja 4) sota USA:n tai Etelä-Korean kanssa. Näitä vaihtoehtoja Myrberg tarkastelee konkreettisesti, jalat maassa erilaisia vaihtoehtoisia kehityskulkuja ja yhdistelmiä pohdiskellen, ilman suurta paatosta. Yhden skenaarion olisin taipuvainen lisäämään: jos Pohjois-Korea ajautuu joko sisäiseen tai ulkoiseen vakavaan kriisiin, Kiina saattaa miehittää koko maan ja vaihtaa johdon. Koreoiden yhdistyminen nykyisessä kylmää sotaa lähenevässä tilanteessa ei näytä kovin uskottavalta.

Ylipäätään Myrbergin kirja on tervejärkistä ja huolellista selontekoa. Alussa on lyhyt yleis-

katsaus Pohjois-Korean kehityksen erilaisiin vaiheisiin. Näitä sitten avataan seikkaperäisesti kolmessa näytöksessä. Pedagogisesta alusta huolimatta kirja on rakenteellisesti jonkin verran vaatava. Päärakenteen sisällä kulkee nimittäin monia teemoja, joita syvennetään pitkin matkaa ilman kronologista järjestystä. Toisaalta kirjan ilmeinen vahvuus on sen laaja-alaisuus ja temaatinen syvyys. Lukija saa varsin yksityiskohtaisen kuvan niin Pohjois-Korean taloudesta kuin ulko- ja sisäpolitiikastakin. Erityinen ansio on riittävän tarkka kuvaus ideologian absurdisuudesta ja arjen ahtaudesta.

Markku Kivinen

Venäjän lastensuojelureformin ideaalit ja käytännöt

Meri Kulmala, Maija Jäppinen, Anna Tarasenko & Anna Pivovarova: *Reforming child welfare in the post-Soviet space. Institutional change in Russia.* London & New York: Routledge, 2021. 236 s. ISBN 9781003024316.

2010-luvulla Venäjällä käynnistettiin lastensuojelureformi, jonka tavoitteena on purkaa laitostasumiseen perustuvaa lastenkotijärjestelmää sekä kehittää sijaisperhejärjestelmää ja syntymäperheiden saamia tukipalveluita. Käytännössä Neuvostoliiton ajoilta peräisin olevia isoja ja usein eristyksessä olevia lastensuojelulaitoksia on haluttu tehdä tarpeettomiksi sijoittamalla lapsia sijaisperheisiin sekä kotimaisen adoption kautta. Lisäksi isoja yksiköitä on pyritty muuttamaan pienemmiksi ja kodinomaisiksi. Kuvattu kehitys noudattaa globaaleja deinstitutionalisation trendejä, mikä tarkoittaa isojen laitosten purkua ja niiden korvaamista vaihtoehtoisilla sekä ihmisten arkea lähellä olevilla palveluilla, jotka edistävät ihmisoikeuksien toteutumista ja tukevat yksilöiden autonomiaa. Lastensuojelureformin taustalla on ideaali siitä, että jokaisella lapsella on oikeus kasvaa perheessä.

Edellä kuvatun kehityksen taustalla on monia tekijöitä, joista mainittakoon Neuvostoliiton romahtaminen ja sitä seuranneet talousuudistukset 1990-luvulla, jotka johtivat köyhyyden, päihteidenkäytön ja työttömyyden lisääntymiseen ja sitä kautta huoltajien huolenpitoa vaille jääneiden lasten määrän kasvuun. 2000-luvulla

väestön vähenemistä kuvattiin poliittisissa diskursseissa demografiseksi kriisiksi ja korostettiin perhekeskeisiä arvoja. Lisäksi talouskasvun myötä sijoitukset perhepolitiikkaan kasvoivat kun taas Venäjän kansainväliset suhteet kriisiytyivät, minkä vuoksi kotimainen adoptio asetettiin ensisijaiseksi ulkomaisen adoption sijaan.

Lastensuojelureformista tuli yksi valtionjohdon prioriteeteista ja sitä alettiin viemään läpi laajassa mittakaavassa koko maassa nopealla aikataululla. Näin ollen huolimatta taustalla olevista ideaaleista sekä poliittisella ja hallinnollisella tasolla tehdyistä suunnitelmista, laitossijoitusten perintö ja autoritaarinen hallinto ovat johtaneet siihen, että reformi on tuottanut monia jännitteitä ja tarkoittamattomia seurauksia.

Teoksessa tarkastellaan monipuolisesti reformin toteutumista käytännössä, ja se jakautuu johdannon ja johtopäätösten lisäksi neljään osaan, joissa reformia tarkastellaan tilastojen ja median representaatioiden, valtiollisten instituutioiden, kansalaisjärjestöjen, sijaisperheiden ja syntymäperheiden sekä huostaanotettujen lasten ja nuorten näkökulmista. Johdannossa kuvataan laajasti lastensuojelureformin yhteiskunnallista, poliittista ja ideologista kontekstia sekä avataan teemaan liittyviä keskeisiä käsitteitä. Lisäksi esitellään Venäjällä omaksuttuja lastensuojelun ja sijaishuollon käytäntöjä sekä niiden suhdetta kansainvälisiin trendeihin. Kirjan muissa osissa pureudutaan syvällisesti reformin toteuttamiseen eri toimijoiden näkökulmasta erilaisten

tutkimusaineistojen ja analyysimenetelmien avulla. Lopussa esitetään erilaisia syitä reformin läpiviemisen vaikeuksille ja esitetään kehittämiss ehdotuksia.

Teoksessa esitettyjen tutkimustulosten mukaan vain osa reformin tavoitteita on toteutunut ja muutokset vasta aluillaan. Kehittäminen on hankalaa ja keskittyminen tiettyihin osa-alueisiin tarkoittaa sitä, että toiset osa-alueet jäävät huomioimatta. Laitosten suuri koko ja syrjäinen sijainti asettaa haasteita niiden kehittämiselle, mikä tarkoittaa joissakin tapauksissa sitä, että niitä on kehitetty muodollisesti, mutta käytännössä muutosta kodinomaisempiin olosuhteisiin ei ole tapahtunut.

Reformin epäkohdat tulevat esiin eri tutkimusten kautta. Esimerkiksi lapsia, joilla on vakava vamma, sijoitetaan harvoin perheisiin ja suurin osa heistä jää asumaan laitoksiin pysyvästi. Sijaisperhejärjestelmää puolestaan kehitetään rahallisten avustusten avulla, ja lapsia sijoitetaan useimmiten perheisiin, jotka eivät ole heille entisestään tuttuja. Tällöin sukulaissijoitusten kehittämiseen ei panosteta. Lisäksi sijaishuollon kentän toimijoilla on eriäviä näkökulmia ja kamppailua resursseista, mikä on johtanut pirstaleisiin käytäntöihin. Kokonaisuutena lasten sijoitukset perheisiin ovat lisääntyneet ja isoja lastensuojelulaitoksia on vähennetty. Huomio

onkin kiinnittynyt erityisesti sijaishuollon kehittämiseen, mutta syntymäperheiden kanssa työskentely ja avohuollon kehittäminen on jäänyt vähemmälle huomiolle.

Kokonaisuudessa teos tuottaa monipuolisen kuvan Venäjän lastensuojelusta, sijaishuollosta sekä lastensuojelureformista. Siinä kuvataan sekä Venäjällä toimivaa järjestelmää että tuodaan esiin niitä ongelmia, joita voidaan joutua kohtaamaan silloin, kun vakiintunutta järjestelmää yritetään muuttaa laajasti kapeassa aikakehyksessä. Aiheen tarkastelu eri tason toimijoiden näkökulmista on onnistunutta ja antaa lukijalle paljon pohdittavaa.

Teos ja siihen sisältyvät osatutkimukset ovat mielenkiintoista luettavaa kaikille Venäjän nyky-yhteiskunnasta, sosiaalipolitiikasta ja lastensuojelusta kiinnostuneille. Teos on poikkeuksellisen hyvin toimitettu, mikä näkyy siinä, että se on selkeä ja analyttinen huolimatta siitä, että itse tutkittava ilmiö on hyvin monimutkainen ja sisältää monia ulottuvuuksia. Punaista lankaa kuljetetaan läpi eri kirjoittajien kirjoittamien lukujen ja ne muodostavat eheän kokonaisuuden. Tällöin teos on helposti lähestyttävä myös niille lukijoille, joille aihe ei ole entisestään tuttu.

Eveliina Heino

Missä itä ja länsi kohtaavat

Idän ja lännen kohtaaminen on juurtunut varsin syvään Itä-Suomen yliopiston teologian laitokselle itäisen ja läntisen teologian koulutusohjelmien elettyä rinnakkain jo kahdenkymmenen vuoden ajan. Tästä rinnakkaiselosta ja sen tuomista monista kohtaamisista syntyi 2020-luvun alussa nimen *East Meets West* saanut temaattinen konferenssien ja muiden tapahtumien kokonaisuus. 4.10.2021 järjestettiin ensimmäinen *East Meets West* -konferenssi aiheella *Ukraine and Russia – Always Together, Always in Separation*. Virtuaalisessa konferenssissa käsiteltiin Venäjän ja Ukrainan moninaisia suhteita ja historiaa, ja se keräsi asian äärelle kansainvälisen joukon näiden maiden kirkkoja ja kohtaamisia tutkineita ja muita asiasta kiinnostuneita.

Konferenssin avasi Elizaveta Gaufman Groningenin yliopistosta varsin ajankohtaisella keynote-esitelmällään *Another Schism? Covid-19 narratives in the Russian Orthodox Church*. Gaufman käsitteli oivaltavasti pandemian aiheuttamia haasteita sekä kirkon paineita kuluneina melkein kahtena vuonna. Venäjän ortodoksisen kirkon sisällä, kuten Venäjällä yleensäkin, on monenlaista suhtautumista nykyiseen pandemiaan, mikä on saattanut valtaapitävät vaikeaan tilanteeseen. Epidemian torjumisen käytänteiden kiristäminen on herättänyt kritiikkiä pandemian kiistäjissä, kun taas muualta kritiikkiä on tullut liian vähäisistä toimista turvallisuuden eteen.

Toinen keynote-puhuja oli Andriy Fert Kiovan kansallisesta yliopistosta. Hän vei osallistujakunnan Venäjältä Ukrainan puolelle pohtimaan muistin politiikkaa esitelmässään *The Churches and Contestations over the National Past in post-Soviet Ukraine*. Fert eritteli Ukrainan kolmen suurimman kirkon osallistumista julkiseen keskusteluun, jossa kukin pyrkii kertomaan omaa versiotaan historiasta vedotakseen ukrainalaisiin ja vahvistaakseen omaa asemaansa ja identiteettiään historian oikealla puolella.

Iltapäivän sessiossa pääsimme sukeltamaan sekä käytännön rajakysymyksiin että Ukrainan kirkkojen historioihin. Fatemeh Shayan Isfahanin yliopistosta puhui esitelmässään *Constraints and Prospects to the Russia-Ukraine Gas Transit Dialogues* Ukrainan roolista idän ja lännen, Venäjän ja Euroopan unionin, rajamaana ja toisaalta

myös keskustelijana näiden kahden ”ääripään” välillä. Tästä siirryimme luontevasti Ukrainan kirkollisten ääripäiden keskusteluyhteyden katkeamiseen, kun Heta Hurskainen Itä-Suomen yliopistosta esitelmöi aiheesta *”The Church of Jerusalem is the mother of all Churches” – The Russian Orthodox Church’s New Interpretation of Canonicity*. Itsenäisen eli autokefaalisen kirkon perustaminen Konstantinopolin tuella vuosien 2018 ja 2019 taitteessa saattoi Moskovan patriarkaatin ja Konstantinopolin ekumeenisen patriarkaatin keskinäiseen valtataisteluun. Hurskainen kuvasi tätä valtataistelua sen tuoreimpaan käänteeseen saakka eli Moskovan kieltäytymiseen enää tunnustamasta Konstantinopolia arvovaltaltaan merkittävimmäksi ortodoksiseksi kirkoksi. Ennen kahvitaukoa tutustuttiin vielä Alexander Mramornovin esittelemänä isä Ageev Evgenij’n artikkeliin *The All-Ukrainian Church Council of 1918 (the first session) through the eyes of the members of the All-Russian Local Council of 1917–1918*, joka käsitteli Venäjän valtakumouksen jälkeen Ukrainassa heränneiden kirkollisten itsenäisyyspyrkimysten aiheuttamia reaktioita Venäjällä ja Ukrainassa.

Iltapäivän toisessa osiossa siirryimme ilmiöistä henkilöihin ja kuulimme esitelmät kahdesta ukrainalaisesta papista ja heidän selviytymisestään neuvostoajana. Osion aloitti Teuvo Laitila Itä-Suomen yliopistosta esitelmällä *Challenging the Soviet and alarming the West. Subaltern power in Ukraine in the light of Fr. Vasyl Romanyuk’s appeals in the 1970s*. Laitila esitteli kuinka Isä Vasyl onnistui lähettämään vankileiriltä vetoamuksia lännen kirkollisille ja maallisille päättäjille ja niiden kautta horjuttamaan Neuvostoliiton johdon väitteitä, joiden mukaan maassa vallitsi täysi uskonnonvapaus. Tilaisuuden päätti Kiovan kansallisen yliopiston tutkija Natalia Shikhhta esitelmällä *On (Non)Becoming Orthodox: Personal Story of a ‘Reunited’ Priest* Isä Mykhailo Datsyhyn’sta, jonka selviytymisstrategiana oli siirtyä Ukrainan kreikkalaiskatolisesta kirkosta Venäjän ortodoksisen kirkon papiksi. Tämä aiheutti hänelle mainehaittaa sekä idässä että lännessä, ja vasta 2010-luvulla on alettu tunnustaa hänen arvokas vaikutuksensa Ukrainan kreikkalaiskatolisen

kirkon jälleenrakentamiseen.

Päivän esitelmät ja niiden ympärillä käydyt keskustelut osoittivat kuinka erityinen asema Ukrainalla on Venäjän ja Euroopan, idän ja lännen, rajalla. Idän ja lännen välinen jännite ei kuitenkaan jää maan rajoille: käsitellyt tapaukset

osoittavat, että se on jo pitkään vaikuttanut myös maan sisällä, toisaalta haastaen kirkkoja ja yksilöitä, toisaalta tarjoten mahdollisuuksia heille, jotka ovat osanneet niitä hyödyntää.

Annika Juurikka

Mika Perkiömäki Idäntutkimuksen päätoimittajaksi ja Jari Parkkinen toimitussihteeriksi

Idäntutkimuksen päätoimittaja vaihtuu vuoden 2022 alusta, kun Mika Perkiömäki aloittaa päätoimittajana Katja Lehtisaaren jälkeen. Lehtisaari on toiminut päätoimittajana vuodesta 2014. Lehden uutena toimitussihteerinä toimii tästä numerosta 4/2021 alkaen Jari Parkkinen, joka seuraa tehtävässä Ira Österbergiä. Österberg on toiminut tässä lehden kannalta oleellisessa roolissa ansiokkaasti vuodesta 2019.

Mika Perkiömäki on tutkijatohtori Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutissa, jossa hän tutkii Venäjän median energiatransitioon ja ilmastonmuutokseen liittyviä esityksiä. Hänen kesällä 2021 Tampereen yliopistossa tarkastettu ekokriittinen väitöskirjansa käsitteli joen merkityksiä 1900-luvun lopun venäläisessä luonnonfilosofisessa proosassa. Hän on työskennellyt kaksi vuotta tutkijana Helsingin yliopiston kielten osastossa aiheenaan varhaisneuvostoliittolaisen pomorikirjallisuuden pohjoisen luonnon esitykset sekä vuoden koordinaattorina Tampereen yliopiston Venäjän ja Kiinan median osaamiskeskuksessa TaRCissa. Tutkija- ja opettajavaihdossa hän on ollut Uralin federaa-

tiolyopistossa Jekaterinburgissa. Perkiömäki on Suomen slavistipiirin varapuheenjohtaja, aiempi Kirjallisuudentutkijain Seuran sihteerirahastonhoitaja sekä Venäläisen kirjallisuuden seuran lehden Ajan kohinan toimituskunnan jäsen. Venäjän kielen ja kulttuurin lisäksi hänellä on maisterin tutkinto tietojenkäsittelyopista ja pitkä kokemus työskentelystä it-alalla.

Jari Parkkinen on väitöskirjatutkija Jyväskylän yliopistossa venäjän kielen ja kulttuurin oppiaineessa. Hänellä on maisterintutkinto musiikkitieteen oppiaineesta, ja väitöskirjassaan hän tutkii Neuvostoliiton musiikkipolitiikan muotoutumista ja musiikin käsitteellistämistä vuosina 1917–1934 käsittehistoriallisesta näkökulmasta. Maisteriopintojensa aikana Parkkinen työskenteli harjoittelijana Pohjoismaiden ministerineuvostossa Arkangelissa sekä Aleksanteri-instituutin VIExpert-koulutusohjelmassa, minkä jälkeen häntä ovat työllistäneet väitöskirjan lisäksi konferenssien ja muiden tapahtumien järjestäminen. Parkkinen on ollut Suomen Slavistipiirin hallituksen jäsen vuodesta 2017.

Aleksandra Pahomova

On perfumes and love in the works of Mikhail Kuzmin

The article analyses the olfactory code in Mikhail Kuzmin's poetics and considers the role of perfumery in the formation of his literary reputation. There are three cases when the name of a specific perfume appears in Kuzmin's work or other texts associated with him. We try to explain the reasons for their appearance. It is believed that perfumes are used as a 'signal', and herald the appearance of Kuzmin. Moreover, particular perfumes play the role of signs of a certain time. Also, the special use of the word 'perfumery' gives Kuzmin an excuse to enter into a literary polemic. Perfumes are always accompanied by the love theme in Kuzmin's work.

Žanna Tšernova & Meri Kulmala

Foster parenting in contemporary Russia – work or love?

The article explores the professionalisation of foster parenting in the context of the ongoing child welfare and so-called alternative care reforms in Russia through the concept of 'care'. We analyse how foster parents who live in children's villages see and define their role and the meaning of their activity based on focus group and thematic interviews with foster parents in five children's villages in Russia. Foster parenting is understood through a dichotomy of 'love' and 'work'. Seeing foster parenting as love is based on an understanding of it as a moral obligation and ethical value. In such a case, it becomes impossible to consider care as something official that exists under regulation and is led by bureaucratic and market principles. Understanding care as work, in turn, makes it possible for foster parents to rationalise their own activity and problematise their status in Russian society. In this case, the professionalisation of foster parenting is seen as a solution to multiple problems that foster parents face, and to the improvement of the status of this type of care more generally.

Tämän numeron kirjoittajat

Meri Kulmala, VTT, yliopistotutkija, Valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto

Eero Lahelma, VTT, professori, Kansanterveystieteen osasto, Helsingin yliopisto

Aleksandra Pahomova, FT, itsenäinen tutkija

Žanna Tšernova, VTT, professori, Pietarin valtionyliopisto

Ohjeita kirjoittajille

Ajantasaiset kirjoittajaohjeet verkkosivuillemme:
<https://journal.fi/idantutkimus/about/submissions>

1 Katja Lehtisaari: Näkökulmia rakkauteen

ARTIKKELIT

3 Aleksandra Pahomova: Parfyymeistä ja rakkaudesta
Mihail Kuzminin tuotannossa

16 Žanna Tšernova & Meri Kulmala: Sijaisvanhemmuus nyky-Venäjällä
– työtä vai rakkautta?

ESSEE

32 Eero Lahelma: Neuvostoloikkarin ja helsinkiläisen leskirouvan kohtaaminen

KOLUMNI

39 Mia Tadić: Serbien rakastamisen sietämättömyys ja keveys

TAIDE

41 Biljana Furnadžijeva: Punainen ja sininen hengittävät yhteen

LEKTIOT

47 Maxim Alyukov: Uutisten vastaanotto autoritaarisella Venäjällä

52 Mika Perkiömäki: Venäläisen luonnonfilosofisen proosan jokigrafia

56 Arviot

62 Ajankohtaista

64 Abstracts in English

